

ISSN 2707-1820
ISSN 2707-1839

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ

HERALD

of Kyiv Institute of

BUSINESS

and

TECHNOLOGY

№52 (1) 2025

**КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ**
04078, м. Київ,
пр. Зоряний, 1/5
(044) 353 42 42, 432 75 55
info@kibit.edu.ua

РЕКТОР: ЯКОВЛЕВА Олена Вячеславівна,
доктор філософських наук, професор
РІК ЗАСНУВАННЯ: 1961
РІВЕНЬ АКРЕДИТАЦІЇ: III, IV

ШКОЛА БІЗНЕСУ КІБІТ
Відкрита у 2004 році.
Надає повний обсяг
послуг з бізнес-освіти.

www.kibit.edu.ua

**Ліцензія АЕ № 458744
від 05.08.2014**

ISSN: 2707-1820 (PRINT)
ISSN: 2707-1839 (ONLINE)

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ БІЗНЕСУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ

HERALD
of Kyiv Institute of
BUSINESS
and
TECHNOLOGY

№ 1 (52)

Київ 2025
Видавництво КІБіТ

Критерії публікації статті

- Стаття повідомляє про **оригінальне наукове дослідження** (основні результати й висновки не повинні бути опубліковані або представлені в іншому місці).
- Стаття містить висновки, які є **цікавими для широкої наукової аудиторії**.
- Вебпосилання в тексті супроводжуються **повними та коректними URL-адресами**.

Оформлення статей

У цьому посібнику описано порядок підготовки матеріалів для подання статті до друку.

Стаття подається у такій послідовності: **назва статті; індекс JEL** (для статей з економіки); **ПІБ автора(ів) повністю**, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, установа, країна — **обов'язково українською та англійською мовами**; анотація; ключові слова; основний текст; список використаних джерел; **подяки (необов'язково)**.

Кількість авторів має відповідати **реальному науковому внеску кожного з них**. Зазвичай авторський колектив не перевищує **5 осіб**. Редакція заохочує **міжінституційну та міжнародну наукову співпрацю**.

Назва, анотація, ключові слова

Назва статті має бути **не довшою за два рядки (до 75 символів)** та подається **двома мовами — українською й англійською**.

Стаття починається з **анотації** (до **1800 символів** українською та англійською мовами), у якій, за можливості, слід уникати цифр, аббревіатур, скорочень і одиниць вимірювання. Анотація призначена для широкого кола читачів та подається **одним абзацом**.

Рекомендована **структура анотації**: 2–3 речення для введення у сферу дослідження; коротке обґрунтування актуальності роботи; виклад основних результатів дослідження; 2–3 речення, у яких результати вводяться в загальний науковий контекст і пояснюється їх актуальність.

Ключові слова складаються з **3–6 слів**, розділених **крапкою з комою**, і **не дублюють назву статті**.

Структура та обсяг статті. Текст статті готується в текстовому редакторі **Microsoft Word** (формат *.docx*) обсягом **від 15 до 40 тис. символів з пробілами**. Назва, відомості про авторів, список використаних джерел і подяки не включаються до загального обсягу тексту.

Стаття має містити такі розділи:

- Вступ (Introduction)
- Методи та матеріали (Methods and Materials)
- Результати (Results)
- Обговорення та Висновки (Discussion and Conclusion)

У **Вступі** розкривається значущість проблеми, аналізуються останні дослідження й публікації, формулюються мета та завдання статті.

У розділі **Методи та матеріали** описуються використані методи, етапи дослідження, матеріали, структура вибірки; цей розділ має забезпечувати **відтворюваність дослідження**.

Розділ **Результати** містить схеми, графіки й таблиці з **коротким описом без інтерпретації результатів**.

У **Обговоренні та Висновках** (як в одному, так і в окремих розділах) подається аналіз отриманих результатів, їх співвіднесення з метою статті та з результатами інших дослідників; узагальнюються наукові здобутки та окреслюються перспективи подальших досліджень.

Для **теоретичних (оглядових) статей** розділи «Методи та матеріали» та «Результати» можуть бути об'єднані в основну частину з логічними підрозділами. Для **емпіричних**

(дослідницьких) статей усі розділи є обов'язковими. Для **методологічних статей** основна увага приділяється обґрунтуванню, опису та аналізу методів, підходів, моделей або інструментів дослідження. Такі статті можуть не містити окремого розділу «Результати» у класичному розумінні; натомість допускається подання прикладів застосування запропонованої методології, її переваг, обмежень і умов використання. Структура **методологічної статті** має забезпечувати чітке розуміння запропонованого підходу та можливість його відтворення або використання в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

Посилання в тексті подаються в круглих дужках і впорядковуються **за роком публікації**, а не за алфавітом (наприклад: Torgi et al., 1998; Helfman and Waisel, 2008; Atiel, 2012).

Бібліографічний опис оформлюється **мовою оригіналу** відповідно до стандарту **APA**. Список використаних джерел подається **в алфавітному порядку**. Окремо подається список **References** англійською мовою. Неангломовні джерела перекладаються англійською мовою (а не транслітеруються).

Редакція заохочує використання актуальних наукових джерел, зокрема публікацій у журналах, що індексуються в **Scopus** та **Web of Science**, а також наявність цифрових ідентифікаторів **DOI**.

Для **дослідницьких (емпіричних) статей** рекомендована кількість бібліографічних джерел становить **25–45 (рекомендований обсяг статті: 15–30 тис. символів з пробілами)**, для **оглядових (теоретичних) статей — 60–100 (рекомендований обсяг статті: 30–40 тис. символів з пробілами)**. Для **методологічних статей** рекомендований обсяг статті: **20–35 тис. символів з пробілами**, рекомендована кількість бібліографічних джерел — 30–60.

Редакція також рекомендує обмежувати частку самоцититування, монографій і публікацій однією мовою з метою забезпечення **міжнародної репрезентативності бібліографії**.

Таблиці та ілюстрації. Кожна таблиця подається в **книжковій (портретній) орієнтації**. Назва таблиці має займати **не більше одного рядка** та виділяється **жирним шрифтом**. Таблиці повинні бути компактними.

Таблиці, графіки та рисунки також надсилаються **окремими файлами** у форматах *.png, .jpg, .pdf*.

Подяки. Подяки мають бути короткими та не повинні містити подяк анонімним рецензентам і редакторам, несуттєвих формулювань або коментарів. Допускається зазначення номерів грантів і внесків.

Оплата та додаткові послуги. Оплата організаційних витрат роботи редколегії (рецензування, підготовка та друк оригінал-макетів, редакторська робота, індексування в базах даних, отримання цифрового ідентифікатора тощо) здійснюється після прийняття статті до друку.

Кожному автору надається один примірник журналу. Працівники та студенти Київського інституту бізнесу та технологій публікуються безкоштовно за умови проходження стандартної процедури рецензування.

Для іноземних авторів можливий переклад статті англійською мовою співробітниками редколегії. Вартість перекладу залежить від обсягу та складності тексту.

Положення про конфіденційність. Імена та електронні адреси, зазначені користувачами сайту журналу, використовуються виключно для виконання внутрішніх технічних завдань та не передаються третім особам.

Засновник:

Київський інститут бізнесу та технологій
Видається з 2004 року.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ, № 8801 від 01.06.2004, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення України.
Збірник включено до переліку фахових видань України Категорії «Б», згідно з наказом МОН України № 886 від 02.07.2020 за спеціальностями: 051 Економіка, 053 Психологія, 073 Менеджмент, 113 Прикладна математика, 123 Комп'ютерна інженерія.

Періодичність: 2 рази на рік.

**Вісник Київського інституту бізнесу та технологій
№ 1 (52) 2025 року**

Рекомендовано до друку вченою радою Київського інституту бізнесу та технологій протокол № 10 від 23 травня 2025 року.

Головний редактор:

НИКИФОРУК О. І., д-р екон. наук, с.н.с., Інститут економіки та прогнозування НАН України, Україна

Науковий редактор:

РЯБОКІНЬ М. В., канд. екон. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Заступник головного редактора:

ЯКОВЛЕВА О. В., д-р філос. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Редакційна колегія:

ГИЖКО Ю. І., канд. техн. наук, Інститут електродинаміки НАН України, Україна

ЖУРАВЛЬОВА Л. П., д-р психол. наук, проф., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ЗАПОРОЖЕЦЬ О. М., канд. психол. наук, доц., Ріджент університет, США

ЗВАРИЧ В. М., д-р техн. наук, с.н.с., Інститут електродинаміки НАН України, Україна

КОБЛЯНСЬКА І. І. канд. екон. наук, доц., Сумський державний університет, Україна

КОЖЕМ'ЯКІНА С. М. д-р екон. наук, проф., Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України Міністерства соціальної політики України, Україна

КОТУХ С.В., канд. техн. наук, доц., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

КОХТАМАКІ В., PhD, Senior Lecturer, Docent, Університет Тампере, Фінляндія

ЛАНОВЕНКО Ю.І., канд. психол. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

МИКИТЕНКО В. В., д-р екон. наук, проф., Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, Україна

МІШЕНІН С. В., д-р екон. наук, проф., Сумський державний університет, Україна

МОЗЕР А., канд. філос. наук, доц., Приватний католицький університет у Лінці, Австрія

ПЛОТНИКОВА М. Ф., канд. екон. наук, доц., Житомирський національний агроєкологічний університет, Україна

САУХ І. В., д-р екон. наук, доц., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

СТАНКЕВІЧІЕНЕ О., DSc, проф., Вільнюський університет, Литва

ТИТАРЕНКО В. А., канд. філос. наук, доц., Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка, Україна

ШИМАНСЬКА В. В., канд. екон. наук, Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

ЩЕРБИНА В. М., д-р соціол. наук, проф., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Founder:

Kyiv Institute of Business and Technology
Published from the 2004 year
The Certificate on State Registration of the Print Media – series KB № 8801 from the 1st of June 2004
Frequency: Semiannual
Language: Multiple languages Country: Ukraine

**Herald of Kyiv Institute of Business and Technology
№ 1 (52) 2025**

Recommended for printing by Kyiv Institute of Business and Technology Academic Council by protocol № 10 on May 23th 2025.

Editor-in-Chief:

NYKYFORUK O. I. DSc, Research fellow, The National Academy of Sciences of Ukraine, The Institute of Economics and Forecasting, Ukraine

Scientific Editor:

RIABOKIN M.V., PhD, Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Deputy Editor:

YAKOVLEVA O., DSc Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Editorial Board:

GYZHKO Yu., PhD, The National Academy of Sciences of Ukraine, The Institute of Electrodynamics, Ukraine

ZHURAVLOVA L., DSc, Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

ZAPOROZHETS O., PhD, Associate Professor, Regent University, USA

ZVARITCH V., DSc, Research fellow, The National Academy of Sciences of Ukraine, The Institute of Electrodynamics, Ukraine

KOBLIANSKA I., PhD, Associate Professor, Sumy State University, Ukraine

KOZHEMIAKINA S. M. DSc, Professor, Ukrainian State Employment Service Training Institute, Ukraine

KOTUKH Y.V., DSc, Associate Professor, National Technical University «Dnipro Polytechnic», Ukraine

KOHTAMÄKI V., PhD, Senior Lecturer, Docent Tampere University, Finland

LANOVENKO Y., PhD, Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

MYKYTENKO V. V., DSc, Professor, State institution of environmental Economics and sustainable development, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

MISHENIN Ye., DSc, Professor, Sumy State University, Ukraine

MOZER A., PhD, Associate Professor, Catholic Privat University Linz, Austria

PLOTNIKOVA M., PhD, Associate Professor, Zhytomyr National Agroecological University, Ukraine

SAUKH I., DSc, Associate Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

STANKEVIČIENĖ J., DSc, Professor, Vilnius University, Lithuania

TYTARENKO V., PhD, Assistant Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

SHYMANSKA V., PhD, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

SCHERBYNA V. M., DSc, Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

ЗМІСТ | CONTENTS

<i>Бутузова Л., Дмитрієва С., Поліщук М.</i> Уявлення майбутніх педагогів про причини самогубства серед молоді Butuzova L., Dmytriieva S., Polishchuk M. Future Educators' Perceptions of the Causes of Suicide among Youth	10
<i>Зомчак Л., Дида А.</i> Багатовимірне оцінювання стану сільського господарства України в регіональному розрізі: виклики війни та шляхи забезпечення резильєнтності Zomchak L., Dyda A. Multidimensional Assessment of Agriculture in Ukraine in a Regional Context: Wartime Challenges and Resilience Strategies	22
<i>Matulčíková M., Puchyna O., Voliarska O.</i> The Role of Emotional Intelligence in the Cognitive Development of Adults: The Experience of European Research	39
<i>Наумчик Н., Харченко В.</i> Комунікація та тривожність: психологічні аспекти Naumchyk N., Kharchenko V. Communication and Anxiety: Psychological Aspects	46
<i>Павлик Н.</i> Проблема соціально-психологічної адаптивності особистості в умовах світових змін Pavlyk N. The Problem of Social-Psychological Adaptability of the Person in the Conditions of World Changes	65
<i>Розова Т., Шкрєбтієнко Л.</i> Переживання стресу у дитячому віці: причини та шляхи подолання Rozova T., Shkrebtiienko L. Experience of Stress in Childhood: Causes and Ways to Overcome	80

Рябокін М., Котух Є.

Перспективи використання стейблкоїнів як платіжної інфраструктури для RWA-токенізації: порівняльний аналіз із традиційними фінансовими моделями інвестування

Riabokin M., Kotukh Ye.

Prospects for Using Stablecoins as a Payment Infrastructure for RWA Tokenization: A Comparative Analysis with Traditional Financial Investment Models

88

Соляник С., Хлонь О.

Особливості міжкультурних комунікацій осіб різних психотипів у етнопсихології з використанням математичних методів

Solianyuk S., Khlon O.

Peculiarities of Intercultural Communication of Persons of Different Psychotypes in Ethnopsychology Using Mathematical Methods

106

Харченко В., Віскушенко О.

Гендерні аспекти прояву стресостійкості в освітян під час війни

Kharchenko V., Viskushenko O.

Gender Aspects of the Manifestation of Stress Resistance in Educators during the War

117

Хлонь О.

Розвиток професійного спілкування та попередження конфліктів з метою забезпечення безпеки юристів

Khlon O.

Development of Professional Communication and Conflict Prevention to Ensure the Safety of Lawyers

129

Чимішненко С., Шрамко О., Толмачова С., Криницький А.

Підготовка професійних військових кадрів як чинник забезпечення зростаючих потреб оборонної економіки України

Chimyshenko S., Shramko O., Tolmachova S., Krynytskyi A.

Training of Professional Military Personnel as a Factor in Meeting the Growing Needs of Ukraine's Defense Economy

137

Шафорост А., Наумчик Н.

Зв'язок емоційного інтелекту та ресурсів особистості: емпіричний аспект

Shaforost A., Naumchik N.

The Connection between Emotional Intelligence and Personality Resources: An Empirical Aspect

150

Шкретієнко Л., Овдієнко К.

Психологічна реабілітація дітей після пережитих
травматичних подій

Shkrebtienko L., Ovdienko K.

Psychological Rehabilitation of Children after Experienced
Traumatic Events

158

УДК 159.943:159.922.8

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).01](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).01)

Лариса БУТУЗОВА,

кандидатка психологічних наук, доцентка

ORCID ID: 0000-0002-2112-5211

lorabutuzova@gmail.com

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

Світлана ДМИТРИЄВА,

кандидатка психологічних наук, доцентка

ORCID ID: 0000-0001-8619-2717

dmitrieva@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Житомир, Україна

Марина ПОЛЩУК,

магістриня

polishmar1999@gmail.com

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

м. Житомир, Україна

УЯВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРО ПРИЧИНИ САМОГУБСТВА СЕРЕД МОЛОДІ

У статті проаналізовано концептуальні теорії та підходи до вивчення суїциду неповнолітніх, обґрунтовано розуміння суїциду як патологічної форми соціально-психологічної дезадаптації та соціально-психологічного феномену, що є результатом дії зовнішніх соціально-психологічних чинників суїцидального ризику і внутрішніх, індивідуальних особливостей, які мають суїцидальну спрямованість; виокремлено психологічні основи головних понять; проаналізовано індивідуально-психологічні особливості суїцидента; вивчено уявлення майбутніх педагогів про чинники виникнення та перебігу суїцидальної поведінки, розглянуто гендерні та вікові аспекти ставлення до причин самогубства серед студентської молоді з метою розробки засобів превенції та профілактики аутоагресії у підлітків і юнацтва.

Ключові слова: аутоагресія, соціально-психологічна дезадаптація, суїцид, суїцидальна поведінка, суїцидальна активність, завершене самогубство, суїцидальні спроби і наміри, соціально-психологічні детермінанти суїцидальної поведінки, засоби превенції та профілактики аутоагресії.

Larysa BUTUZOVA,
PhD (Psyc.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-2112-5211
lorabutuzova@gmail.com
Zhytomyr Ivan Franko State University
Zhytomyr, Ukraine

Svitlana DMYTRIEVA,
PhD (Psyc.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0001-8619-2717
dmitrieva@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Zhytomyr, Ukraine

Maryna POLISHCHUK,
Student
viskushenko@kibit.edu.ua
Zhytomyr Ivan Franko State University
Zhytomyr, Ukraine

FUTURE EDUCATORS' PERCEPTIONS OF THE CAUSES OF SUICIDE AMONG YOUTH

The article analyzes conceptual theories and approaches to studying the problem of juvenile suicide, substantiates the understanding of suicide as a pathological form of socio-psychological maladaptation; identifies the psychological foundations of the concepts of "socio-psychological maladaptation", "auto-aggression", "suicide", "suicidal activity", "suicidal behavior"; characterizes the socio-psychological determinants of suicidal behavior, individual psychological characteristics of the suicide victim's personality in order to more fully disclose the complex mechanisms of maladaptation of adolescents and youth prone to suicide, and identify the reasons that push young people to suicide. The ideas of future teachers about the factors of the emergence and course of suicidal behavior are studied, and gender and age aspects of the attitude to the causes of suicide among students are considered in order to develop means of prevention and prophylaxis of auto-aggression in adolescents and youth.

A comparative analysis of students' assessments of the likelihood of suicide causes depending on their gender and age did not reveal significant differences in the views of boys and girls on most of the causes. Statistically significant differences were found in the assessment of the cause of "HIV/AIDS" by boys and girls: girls exaggerate the importance of this cause, while boys do not consider it important ($t = 2.15$ at $p < 0.05$).

There are significant age differences in the analysis of the significance of the following causes of suicide by junior and senior students: "real or imagined loss of

parental love, unrequited love, jealousy” ($t = 2.37$ at $p < 0.05$), *“alcoholism, drug addiction, abuse of toxic drugs”* ($t = 2.5$ at $p < 0.05$), *“emotional, mental, physical, sexual abuse by adults”* ($t = 2.53$ at $p < 0.05$) and *“somatic illness (physical illnesses)”* ($t = 1.79$ at $p < 0.05$).

Keywords: *autoaggression, socio-psychological maladaptation, suicide, suicidal behavior, suicidal activity, completed suicide, suicidal attempts and intentions, socio-psychological determinants of suicidal behavior, means of prevention and treatment of autoaggression.*

Вступ

Проблема причин суїциду заслуговує на особливу увагу, адже самогубство залишається однією з основних причин смерті в усьому світі, які щороку забирають більше життів, аніж ВІЛ, малярія, рак грудей, війна і вбивства. За даними ВООЗ, у 2019 р. через самогубства пішло з життя понад 700 тис. людей (One in 100 deaths..., 2021), тобто кожна сота людина вчинила суїцид. Самогубства є другою за частотою причиною смерті у молоді, а в останні 10 років їх кількість зростає утричі. Чимало людей вважають, що самогубства скоюють психічно хворі люди. Насправді дослідження доводять: більшість неповнолітніх, які вчинили самогубства, були здоровими особами (Agerbo, 2019). Пасивні суїцидальні думки характеризуються уявленнями / фантазіями на тему своєї смерті (але не про позбавлення себе життя як мимовільної дії), наприклад: «добре б померти», «заснути і не прокинутися». Варто зауважити, що думки не завжди завершуються наміром чи спробою вчинити акт суїциду, проте кожен завершений суїцид розпочинався з думок, підсилених / послаблених уявленнями молоді, які різняться стійкістю, внутрішньою аргументованістю та мірою вербалізованості. Високий рівень суїцидальної активності серед молоді України зумовлює необхідність пошуку ефективних заходів превенції та профілактики аутоагресії. Вивчення соціально-психологічних детермінант суїцидальної поведінки, індивідуально-психологічних особливостей особистості суїцидента дозволить більш повно розкрити складні механізми дезадаптації підлітків та юнацтва, схильних до суїциду, виявити причини, які штовхають молодь до самогубства.

Суїцид (з латинської «*sui caedere*» – вбивати себе) – самопошкоджуюча дія, що призводить до смерті, при різних суїцидальних намірах. Суїцидальна поведінка – прояв суїцидальної активності: думки, наміри, висловлювання, погрози, спроби, замаху. До суїцидальної поведінки належать завершені самогубства, суїцидальні спроби й наміри. Серед молоді у віці 15-29 років самогубство є другою головною причиною смерті після загибелі в ДТП. У групі підлітків та старшокласників у віці 15-19 років самогубство – друга причина смерті серед дівчат (після ускладнень вагітності та пологів) і третя – серед юнаків після ДТП і міжособистісного насилля (Нікітіна). Найчастіше суїцидальний вчинок є індивідуальним рішенням, підсумком міркувань окремої людини. Однак суїцидальний феномен є статистично стійким соціальним явищем, поширеність якого має закономірності, пов'язані із соціально-економічними,

культурно-історичними й етнічними умовами розвитку. Характерна риса – факт, що вибух суїцидальної активності спостерігається в періоди різних соціально-економічних і політичних змін у житті суспільства, коли йдеться про соціальні групи чи окремі особистості, які не можуть адаптуватися до докорінної зміни устрою, системи цінностей та критеріїв життєвого успіху. Під час воєнного стану посилення суїцидальних думок пояснюється об'єктивними (окупація, тортури, погрози) та суб'єктивними (підвищена тривожність, розлади афективного спектру, низька резильєнтність) чинниками, що підкріплюється внутрішньою заборонаю «Не бути!» (Е. Берн). Самогубство як реакція на соціально-психологічні фактори, що дезадаптують, існує протягом багатьох століть. Найбільшу стурбованість викликають не стільки абсолютні показники кількості самогубств, скільки тенденція їх зростання в усьому світі. Високий рівень самогубств у багатьох економічно розвинутих країнах зумовлює студювання причин виникнення цього явища і пошук оптимальних засобів превенції та профілактики аутоагресії. Розгляд суїцидальної поведінки лише в межах клініко-психологічних досліджень неминуче звужує зазначений аспект і є недостатнім для розуміння всього розмаїття негативних факторів, наявних в основі його формування. Суїцид – це не лише індивідуальна поведінкова реакція, обумовлена психологічними і патопсихологічними особливостями особистості в екстремальних життєвих обставинах.

Методи та матеріали

Про актуальність проблематики підліткового суїциду йдеться у фундаментальних дослідженнях А. Адлера, К. Горні, Е. Дюркгайма, Е. Кюблер-Роса, К. Меннінгера, В. Роменця, Г. Саллівана, Н. Фейбероу, Дж. Хіллена, З. Фройда, К. Юнга та ін. Аналізу факторів та умов розвитку суїцидальної поведінки серед підлітків та молоді присвячено роботи А. Амбрумової, Е. Бархаленко, В. Блейхера, М. Винника, Я. Гошовського, Т. Донських, І. Журавльової, С. Журавльова, Е. Змановської, Ю. Калініної, Б. Карвасарського, Т. Каштанова, І. Кона, В. Кондрашенко, Н. Конончук, Н. Короленко, Л. Крижанівської, В. Москальця, Л. Постовалова, Г. Старшенбаум, Е. Толстолес, А. Холмогорова, Л. Шалабаєва, І. Шелехова, Л. Шестопалової, Л. Шнейдер. Значну увагу приділяють цій тематиці зарубіжні вчені, зокрема слід згадати роботи Dubichka B., Fortune S. A., Freeman D.G., Goodyor J., Hawton K., Jarosz M., Joiner T., Land K.C., McCall P.L., Patrick C., Verona E. (Димитрова, 2012).

Мета статті – дослідити уявленнь студентів про основні чинники, що визначають і сприяють розвитку аутодеструктивних схильностей молоді.

Методи дослідження. У роботі було здійснено теоретичний аналіз та узагальнення літератури з проблеми вивчення уявленнь юнацтва про суїцид, проведено опитування серед студентів, під час якого використано такі методи: вільних асоціацій (вільний опис причин суїциду) та семантичного диференціалу (визначення ступеня ймовірності причин самогубства, визначених на основі теоретичного аналізу досліджень).

Результати

Враховуючи зростання рівня самогубств у XXI столітті, науковці з різних куточків світу намагаються вирішити, що саме цьому сприяє. У Данії Е. Agerbo, М. Nordentoft, РВ. Mortensen (2019) пов'язують причини скоєння самогубств із сімейними, психіатричними та соціально-економічними факторами: самогубство є більш вірогідним серед молодих людей, якщо один із батьків вчиняє самогубство або в анамнезі наявні психічні захворювання в особи, її братів і сестер. Соціально-економічні фактори ризику видаються менш важливими. Саме тому для запобігання самогубств стратегії мають бути спрямовані на раннє розпізнавання та оптимальне лікування психічних захворювань (Agerbo, 2012).

Іспанські науковці провели систематичний огляд і мета-аналіз, заснований на лонгітюдних дослідженнях, що визначають психічні розлади та психіатричні супутні захворювання щодо суїцидальної поведінки серед молоді. Тож психічні розлади та супутні захворювання є сильними вісцунами суїцидальної поведінки у молоді. Виявлення та лікування афективних розладів, а також їх психіатричної супутньої патології може стати важливою стратегією запобігання суїцидальності у цій віковій групі (Gili, et al.). Подібні погляди частково поділяють фахівці школи психіатрії та поведінкових наук лікарні Вітінгтон, Манчестер. Ними виявлено велику кількість значущих соціальних, міжособистісних та клінічних відмінностей між суїцидами та контролем. Факторний аналіз довів, що самогубства мали такі причини: гострий, тяжкий психічний розлад та хронічний розлад поведінки; безродність і соціальна відстороненість; хронічні та недавні міжособистісні проблеми (Appleby, 1999).

Доцільно розглянути дослідження Rodway та ін. (2020) з Університету Манчестера. Мета – дослідити стрес, з яким стикаються люди перш ніж покінчити з життям, їхній контакт зі службами, які можуть бути профілактичними, і чи відрізняється характер стресогенних чинників у дівчат і хлопців. У результаті було виявлено кілька причин суїциду серед молоді, особливо дівчат, які є важливими у відомому підході до профілактики, що включає освіту, соціальне обслуговування, медичні послуги (Rodway, 2020).

Julie Lutz виявив зв'язок між станами здоров'я в середньому та старшому дорослому віці та суїцидальними / смертельними думками і зазначив: певні стани, системи органів і загальна кількість діагнозів пов'язані з підвищенням шансів на суїцидальні думки (Lutz, 2016). У Сполучених Штатах щорічна поширеність суїцидальних думок у дорослих становить 4%. Понад 50% людей із суїцидальними думками не отримують послуги з підтримання психічного здоров'я (Piscopo, 2016). Більшість досліджень уявлень про суїцидальність проводилися з літніми людьми або індивідами, які мають психічні чи фізичні захворювання. Особливими об'єктами для досліджень суїциду вважаються діти, адже наукові уявлення про життя у дітей лише починають формуватися. Натомість питання сенсу буття більше цікавлять підлітків завдяки вивченню світової літератури та історії, спробам осмислити цінності (любов, дружба), отримати задоволення від життя і розвинути здатність долати страждання і

труднощі. Психологи вважають, що більшість підлітків хоч ненадовго замислювалися про можливість померти молодими й навіть про самогубство. Але ці думки займають розум недовго, молодість хоче жити й встигнути насолодитися життям (Яковенко, 2017).

Дослідження суїцидальної поведінки вченими дозволило виокремити чотири блоки чинників виникнення та перебігу суїцидальної поведінки:

- 1) макросоціальні,
- 2) сімейні,
- 3) особистісні,
- 4) інтерперсональні (Agerbo, 2019).

За міжнародними даними з дослідження макросоціальних факторів ризику суїцидальної поведінки (Яковенко, 2017), до найважливіших належать:

- доступність засобів зведення рахунків з життям (рушниць, отруйних речовин тощо);
- широке обговорення в засобах масової інформації випадків суїциду, що може призводити до «нормалізації» такого способу вирішення проблем;
- доступність інформації про способи самогубства, що в сучасному світі стає особливо великою проблемою через появу Інтернету (майже десять російськомовних сайтів присвячено суїцидам із докладним описом різних способів та можливістю знайти партнера);
- соціально-економічні кризи та інші соціальні стреси збільшують кількість сімей з важким матеріальним становищем і безробіття;
- рівень споживання алкоголю і наркотиків у суспільстві та їх доступність;
- система цінностей, що домінує в суспільстві, (напр., культ успіху і пропаганда нереалістичних стандартів щастя).

Сім'я і родинні стосунки є найважливішими чинниками соціальної ситуації розвитку дитини та молодої людини. На сьогодні маємо чимало доказів важливої ролі сім'ї, що доводить значущість таких чинників у суїцидальній поведінці підлітків та молоді: 1) втрата близьких; 2) важке матеріальне становище родини; 3) фізичне насильство і жорстоке поводження у сім'ї.

У низці західних досліджень індивідів з антисоціальною поведінкою виокремили осіб із підвищеним суїцидальним ризиком (One in 100 deaths...), які вирізнялись високою імпульсивністю і високою емоційною реактивністю.

Характер стосунків з іншими людьми тісно пов'язаний із суїцидальною поведінкою. До найважливіших чинників суїцидального ризику, за міжнародними оглядами, належать:

- ✓ низький рівень соціальної інтеграції;
- ✓ самотність і вузька соціальна мережа;
- ✓ низький рівень соціальної підтримки (Яковенко, 2017).

До групи інтерперсональних факторів для підлітків залучають насамперед їх шкільну ситуацію та стосунки з учителями й однолітками. Виявилось, що саме проблеми у стосунках з однолітками корелюють з наявністю суїцидальних думок у підлітків (Agerbo, 2019).

Однією з найважливіших причин суїциду є депресія. У стані депресії самогубство сприймається порятунком від розпачу, безнадії, болісної незадоволеності собою, болю (особливо постійного).

У вітчизняній соціальній психології суїцид розглядають як патологічну форму соціально-психологічної дезадаптації. На думку Л. Орбан-Лембрик, явище суїциду – соціально-психологічного феномену – результат дії зовнішніх соціально-психологічних чинників суїцидального ризику і внутрішніх, індивідуальних особливостей, що мають суїцидальну спрямованість. Самогубство – вольовий акт, який характеризується здатністю суб'єкта до такого вибору і внутрішнім зусиллям, необхідним для його здійснення. Соціальна психологія розглядає найзагальніші психологічні особливості суїцидальної поведінки людей з непатологічними ситуаційними реакціями і тих, які перебувають у межових станах – егоцентризм, аутоагресія, песимістична особистісна установка на перспективи виходу з кризи і відповідну систему мотивів. Важливими детермінантами суїцидальної поведінки є такі соціально-психологічні чинники (Орбан-Лембрик, 2010):

- особистісно-сімейні конфлікти (несправедливе ставлення родичів та оточення: образи, звинувачення, приниження; перешкоди на шляху задоволення актуальної потреби; нестача уваги, турботи інших тощо);
- конфлікти, пов'язані з антисоціальною поведінкою суїцидента (побоювання карної відповідальності, покарання чи ганьби; самосуд за скоєний вчинок);
- конфлікти у професійній чи навчальній царині (неспроможність, невдачі на роботі / навчанні, несправедливі вимоги до виконання професійних / навчальних обов'язків тощо);
- зниження комутативної толерантності «значущого оточення» (незадоволення поведінкою та особистими якостями «значущих інших»; втрата «значущого іншого», хвороба, смерть близьких);
- суттєві статусно-рольові розбіжності (відсутність показників статусу – поваги, симпатії – призводить до втрати вольового контролю, руйнування планів, бажання усамітнитися, конфлікту між статусом і домаганнями);
- самотність, соціальна ізоляція (відсутність близьких, друзів, невизнання на соціально-груповому рівні та з боку суспільства породжує глибоку психологічну кризу);
- вплив етнічних традицій, етнопсихологічних норм взаємодії та спілкування (руйнування етнічних традицій, етнопсихологічних, соціокультурних норм, прояв етноцентризму – сприймання життєвих подій з позицій своєї етнічної групи, традиційних норм, що постає еталонними);
- підбурювання до самогубства засобами масової культури та мистецтва (надання першочергового значення віртуальному спілкуванню з мистецтвом, гіпертрофоване наслідування міфологічних осіб тощо).

Дослідження проведено на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка. Вибірку склали студенти фізико-математичного факультету (44 студенти, віком 17-22 роки). Початкове дослідження ґрунтувалося саме на визначенні думки респондентів про причини суїциду: мали зазначити, що, на їх

думку, спонукає людину до самогубства. Наступним кроком стало студіювання загальновідомих причин самогубства, оцінки їх ймовірної частоти. Студентам було запропоновано перелік найпоширеніших причин самогубств, кожен з яких досліджувані оцінювали з позиції її ймовірного впливу на людину (якою є ця причина: неможливою, малоймовірною, доволі ймовірною, ймовірною чи дуже ймовірною). На основі отриманих даних було розглянуто гендерні та вікові аспекти ставлення до причин самогубства серед студентської молоді.

Студентський вік (пізня юність) характеризується проживанням низки криз особистісної та професійної ідентичності (Е. Еріксон). Під час навчання у закладі вищої освіти студент нерідко замислюється над тим, чи правильно він зробив, вступивши саме на цю, а не на іншу спеціальність, навщо навчатись і здобувати професію, якщо не уявляєш себе спеціалістом в обраній галузі. Темп і умови сучасного життя іноді заважають знайти омріяну психологічну допомогу від друзів, батьків, оточення і штовхають на відчуження, викликають почуття спустошеності, самотності, непотрібності. Всі ці процеси за війни в Україні стають ще більше випуклими, нагальними та гострими. Як наслідок, людина може остаточно зануритись у власне «Я», втратити сенс життя, усвідомити власну непотрібність і вчинити фатальний замах на своє життя.

За кількістю самогубств серед молоді з 14 до 23 років Україна посідає друге місце. Щорічно більше 1,5 тис. самогубств скоюють неповнолітні. За результатами соціально-психологічних досліджень (One in 100 deaths...):

- 27,2% суїцидентів втрачають бажання жити;
- 17,8% вважають, що їхнє життя нікого не цікавить;
- 25,5% не завжди можуть розраховувати на допомогу близької людини;
- 51,9% не стримуються в ситуації конфлікту.

Результати дослідження щодо уявлень студентів про причини самогубства: більшість студентів 17-18 років зазначили, що кохання чи втрата дорогої людини – основна причина самогубств, але старші студенти, віком 19-22 роки, обрали домінантною різні труднощі, в яких опиняється людина (Рис. 1).

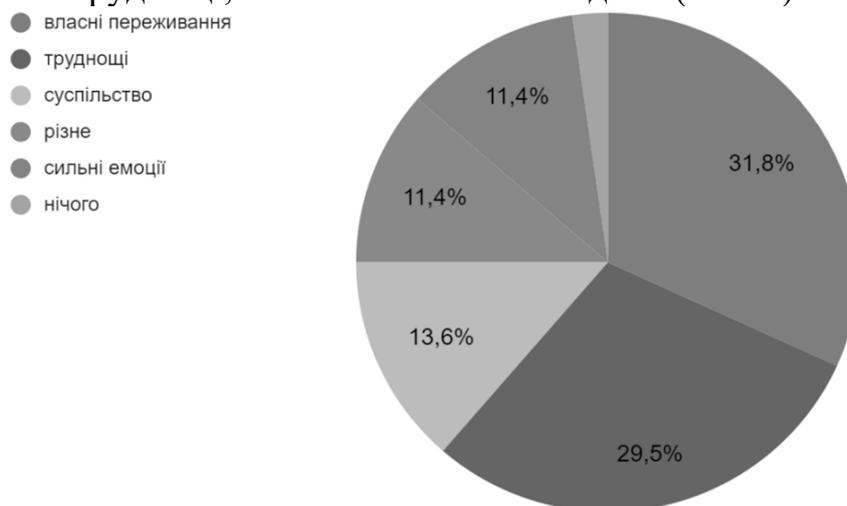

Рисунок 1. Уявлення студентів про причини самогубств

Беззаперечно, що всі зазначені причини можуть призвести людину до самогубства. Водночас для кожної особи вони різні: для когось нерозділене кохання – надважливий фактор, для інших – неважливий. За результатами дослідження по середнім значенням, найімовірнішою причиною скоєння суїциду є порушення психіки, розлади особистості ($M1 = 4,18$). Найменш імовірною, на думку респондентів, стає «співчуття чи наслідування приятелів, героїв книг, кінофільмів («ефект Вертера»)» ($M1 = 2,41$) (Табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка студентами ймовірності причин самогубства серед молоді

<i>№</i>	<i>Мотиви суїцидальної поведінки</i>	<i>Середнє значення (M1)</i>
1	Порушення психіки, розлади особистості	4,18
2	Емоційне, психічне, фізичне, сексуальне кривдження з боку дорослих	4,11
3	Депресії	3,8
4	Переживання образи, самотності, відчуженості, неможливість бути зрозумілим	3,73
5	Реальна чи уявна втрата батьківської любові, нерозділене кохання, ревності	3,61
6	Переживання, пов'язані зі смертю одного з батьків, розлученням батьків	3,55
7	Соматичне захворювання (фізичні захворювання)	3,45
8	Алкоголізм, наркоманія, зловживання токсичними препаратами	3,43
9	Почуття провини, сорому, образи, незадоволеність собою	3,41
10	Страх перед ганьбою, приниженням, глузуванням	3,34
11	ВІЛ/СНІД	3,34
12	Любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність	3,27
13	Фінансові проблеми (безробіття);	3,2
14	Почуття помсти, погроз, шантажу	3,14
15	Бажання привернути до себе увагу, викликати жаль, співчуття	2,93
16	Страх покарання	2,59
17	Співчуття чи наслідування приятелів, героїв книг, кінофільмів («ефект Вертера»)	2,41

Доречно проаналізувати уявлення майбутніх педагогів про причини самогубства за наведеною класифікацією.

Окрім причин, представлених в анкеті, було додатково створено комірку, до якої студенти могли записати свій варіант причини самогубства. Серед тих, хто брав участь в дослідженні, лише 3 студентів із 44 додали власний варіант. Свої причини запропонували тільки студентки:

- «рівень стресостійкості»;
- «булінг»;
- «моральне виснаження, коли здається, що просто можна піти і більше тебе нічого не буде хвилювати».

Водночас їх можна долучити й до запропонованих причин. Адже «булінг» – це «страх перед ганьбою, приниженням, глузуванням», а «моральне виснаження...» – депресія.

Наступний етап дослідження – порівняльний аналіз оцінки студентами ймовірності причин самогубства залежно від статі та віку, який не виявив істотних відмінностей у поглядах хлопців та дівчат щодо більшості причин. Було встановлено статистично значущі відмінності в оцінюванні хлопцями та дівчатами причини «ВІЛ / СНІД»: юнки перебільшують її значення, натомість юнаки не вважають її важливою ($t = 2,15$ при $p < 0.05$). На рівні тенденції причину «почуття помсти, погроз, шантажу» дівчата оцінюють вище, ніж представники чоловічої статі ($t = 1,57$ при $p < 0.05$).

Доречно виявити вікові відмінності аналізу значущості причин суїциду студентами молодших і старших курсів. Достовірно відрізняються такі причини: «реальна чи уявна втрата батьківської любові, нерозділене кохання, ревності» ($t = 2,37$ при $p < 0.05$), «алкоголізм, наркоманія, зловживання токсичними препаратами» ($t = 2,5$ при $p < 0.05$), «емоційне, психічне, фізичне, сексуальне кривдження з боку дорослих» ($t = 2,53$ при $p < 0.05$) та «соматичне захворювання (фізичні захворювання)» ($t = 1,79$ при $p < 0.05$). На рівні тенденції причину «любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність» молодші оцінюють вище за старших ($t = 1,5$ при $p < 0.05$).

Висновок

Результати здійсненого аналізу дозволяють констатувати, що уявлення про причини самогубства та сам феномен суїциду розрізняються. На думку студентів, найімовірнішими причинами самогубств серед молоді є порушення психіки, розлади особистості (52% респондентів), різні види кривдження (емоційне, психічне, фізичне чи сексуальне) з боку дорослих (49% опитаних), депресії (45%), переживання образи, самотності, відчуженості, неможливість бути зрозумілим (43%), а малоімовірною причиною – співчуття чи наслідування приятелів, героїв книг, кінофільмів («ефект Вертера»). Проте подібне уявлення може стати основою захисного механізму щодо ігнорування таких думок, ненадання їм значення, отже, зростання ймовірності їх програвання у реальному житті. Достовірні відмінності серед жіночої та чоловічої статі було зафіксовано щодо причини «ВІЛ/СНІД» ($t = 2,15$ при $p < 0.05$), саме дівчата вважають її більш значимою за хлопців. Достовірно відрізняються вікові відмінності аналізу значущості студентами молодших і старших курсів такої причини суїциду, як «емоційне, психічне, фізичне, сексуальне кривдження з боку дорослих»: здобувачі вищої освіти молодших курсів надають їй значно більшого значення, ніж їхні старші колеги ($t = 2,53$ при $p < 0.05$).

Перспективу подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаємо в дослідженні імовірності уявлень молоді про суїцид, які б якісно маркували рівень ймовірності їх схильності до скоєння самогубства на момент обстеження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Димитрова, Л., Кіхтан, Г. (2012). Причини та соціальні фактори суїцидальної поведінки підлітків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 2(14).
2. Нікітіна, І. Поради психолога.
URL: <https://nuft.edu.ua/studentu/psychologichna-pidtrymka/>
3. Орбан-Лембрик, Л. (2010). Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. I: Соціальна психологія особистості і спілкування. Книги-XXI.
4. Яковенко, С. (2017). Уявлення неповнолітніх про смерть і сенс буття як психологічні чинники зростання небезпеки самогубств. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/405/1/%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%D0%86..pdf>
5. Agerbo, E., Nordentoft, M., Mortensen, P.B. (2019). Familial, psychiatric, and socioeconomic risk factors for suicide in young people: nested case-control study. URL: <https://www.bmj.com/content/325/7355/74.short>
6. Appleby, L., Cooper, J., Amos, T., Faragher, B. (1999). Psychological autopsy study of suicides by people aged under 35. *BJPsych*, 175. 168-174.
7. Fortune, S.A., Hawton, K. (2005). Suicide and deliberate self-harm in children and adolescents. *Current Paediatrics*, 15. 575-580.
8. Gili, M., Castellvi, P., Vives, M., de la Torre-Luque, A., Almenara, J., Blasco, M.J., et al. Mental disorders as risk factors for suicidal behaviour in young people: a meta-analysis and systematic review of longitudinal studies. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165032718305925>
9. Lutz, J., Morton, K., Turiano, N.A., & Fiske, A. (2016). Health conditions and passive suicidal ideation in the survey of health, ageing, and retirement in Europe. *Journals of Gerontology – Series B. Psychological Sciences and Social Sciences*, 71. 936-946.
10. One in 100 deaths is by suicide. News release. (2021). URL: <https://www.who.int/news/item/17-06-2021-one-in-100-deaths-is-by-suicide>
11. Piscopo, K., Lipari, R.N., Cooney, J., Glasheen, C. (2016). Suicidal thoughts and behavior among adults: Results from the 2015 National Survey on Drug Use and Health. NSDUH Data Review; Department of Health & Human Services.
12. Rodway, C., Tham, S., Ibrahim, S., Turnbull, P., Kapur, N., & Appleby, L. (2020). Children and young people who die by suicide: Childhood-related antecedents, gender differences and service contact. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/bjpsych-open/article/children-and-young-people-who-die-by-suicide-childhoodrelated-antecedents-gender-differences-and-service-contact/ACA727371498065C7B8ABB80054E13BE>
13. Verona E., Patrick C., Joiner T. (2001). Psychopathy, antisocial personality and suicide risk. *Journal of abnormal psychology*, 110. 462-470.

REFERENCES:

1. Agerbo, E., Nordentoft, M., Mortensen, P.B. (2019). Familial, psychiatric, and socioeconomic risk factors for suicide in young people: nested case-control study. URL: <https://www.bmj.com/content/325/7355/74.short>
2. Appleby, L., Cooper, J., Amos, T., Faragher, B. (1999). Psychological autopsy study of suicides by people aged under 35. *BJPsych*, 175. 168-174.
3. Dymytrova, L., Kikhtan, H. (2012). Prychyny ta sotsialni faktory suitsydalnoi povedinky pidlitkiv. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 2(14). [in Ukrainian]
4. Fortune, S.A., Hawton, K. (2005). Suicide and deliberate self-harm in children and adolescents. *Current Paediatrics*, 15. 575-580.
5. Gili, M., Castellvi, P., Vives, M., de la Torre-Luque, A., Almenara, J., Blasco, M.J., et al. Mental disorders as risk factors for suicidal behaviour in young people: a meta-analysis and systematic review of longitudinal studies. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165032718305925>
6. Iakovenko, S. (2017). Uiavlennia nepovnolitnikh pro smert i sens buttia yak psykholohichni chynnyky zrostannia nebezpeky samohubstv. [in Ukrainian]
7. Lutz, J., Morton, K., Turiano, N.A., & Fiske, A. (2016). Health conditions and passive suicidal ideation in the survey of health, ageing, and retirement in Europe. *Journals of Gerontology – Series B. Psychological Sciences and Social Sciences*, 71. 936-946.
8. Nikitina, I. Porady psykholoha. URL: <https://nuft.edu.ua/studentu/psychologichna-pidtrymka/> [in Ukrainian]
9. One in 100 deaths is by suicide. News release. (2021). URL: <https://www.who.int/news/item/17-06-2021-one-in-100-deaths-is-by-suicide>
10. Orban-Lembryk, L. (2010). Sotsialna psykholohiia: Pidruchnyk: U 2 kn. Kn. I: Sotsialna psykholohiia osobystosti i spilkuвання. *Knyhy-XXI*. [in Ukrainian]
11. Piscopo, K., Lipari, R.N., Cooney, J., Glasheen, C. (2016). Suicidal thoughts and behavior among adults: Results from the 2015 National Survey on Drug Use and Health. *NSDUH Data Review; Department of Health & Human Services*.
12. Rodway, C., Tham, S., Ibrahim, S., Turnbull, P., Kapur, N., & Appleby, L. (2020). Children and young people who die by suicide: Childhood-related antecedents, gender differences and service contact. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/bjpsych-open/article/children-and-young-people-who-die-by-suicide-childhoodrelated-antecedents-gender-differences-and-service-contact/ACA727371498065C7B8ABB80054E13BE>
13. Verona E., Patrick C., Joiner T. (2001). Psychopathy, antisocial personality and suicide risk. *Journal of abnormal psychology*, 110. 462-470.

Отримано редакцією / Received: 06.03.25

Прорецензовано / Revised: 20.03.25

Схвалено до друку / Accepted: 27.03.25

УДК 633.1:338.43

JEL Q10, Q18, R11, D57

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).02](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).02)

Лариса ЗОМЧАК,

кандидатка економічних наук, доцентка

ORCID ID: 0000-0002-4959-3922

lzomchak@gmail.com

Львівський національний університет

імені Івана Франка

Аліна ДИДА,

здобувачка вищої освіти другого рівня

ORCID ID: 0000-0003-3200-3048

alina.dyda@lnu.edu.ua

Львівський національний університет

імені Івана Франка

м. Львів, Україна

БАГАТОВИМІРНЕ ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗРІЗІ: ВИКЛИКИ ВІЙНИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ

У дослідженні проаналізовано стан аграрного сектора України, зокрема регіональні відмінності, що посилюються тривалою війною. Використано таксономічний аналіз для оцінювання та ранжування регіонів України за основними шістьма сільськогосподарськими показниками. Результати дослідження і висновки не тільки надають цінну інформацію для регіональної політики та орієнтованої підтримки у післявоєнному відновленні, але й підкреслюють важливість застосування підходів, заснованих на даних, для вирішення сільськогосподарських проблем у контексті геополітичної нестабільності; вказують на необхідність розробки адаптивних аграрних стратегій, що враховують регіональні особливості, забезпечуючи сталий розвиток сільського господарства в процесі відновлення України.

***Ключові слова:** аграрний сектор, таксономічний аналіз, регіональний розвиток, резильєнтність, Україна, сільське господарство, стійкість, багатовимірне моделювання, економічна політика.*

Larysa ZOMCHAK,

PhD (Econ.), Associate Professor

ORCID ID: ID 0000-0002-4959-3922

lzomchak@gmail.com

Ivan Franko National University of Lviv

Alina DYDA,
Master Level Student
ORCID ID: 0000-0003-3200-3048
alina.dyda@lnu.edu.ua
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine

**MULTIDIMENSIONAL ASSESSMENT OF THE AGRICULTURE IN
UKRAINE IN A REGIONAL CONTEXT:
WARTIME CHALLENGES AND RESILIENCE STRATEGIES**

Agriculture plays a vital role in Ukraine's economy, acting as a key driver of national economic development and food security. However, the war with Russia has posed significant challenges. This study examines the state of Ukraine's agricultural sector, with a particular focus on regional disparities that have been exacerbated by the prolonged conflict. Given agriculture's critical role in the economy and the severe challenges posed by the war, this study employs a taxonomic analysis to assess and rank Ukraine's regions based on six key agricultural indicators: the value of agricultural products per capita, the average monthly wage of permanent agricultural workers, sown areas of grain and leguminous crops per capita, production volumes of grain and leguminous crops per capita, crop yield, and livestock weight per capita. The study found significant regional disparities in agricultural performance due to the war, with western regions (Khmelnitskyi, Poltava, Cherkasy) demonstrating greater resilience compared to the eastern and southern regions (Kherson, Zaporizhzhia, Donetsk, Luhansk), highlighting the need for targeted policy interventions, strategic support mechanisms, and data-driven approaches to address agricultural challenges in conflict-affected areas. These findings provide valuable insights for regional policy development and targeted support in post-war recovery. They also underscore the importance of data-driven approaches to addressing agricultural challenges in the context of geopolitical instability. The study's findings highlight the need for adaptive agricultural strategies that consider regional specificities to ensure the sustainable development of agriculture during Ukraine's recovery process.

Keywords: *agricultural sector, taxonomic analysis, regional development, agricultural policy, region, resilience, Ukraine, agriculture, sustainability, multidimensional modeling, model, economic policy.*

Вступ

Агропромисловий сектор України завжди мав стратегічне значення для економіки країни, забезпечуючи продовольчу безпеку, стабільність внутрішнього ринку та значний експортний потенціал. Однак війна серйозно вплинула на роботу аграрного сектора, посилила регіональну нерівність і підірвала стійкість регіональних аграрних секторів. У цьому контексті розуміння стану українського аграрного сектора та масштабів регіональних розбіжностей

стає вирішальним для ефективної політики, спрямованої на повоєнне відновлення і сталий розвиток.

З початком війни аграрний сектор зазнав значних збитків через руйнування інфраструктури, знищення техніки та порушення логістичних ланцюгів. Лише в перші три місяці війни збитки аграрної галузі оцінювались у 4,3 млрд доларів, а до початку 2024 року прямі втрати становили понад 80 млрд доларів. Попри ці складнощі, Україна зберігає свою роль одного з ключових постачальників агропродукції на світові ринки, зокрема завдяки допомозі міжнародних партнерів і оптимізації нових експортних маршрутів. У 2023 році було експортовано рекордні 67,5 мільйона тонн агропродукції, що на 15% більше, ніж у 2022 році. Однак через складнощі з експортною логістикою та падінням цін на агропродукцію, експортний виторг зменшився на 8% у порівнянні з попереднім роком. Водночас Україна активно працює над відновленням аграрного сектора через донорське фінансування та пільгове кредитування, щоб забезпечити стабільне виробництво і зростання економіки в умовах війни.

Це дослідження має на меті оцінити стійкість українського аграрного сектора в умовах війни, зосередившись на регіональних особливостях сільськогосподарського розвитку.

Методи та матеріали

Сільське господарство відіграє вирішальну роль у регіональному розвитку, особливо в сільських економіках. Вплив сільського господарства на місцеві економіки досліджує чимало науковців (Loizou, et al., 2019), підкреслюючи його роль як інструменту розвитку; зосереджуються на швидкій трансформації продовольчих систем, підкреслюючи необхідність сільськогосподарських досліджень та інновацій для сприяння розвитку в регіонах, які зазнають значних труднощів (Reardon, et al., 2019); актуалізують важливість інтеграції біорізноманіття і результатів політики в сільському господарстві для забезпечення сталого регіонального розвитку (Schrijver, et al., 2022); досліджують, як великі дані й аналітика даних можуть покращити прийняття рішень у сільському господарстві (Paul, et al., 2020); висвітлюють нерівномірний розвиток сільського господарства через урбанізацію та її вплив на регіональні економіки (Balakrishnan, 2019); студіюють роль конкурентоспроможності агропромислового комплексу в підтримці регіональної економічної безпеки (Trusova, et al., 2020); висвітлюють важливість агропромислових кластерів у сприянні регіональному розвитку та підвищенні продуктивності сільського господарства (Andriushchenko, et al., 2020); виокремлюють аспекти управління стійкістю сільського господарства, ключовий фактор забезпечення довгострокової життєздатності сільськогосподарських регіонів (Bachev, et al., 2021); визначають вплив аграрного урбанізму на урбанізовані регіони, підкреслюючи потенціал зв'язків між містом і селом для стимулювання сільського господарства у країні, що перебуває в перехідному періоді (Gurugani, 2023); вказують на конкурентні переваги оптових сільськогосподарських ринків (Voiko, et al., 2019); виступають за стратегії диверсифікації для дрібних фермерів

у маргіналізованих районах (Bellon, et al., 2020); вивчають, як розумна спеціалізація може стимулювати інновації в сільському господарстві, особливо в регіонах з низьким рівнем інновацій (Asheim, 2019).

Війна та пандемія COVID-19 створили значні виклики для аграрного сектора України. Кілька досліджень зосередилися на аналізі цих впливів, зокрема на порушеннях, політичних відповідях та наслідках для продовольчої безпеки: науковці підкреслюють вплив війни на глобальну продовольчу безпеку, зокрема на порушення експорту українського зерна, що має наслідки для міжнародних ланцюгів постачання (Teixeira, et al., 2023); аналізують резильєнтність продовольчої безпеки України (Zomchak, 2025) й експорт сервісів (Vdovyn, M., & Zomchak, L., 2022); зосереджуються на стратегіях регіонального розвитку, акцентуючи важливість місцевого сільськогосподарського потенціалу України (Shprak, et al., 2021). Незважаючи на зовнішні виклики, дослідники переконані, що адаптована політика та інвестиції можуть підвищити стійкість сільського господарства.

При студіюванні аграрного сектора авторки застосовують математичні методи й моделі (Табл. 1).

Таблиця 1*Математичні методи та моделі дослідження аграрного сектора*

Автори	Метод
Bulut, E., & Bayraktar, Y. (2023)	Панельний ARDL аналіз
Chandio, A. A., et al. (2022)	ARDL
Ntim-Amo, G., et al. (2022)	ARDL зі структурними змінами
Wen, Q., et al. (2019)	ARIMA та SVM змішані моделі
Mao, L., et al. (2022)	ARIMA
Biru, W. D., et al. (2020)	Панельний аналіз
Zomchak, L., et al. (2023)	Нелінійне регресійне моделювання
Feng, W., et al. (2019)	Модель Коба-Дугласа
Rahmati, O., et al. (2020)	Машинне навчання
Bai, D., et al. (2024)	Просторова модель Дарбіна та ентропійний підхід
Wang, M., et al. (2021)	Просторова економетрія
Ding, J., et al. (2022)	Просторова економетрія
Storm, H., et al. (2020)	Машинне навчання
Hrytsiuk, P., et al. (2023)	Машинне навчання
Elavarasan, D., & Vincent, P.D. (2020)	Глибоке навчання
Jiang, H., et al. (2020)	Глибоке навчання
Donkoh, S. A., et al. (2019)	Багатовимірний пробіт підхід

Santika, T., et al. (2019)	Багатовимірне оцінювання
Kozin, I.V., et al. (2020)	Модель на гіперграфах
Zomchak, L., Nakava, S. (2025).	Багатовимірний статистичний аналіз
Zomchak, L., & Kukhotska, T. (2023).	Авторегресійне моделювання

Джерело: побудовано авторками

У даній роботі використано таксономічний аналіз – метод математичної статистики, який застосовується для класифікації та ранжування об'єктів на основі множини характеристик або показників, що дозволяє визначити схожості та відмінності між об'єктами, упорядкувати їх у вигляді таксономічних груп (кластерів) і створити ієрархію цих груп.

На першому етапі важливо правильно підібрати ознаки або показники, які найкраще відобразять певне явище чи процес, що дозволяє забезпечити обґрунтованість і достовірність подальшого аналізу за допомогою багатовимірної статистичної процедури. Спочатку формується матриця спостережень, де кожен рядок відповідає окремому спостереженню, а кожний стовпчик – одному показнику-індикатору. Кількість рядків (i) визначається кількістю спостережень, тобто кількістю об'єктів, які досліджуються, а кількість стовпчиків (j) – кількістю обраних показників-індикаторів.

На другому етапі аналізу проводяться розрахунки середнього арифметичного і стандартного відхилення для кожної ознаки на основі всієї генеральної сукупності.

Потім застосовується формула стандартизації для кожного значення ознаки у кожному об'єкті, щоб привести дані до одного стандарту і забезпечити можливість порівняння між різними ознаками.

Перед застосуванням зазначеної формули потрібно знайти середнє значення і стандартне відхилення для кожної ознаки на основі всієї генеральної сукупності. Середнє значення обчислюється як середнє арифметичне всіх значень певної ознаки, а стандартне відхилення вказує на ступінь розподілу даних навколо середнього значення.

Після завершення перших двох етапів, які включають вибір показників і розрахунок середніх, наступним кроком є нормування значень на основі цих показників, що здійснюється за такою формулою (третій етап):

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - x_i}{\sigma_i},$$

де x_{ji} – показники, зібрані на I етапі;

x_i – середнє арифметичне;

σ_i – стандартне відхилення.

На четвертому етапі створюється вектор еталонних значень для ідеальної багатовимірної одиниці – ідеальний, оптимальний набір значень для всіх показників, які використовуються для оцінки. Для цього підбираємо максимальне нормоване значення для показників-стимуляторів та мінімальне

нормоване значення для показників дестимуляторів. Тому важливо здійснити поділ обраних показників на стимулятори та дестимулятори задля правильної побудови вектора-еталона. На базі відповідної теорії варто чітко визначити, зростання яких показників є бажаним, а яких – негативним щодо оцінюваного латентного явища.

На наступному етапі проводиться розрахунок відстаней між кожним об'єктом та еталоном, що був створений на попередньому етапі. Це дозволяє визначити, наскільки кожен об'єкт віддалений від ідеального стану, що відображений у векторі еталонних значень. Такий процес дозволяє кількісно визначити ступінь близькості чи віддаленості кожного об'єкта від ідеального стану, виміряти їхню подібність або відмінність. Чим менше відстань між об'єктом і еталоном, тим ближче об'єкт до ідеального стану, і навпаки.

Для цього використано формулу:

$$d(z_j, z_0) = \left[\sum_{i=1}^m (z_{ji} - z_{j0})^2 \right]^{\frac{1}{2}}$$

На шостому етапі проводиться розрахунок середньої відстані та максимально можливої відстані від кожного об'єкта до еталону за правилом трьох сигм, що дозволяє кількісно оцінити розподіл відстаней та визначити ступінь віддаленості об'єктів від ідеального стану. Максимально можливу відстань розраховують як суму середньої відстані, знайденої як середнє арифметичне відстаней та середнього квадратичного відхилення помноженого на три.

На останньому етапі проводиться розрахунок відношення відстаней кожного об'єкта до максимально можливої відстані, визначеної раніше, що дає нормалізовану міру віддаленості кожного об'єкта від ідеального стану та обчислюється за такою формулою:

$$d^* = \frac{d}{d_{max}}$$

Далі, на основі цих відношень обчислюється значення таксономічного показника, що відображає загальну ступінь подібності або відмінності між об'єктами від ідеального стану та визначається за формулою:

$$d_i = 1 - d^*$$

Таксономічний показник, обчислений для різних об'єктів спостереження, дає можливість оцінити їх загальний рівень розвитку чи стан відносно ідеального об'єкта.

Високе значення таксономічного показника свідчить про близькість об'єкта до ідеального стану, що вказує на його високий рівень розвитку або ефективності. Натомість низьке значення показує: об'єкт значно віддалений від ідеального стану, що може вказувати на наявність проблем або низький рівень розвитку.

Результати

З метою оцінки стану аграрного сектора в Україні було проведено таксономічний аналіз для об'єктивного оцінювання та ранжування регіонів України за станом розвитку аграрного сектора. Цей метод дозволяє комплексно враховувати різноманітні показники (вартість сільськогосподарської продукції, середньомісячна заробітна плата, обсяги посівних площ, урожайність, обсяги виробництва, сільськогосподарські тварини у живій масі) та на їх основі визначати рівень розвитку кожного регіону. Використання таксономічного аналізу допомагає виявити лідерів та відстаючих, що є важливим для формування ефективної аграрної політики і розробки стратегій підтримки й розвитку регіонів. Для розрахунку кінцевого таксономічного показника було використано 6 індикаторів, відібраних за допомогою аналізу головних компонент, які найкраще характеризують стан аграрного сектора за регіонами. Відповідно до користі, яку має кожен показник для розвитку аграрного сектора, всі було охарактеризовано показниками-стимуляторами, як-от:

- вартість продукції сільського господарства в розрахунку на одну особу, грн;
- середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві, грн;
- посівні площі культур зернових і зернобобових у розрахунку на одну особу, га;
- обсяги виробництва культур зернових і зернобобових у розрахунку на одну особу, ц;
- урожайність, центнерів з одного гектару площі;
- сільськогосподарські тварини у живій масі в розрахунку на одну особу, т.

Попередній аналіз вхідних показників підтвердив функціонування регіонів із високими показниками продуктивності й заробітної плати (напр., Кіровоградська, Черкаська області) та регіони з низькими показниками (напр., Донецька, Луганська). Регіони з високою вартістю продукції мають вищу заробітну плату. Однак є винятки. Деякі регіони спеціалізуються на вирощуванні зернових (напр., Кіровоградська), інші – на тваринництві (напр., Черкаська).

Кіровоградська, Черкаська, Полтавська демонструють високу вартість продукції, врожайність і розвиток тваринництва. Донецька, Луганська, Херсонська характеризуються низькими показниками за всіма параметрами. Це може бути пов'язано з військовими діями, екологічними проблемами або іншими факторами. Тернопільська, Івано-Франківська, Львівська мають відносно високу заробітну плату, попри не найвищі показники продуктивності, що може свідчити про розвиненість соціальних програм чи специфіку аграрного виробництва. Деякі регіони (напр., Волинська, Дніпропетровська) мають низьку врожайність, що може бути пов'язано з кліматичними умовами, якістю ґрунтів або недостатнім використанням сучасних технологій.

Усі показники наведено в різних одиницях вимірювання. Тому їх потрібно стандартизувати, тобто звести до однакового вигляду. Тож обчислюємо середнє значення для кожного показника і середнє квадратичне відхилення.

На наступному етапі будуємо вектор еталонних значень. Оскільки всі відібрані індикатори стимулятори, то було обрано найбільші значення серед кожного показника (Табл. 2).

Таблиця 2

Вектор еталонних значень ідеальної багатомірної вибірки

<i>Індикатор</i>	<i>Z₀</i>
Вартість продукції сільського господарства у розрахунку на 1 особу, грн	1,769
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві, грн	2,573
Посівні площі культур зернових і зернобобових у розрахунку на 1 особу, га	2,471
Обсяг виробництва культур зернових і зернобобових у розрахунку на 1 особу, ц	2,016
Урожайність, ц з 1 га площі зібраної	1,487
Сільськогосподарські тварини у живій масі у розрахунку на 1 особу, т	3,390

Джерело: побудовано авторками

На основі значень вектора-еталона знайдено відстань між окремими індикаторами до їхніх відповідних еталонних значень.

Для отриманої вибірки розраховано середню відстань та максимально можливу відстань за правилом трьох сигм (Табл. 3).

Таблиця 3

Середня відстань та максимально можлива відстань

Середня відстань	6,110
Середнє квадратичне відхилення	1,545
Максимально можлива відстань	10,744

Джерело: побудовано авторами

Розраховану відстань використано на наступному етапі для отримання таксономічного показника рівня розвитку регіонів (Табл. 4).

Таблиця 4

Значення таксономічного показника регіонального розвитку України за станом сільського господарства

<i>Регіон</i>	<i>d*</i>	<i>d_i</i>
Вінницька	0,327	0,673
Волинська	0,556	0,444
Дніпропетровська	0,629	0,371
Донецька	0,760	0,240
Житомирська	0,547	0,453
Закарпатська	0,711	0,289
Запорізька	0,760	0,240

Івано-Франківська	0,565	0,435
Київська	0,506	0,494
Кіровоградська	0,464	0,536
Луганська	0,749	0,251
Львівська	0,574	0,426
Миколаївська	0,610	0,390
Одеська	0,720	0,280
Полтавська	0,428	0,572
Рівненська	0,636	0,364
Сумська	0,462	0,538
Тернопільська	0,409	0,591
Харківська	0,645	0,355
Херсонська	0,769	0,231
Хмельницька	0,442	0,558
Черкаська	0,279	0,721
Чернівецька	0,692	0,308
Чернігівська	0,410	0,590

Джерело: побудовано авторками

На останньому етапі кожному регіону присвоєно номер рангу на основі значень таксономічного показника та побудовано відповідний рейтинг регіонів за станом аграрного сектора по місцях: від 1 до 24 (Рис. 1).

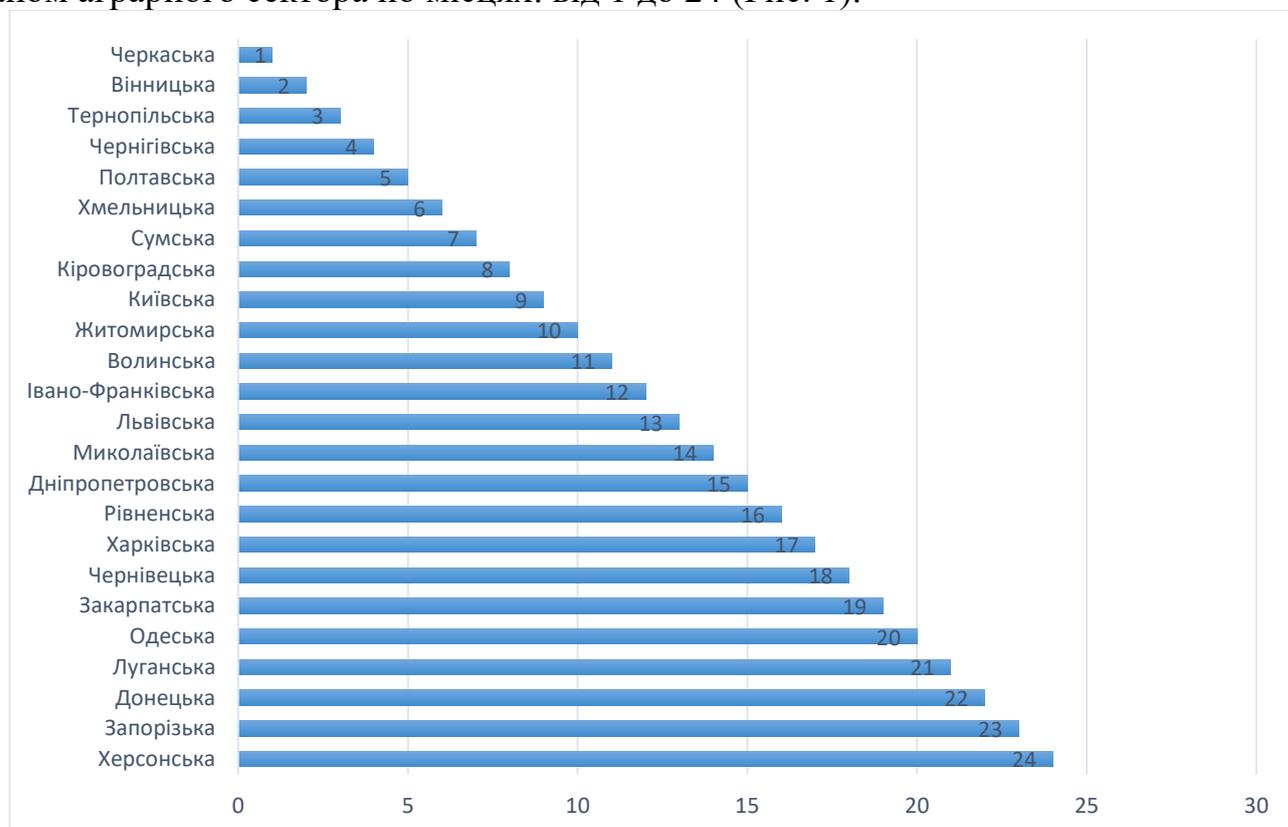

Рисунок 1. Ранг регіонів за таксономічним показником стану аграрного сектора України

Джерело: побудовано авторками

Якщо порівнювати результати проведеного таксономічного аналізу з результатами кластерного аналізу, то висновуємо, що розподіл регіонів за станом аграрного сектора є коректним. Використовуючи дані про кількість спостережень, які потрапили у три кластери, та будуючи аналогічні за кількістю кластери завдяки таксономічному аналізу, отримуємо такі результати: до першої групи з найкращим станом аграрного сектора належать Сумська, Хмельницька, Полтавська, Чернігівська, Тернопільська, Вінницька та Черкаська області; до другої – Івано-Франківська, Волинська, Житомирська, Київська і Кіровоградська області; до третьої – Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська, Одеська, Закарпатська, Чернівецька, Харківська, Рівненська, Дніпропетровська, Миколаївська та Львівська області.

Передусім варто відмітити області з найгіршою ситуацією – Херсонська, Запорізька, Донецька, Луганська та Одеська. Саме ці регіони найбільше постраждали через вторгнення російських військ на територію України. Знищені техніка, склади, сотні втрачених тон врожаю та заміновані поля позначилися відповідно на їх розвитку.

Закарпатська область посідає низьке місце у рейтингу через низьку частку посівних площ у розрахунку на особу, що зумовлено гірською місцевістю регіону. Місце Чернівецької області у рейтингу пояснюються майже найнижчою середньомісячною заробітною платою у сільському господарстві.

Найкращий стан аграрного сектора демонструють Хмельницька, Полтавська, Чернігівська, Тернопільська, Вінницька і Черкаська області. Попри численні втрати, пов'язані з війною та труднощами з реалізацією урожаю, ці регіони показали найвищі результати за основними сільськогосподарськими показниками та виступають аграрними лідерами України.

Висновок

У дослідженні проведено комплексне оцінювання стану аграрного сектора України з акцентом на регіональних відмінностях, які посилилися через війну. Методом таксономічного аналізу проведено ранжування областей України на основі ключових сільськогосподарських показників (урожайність, вартість сільськогосподарської продукції, середньомісячна заробітна плата, обсяги посівних площ, обсяги виробництва, сільськогосподарські тварини у живій масі), що дозволило отримати чітке уявлення про рівні розвитку сільського господарства у різних регіонах країни.

Результати дослідження показали, що регіони, які найбільше постраждали від війни (Херсонська, Запорізька, Донецька та Луганська області), зазнали серйозних втрат і в сільському господарстві: руйнування інфраструктури, втрата врожаю та переміщення населення значно вплинули на продуктивність сільського господарства. Натомість Хмельницька, Полтавська та Черкаська області виявили більшу стійкість і зберегли високі показники сільськогосподарського розвитку, незважаючи на складнощі, спричинені війною.

Проведений аналіз підкреслює важливість використання підходів, що базуються на даних, для аналізу та усунення регіональних диспропорцій у сільському господарстві, особливо в умовах геополітичної нестабільності. Отримані результати свідчать про необхідність впровадження адаптивної аграрної політики, яка враховуватиме особливості кожного регіону і надаватиме підтримку тим областям України, які стикаються із найбільшими викликами.

Результати й висновки дослідження можуть бути використані для розроблення стратегій повоєнного відновлення аграрного сектора, спрямованих на підтримку регіонів, які потребують допомоги, одночасно стимулюючи сталий розвиток сільського господарства у країні. Запровадження адаптивних аграрних стратегій, що базується на кількісному аналізі та даних, є критично важливим для довгострокового відновлення і стабільності аграрного сектора України, сприятиме загальній економічній стійкості та розвитку нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Andriushchenko, K., Kovtun, V., Shergina, L., Rozhko, O., & Yefimenko, L. (2020). Agro-based Clusters: A tool for effective management of regional development in the ERA of globalisation. *TEM Journal*, 9(1). 198-204.
2. Asheim, B.T. (2019). Smart specialisation, innovation policy and regional innovation systems: what about new path development in less innovative regions? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32(1). 8-25.
3. Bachev, H., Ivanov, B., & Sarov, A. (2021). Assessing governance aspect of agrarian sustainability in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Sciences*, 27(3). 429-440.
4. Bai, D., Ye, L., Yang, Z., & Wang, G. (2024). Impact of climate change on agricultural productivity: a combination of spatial Durbin model and entropy approaches. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 16(4). 26-48.
5. Balakrishnan, S. (2019). Recombinant urbanization: Agrarian–urban landed property and uneven development in India. *International Journal of Urban and Regional Research*, 43(4). 617-632.
6. Bellon, M.R., Kotu, B.H., Azzarri, C., & Caracciolo, F. (2020). To diversify or not to diversify, that is the question. Pursuing agricultural development for smallholder farmers in marginal areas of Ghana. *World Development*, 125. 104682.
7. Biru, W.D., Zeller, M., & Loos, T.K. (2020). The impact of agricultural technologies on poverty and vulnerability of smallholders in Ethiopia: a panel data analysis. *Social Indicators Research*, 147(2). 517-544.
8. Boiko, V., Kwilinski, A., Misiuk, M., & Boiko, L. (2019). Competitive advantages of wholesale markets of agricultural products as a type of entrepreneurial activity: the experience of Ukraine and Poland. *Економічний часопис-XXI*, 175(1-2). 68-72.

9. Bulut, E., & Bayraktar, Y. (2023). Do Agricultural Supports Affect Production? A Panel ARDL Analysis of Turkey. *Journal of Agricultural Sciences*, 29(1). 249-261.
10. Chandio, A.A., Jiang, Y., Fatima, T., Ahmad, F., Ahmad, M., & Li, J. (2022). Assessing the impacts of climate change on cereal production in Bangladesh: evidence from ARDL modeling approach. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 14(2). 125-147.
11. Ding, J., Liu, B., & Shao, X. (2022). Spatial effects of industrial synergistic agglomeration and regional green development efficiency: Evidence from China. *Energy Economics*, 112. 106156.
12. Donkoh, S.A., Azumah, S.B., & Awuni, J.A. (2019). Adoption of improved agricultural technologies among rice farmers in Ghana: A multivariate probit approach. *Ghana Journal of Development Studies*, 16(1). 46-67.
13. Elavarasan, D., & Vincent, P.D. (2020). Crop yield prediction using deep reinforcement learning model for sustainable agrarian applications. *IEEE access*, 8. 86886-86901.
14. Feng, W., Liu, Y., & Qu, L. (2019). Effect of land-centered urbanization on rural development: A regional analysis in China. *Land Use Policy*, 87. 104072.
15. Gururani, S. (2023). Cities in a world of villages: Agrarian urbanism and the making of India's urbanizing frontiers. *Changing Asian Urban Geographies*. 97-115.
16. Hrytsiuk, P., Babych, T., Baranovsky, S., & Havryliuk, M. (2023). Assessing of Climate Impact on Wheat Yield using Machine Learning Techniques. *ICST*. 314-329.
17. Jiang, H., Hu, H., Zhong, R., Xu, J., Xu, J., Huang, J., & Lin, T. (2020). A deep learning approach to conflating heterogeneous geospatial data for corn yield estimation: A case study of the US Corn Belt at the county level. *Global change biology*, 26(3). 1754-1766.
18. Kozin, I.V., Maksyshko, N.K., & Perepelitsa, V.A. (2020). A Fragmented Model for the Problem of Land Use on Hypergraphs. *Cybernetics and Systems Analysis*, 56(5). 753-757.
19. Loizou, E., Karelakis, C., Galanopoulos, K., & Mattas, K. (2019). The role of agriculture as a development tool for a regional economy. *Agricultural Systems*, 173. 482-490.
20. Mao, L., Huang, Y., Zhang, X., Li, S., & Huang, X. (2022). ARIMA model forecasting analysis of the prices of multiple vegetables under the impact of the COVID-19. *Plos one*, 17(7). e0271594.
21. Ntim-Amo, G., Qi, Y., Ankrah-Kwarko, E., Ankrah Twumasi, M., Ansah, S., Boateng Kissiwa, L., & Ruiping, R. (2022). Investigating the validity of the agricultural-induced environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis for Ghana: Evidence from an autoregressive distributed lag (ARDL) approach with a structural break. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 33(2). 494-526.

22. Paul, P.K., Bhuimali, A., Sinha, R.R., Tiwary, K.S., Baby, P., Rajesh, R., & Chancellor, P. V. (2020). Big Data and Data Analytics in Agricultural Space: Towards Sustainable and Intelligent Agro Sector Development. *Management of Data in AI Age*, 95-120.
23. Rahmati, O., Falah, F., Dayal, K. S., Deo, R.C., Mohammadi, F., Biggs, T., & Bui, D.T. (2020). Machine learning approaches for spatial modeling of agricultural droughts in the south-east region of Queensland Australia. *Science of the total environment*, 699. 134230.
24. Reardon, T., Echeverria, R., Berdegú, J., Minten, B., Liverpool-Tasie, S., Tschirley, D., & Zilberman, D. (2019). Rapid transformation of food systems in developing regions: Highlighting the role of agricultural research & innovations. *Agricultural systems*, 172. 47-59.
25. Santika, T., Wilson, K.A., Budiharta, S., Law, E.A., Poh, T.M., Ancrenaz, M., & Meijaard, E. (2019). Does oil palm agriculture help alleviate poverty? A multidimensional counterfactual assessment of oil palm development in Indonesia. *World Development*, 120. 105-117.
26. Schrijver, R., Westerink, J., de Jong, K., Smit, B., van der Meer, R., & Dijkshoorn, M. (2022). Regional development and spatial use biodiversity and policy performance and impact agrosectors, green economy and landuse.
27. Shpak, N., Kulyniak, I., Gvozd, M., Vveinhardt, J., & Horbal, N. (2021). Formulation of development strategies for regional agricultural resource potential: The ukrainian case. *Resources*, 10(6). 57.
28. Storm, H., Baylis, K., & Heckeley, T. (2020). Machine learning in agricultural and applied economics. *European Review of Agricultural Economics*, 47(3). 849-892.
29. Teixeira, D.S.J.A., Koblanska, I., & Kucher, A. (2023). Agricultural production in Ukraine: An insight into the impact of the Russo-Ukrainian war on local, regional and global food security. *Journal of Agricultural Sciences (Belgrade)*, 68(2). 121-140.
30. Trusova, N., Hryvkiivska, O., Kepko, V., Prystemskyi, O., & Yavorska, T. (2020). Innovative development and competitiveness of agribusiness subjects in the system of ensuring of economic security of the regions of Ukraine. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*, 2. 141-156.
31. Vdovyn, M., & Zomchak, L. (2022). Export in services of Ukraine: pre-pandemic period, Covid-19 and war. *Věda a perspektivy*, 8(15). 48-57
32. Wang, M., Xu, M., & Ma, S. (2021). The effect of the spatial heterogeneity of human capital structure on regional green total factor productivity. *Structural Change and Economic Dynamics*, 59. 427-441.
33. Wen, Q., Wang, Y., Zhang, H., & Li, Z. (2019). Application of ARIMA and SVM mixed model in agricultural management under the background of intellectual agriculture. *Cluster computing*, 22. 14349-14358.
34. Zomchak, L., & Kukhotska, T. (2023). Wheat market price dynamics in Ukraine: quantitative exploration and forecasting. *European Journal of Economics and Management*, 4(9). 14-22.

35. Zomchak, L., Hakava, S. (2025). Unveiling Disparities and Resilience in Ukrainian Regional Labor Markets: Multidimensional Ranking Approach. *Developments in Information and Knowledge Management Systems for Business Applications. Studies in Systems, Decision and Control*, 578. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-80935-4_23
36. Zomchak, L., Kukhotska, T. (2025). Building Food Security Resilience in Ukraine: The Autoregressive Approach to Food Price Forecasting. *Developments in Information and Knowledge Management Systems for Business Applications. Studies in Systems, Decision and Control*, 578. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-80935-4_19

REFERENCES:

1. Andriushchenko, K., Kovtun, V., Shergina, L., Rozhko, O., & Yefimenko, L. (2020). Agro-based Clusters: A tool for effective management of regional development in the ERA of globalisation. *TEM Journal*, 9(1). 198-204.
2. Asheim, B.T. (2019). Smart specialisation, innovation policy and regional innovation systems: what about new path development in less innovative regions? *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32(1). 8-25.
3. Bachev, H., Ivanov, B., & Sarov, A. (2021). Assessing governance aspect of agrarian sustainability in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Sciences*, 27(3). 429-440.
4. Bai, D., Ye, L., Yang, Z., & Wang, G. (2024). Impact of climate change on agricultural productivity: a combination of spatial Durbin model and entropy approaches. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 16(4). 26-48.
5. Balakrishnan, S. (2019). Recombinant urbanization: Agrarian–urban landed property and uneven development in India. *International Journal of Urban and Regional Research*, 43(4). 617-632.
6. Bellon, M.R., Kotu, B.H., Azzarri, C., & Caracciolo, F. (2020). To diversify or not to diversify, that is the question. Pursuing agricultural development for smallholder farmers in marginal areas of Ghana. *World Development*, 125. 104682.
7. Biru, W.D., Zeller, M., & Loos, T.K. (2020). The impact of agricultural technologies on poverty and vulnerability of smallholders in Ethiopia: a panel data analysis. *Social Indicators Research*, 147(2). 517-544.
8. Boiko, V., Kwilinski, A., Misiuk, M., & Boiko, L. (2019). Competitive advantages of wholesale markets of agricultural products as a type of entrepreneurial activity: the experience of Ukraine and Poland. *Економічний часопис-XXI*, 175(1-2). 68-72.
9. Bulut, E., & Bayraktar, Y. (2023). Do Agricultural Supports Affect Production? A Panel ARDL Analysis of Turkey. *Journal of Agricultural Sciences*, 29(1). 249-261.

10. Chandio, A.A., Jiang, Y., Fatima, T., Ahmad, F., Ahmad, M., & Li, J. (2022). Assessing the impacts of climate change on cereal production in Bangladesh: evidence from ARDL modeling approach. *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 14(2). 125-147.
11. Ding, J., Liu, B., & Shao, X. (2022). Spatial effects of industrial synergistic agglomeration and regional green development efficiency: Evidence from China. *Energy Economics*, 112. 106156.
12. Donkoh, S.A., Azumah, S.B., & Awuni, J.A. (2019). Adoption of improved agricultural technologies among rice farmers in Ghana: A multivariate probit approach. *Ghana Journal of Development Studies*, 16(1). 46-67.
13. Elavarasan, D., & Vincent, P.D. (2020). Crop yield prediction using deep reinforcement learning model for sustainable agrarian applications. *IEEE access*, 8. 86886-86901.
14. Feng, W., Liu, Y., & Qu, L. (2019). Effect of land-centered urbanization on rural development: A regional analysis in China. *Land Use Policy*, 87. 104072.
15. Gururani, S. (2023). Cities in a world of villages: Agrarian urbanism and the making of India's urbanizing frontiers. *Changing Asian Urban Geographies*. 97-115.
16. Hrytsiuk, P., Babych, T., Baranovsky, S., & Havryliuk, M. (2023). Assessing of Climate Impact on Wheat Yield using Machine Learning Techniques. *ICST*. 314-329.
17. Jiang, H., Hu, H., Zhong, R., Xu, J., Xu, J., Huang, J., & Lin, T. (2020). A deep learning approach to conflating heterogeneous geospatial data for corn yield estimation: A case study of the US Corn Belt at the county level. *Global change biology*, 26(3). 1754-1766.
18. Kozin, I.V., Maksyshko, N.K., & Perepelitsa, V.A. (2020). A Fragmented Model for the Problem of Land Use on Hypergraphs. *Cybernetics and Systems Analysis*, 56(5). 753-757.
19. Loizou, E., Karelakis, C., Galanopoulos, K., & Mattas, K. (2019). The role of agriculture as a development tool for a regional economy. *Agricultural Systems*, 173. 482-490.
20. Mao, L., Huang, Y., Zhang, X., Li, S., & Huang, X. (2022). ARIMA model forecasting analysis of the prices of multiple vegetables under the impact of the COVID-19. *Plos one*, 17(7). e0271594.
21. Ntim-Amo, G., Qi, Y., Ankrah-Kwarko, E., Ankrah Twumasi, M., Ansah, S., Boateng Kissiwa, L., & Ruiping, R. (2022). Investigating the validity of the agricultural-induced environmental Kuznets curve (EKC) hypothesis for Ghana: Evidence from an autoregressive distributed lag (ARDL) approach with a structural break. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 33(2). 494-526.
22. Paul, P.K., Bhuimali, A., Sinha, R.R., Tiwary, K.S., Baby, P., Rajesh, R., & Chancellor, P. V. (2020). Big Data and Data Analytics in Agricultural Space: Towards Sustainable and Intelligent Agro Sector Development. *Management of Data in AI Age*. 95-120.

23. Rahmati, O., Falah, F., Dayal, K. S., Deo, R.C., Mohammadi, F., Biggs, T., & Bui, D.T. (2020). Machine learning approaches for spatial modeling of agricultural droughts in the south-east region of Queensland Australia. *Science of the total environment*, 699. 134230.
24. Reardon, T., Echeverria, R., Berdegué, J., Minten, B., Liverpool-Tasie, S., Tschirley, D., & Zilberman, D. (2019). Rapid transformation of food systems in developing regions: Highlighting the role of agricultural research & innovations. *Agricultural systems*, 172. 47-59.
25. Santika, T., Wilson, K.A., Budiharta, S., Law, E.A., Poh, T.M., Ancrenaz, M., & Meijaard, E. (2019). Does oil palm agriculture help alleviate poverty? A multidimensional counterfactual assessment of oil palm development in Indonesia. *World Development*, 120. 105-117.
26. Schrijver, R., Westerink, J., de Jong, K., Smit, B., van der Meer, R., & Dijkshoorn, M. (2022). Regional development and spatial use biodiversity and policy performance and impact agrosectors, green economy and landuse.
27. Shpak, N., Kulyniak, I., Gvozd, M., Vveinhardt, J., & Horbal, N. (2021). Formulation of development strategies for regional agricultural resource potential: The ukrainian case. *Resources*, 10(6). 57.
28. Storm, H., Baylis, K., & Heckeley, T. (2020). Machine learning in agricultural and applied economics. *European Review of Agricultural Economics*, 47(3). 849-892.
29. Teixeira, D.S.J.A., Koblianska, I., & Kucher, A. (2023). Agricultural production in Ukraine: An insight into the impact of the Russo-Ukrainian war on local, regional and global food security. *Journal of Agricultural Sciences (Belgrade)*, 68(2). 121-140.
30. Trusova, N., Hryvkivska, O., Kepko, V., Prystemskyi, O., & Yavorska, T. (2020). Innovative development and competitiveness of agribusiness subjects in the system of ensuring of economic security of the regions of Ukraine. *Rivista di Studi sulla Sostenibilita*, 2. 141-156.
31. Vdovyn, M., & Zomchak, L. (2022). Export in services of Ukraine: pre-pandemic period, Covid-19 and war. *Věda a perspektivy*, 8(15). 48-57
32. Wang, M., Xu, M., & Ma, S. (2021). The effect of the spatial heterogeneity of human capital structure on regional green total factor productivity. *Structural Change and Economic Dynamics*, 59. 427-441.
33. Wen, Q., Wang, Y., Zhang, H., & Li, Z. (2019). Application of ARIMA and SVM mixed model in agricultural management under the background of intellectual agriculture. *Cluster computing*, 22. 14349-14358.
34. Zomchak, L., & Kukhotska, T. (2023). Wheat market price dynamics in Ukraine: quantitative exploration and forecasting. *European Journal of Economics and Management*, 4(9). 14-22.

35. Zomchak, L., Hakava, S. (2025). Unveiling Disparities and Resilience in Ukrainian Regional Labor Markets: Multidimensional Ranking Approach. *Developments in Information and Knowledge Management Systems for Business Applications. Studies in Systems, Decision and Control*, 578. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-80935-4_23
36. Zomchak, L., Kukhotska, T. (2025). Building Food Security Resilience in Ukraine: The Autoregressive Approach to Food Price Forecasting. *Developments in Information and Knowledge Management Systems for Business Applications. Studies in Systems, Decision and Control*, 578. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-80935-4_19

Отримано редакцією / Received: 05.02.25
Прорецензовано / Revised: 19.02.25
Схвалено до друку / Accepted: 26.02.25

Marta MATULČÍKOVÁ,
Doc. Ing., PhD (Econom.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-3603-8919
marta.matulcikova@euba.sk
University of Economics in Bratislava,
Bratislava, Slovakia

Olga PUCHYNA,
PhD (Psycholog.), Associate Professor
ORCID ID: 0009-0001-7799-6454
o.puchyna@mu.edu.ua
Mariupol State University,
Kyiv, Ukraine

Olena VOLIARSKA,
DSc (Pedagog.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-6812-1154
voliarska@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology,
Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE COGNITIVE DEVELOPMENT OF ADULTS: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN RESEARCH

The purpose of the scientific article is to substantiate the role of emotional intelligence of employees. Theoretically, the definition of the concept of «emotional intelligence» in foreign studies has been analyzed. Emotional intelligence is the ability to recognise, understand, express and regulate one's own emotions, as well as to perceive and take into account the emotional state of other people. For the purpose of comparison, we focused on three countries: the Slovak Republic, the Czech Republic, and the Hellenic Republic. The analysis of the responses of the respondents and their calculation using the correlation coefficient surprisingly showed that the lecture method gained great support and was considered by the respondents, managers and education managers.

The researchers include the following as controversial issues, the development of emotional intelligence features in employees has a different course, a different focus than that of professional corporate training. The authors provide relevant clues for future considerations for EI research.

Keywords: *adult, emotional intelligence, education, positive psychology, teaching methods, Slovakia.*

Марта МАТУЛЬЧИКОВА,

докторка економічних наук, доцентка
marta.matulcikova@euba.sk
Економічний університет в Братиславі,
м. Братислава, Словаччина

Ольга ПУЧИНА,

кандидатка психологічних наук, доцентка
ORCID ID: 0009-0001-7799-6454
o.puchyna@mu.edu.ua
Маріупольський державний університет,
м. Київ, Україна

Олена ВОЛЯРСЬКА,

докторка педагогічних наук, доцентка
ORCID ID: 0000-0002-6812-1154
voliarska@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій,
м. Київ, Україна

РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОГНІТИВНОМУ РОЗВИТКУ ДОРΟΣЛИХ ЛЮДЕЙ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мета статті – обґрунтувати роль емоційного інтелекту працюючих дорослих. Теоретично проаналізовано зміст поняття «емоційний інтелект» в європейських дослідженнях. Емоційний інтелект визначено як здатність людини розпізнавати, розуміти, виражати й регулювати власні емоції, сприймати та враховувати емоційний стан інших людей.

З'ясовано, що розвинений емоційний інтелект у працюючих дорослих допомагає їм вдосконалювати особисті та професійні якості. Емоційний інтелект увійшов до топ-15 навичок, необхідних для особистого й організаційного успіху. Наголошено, що на відміну від світової тенденції, в українській психології емоційний інтелект сприймався здебільшого невід'ємною частиною психологічного консультування, результатом освіти та тренінгів. Для порівняння авторки зосередилися на трьох країнах: Словацькій Республіці, Чеській Республіці та Грецькій Республіці. Для опису використано результати дослідження 2023 року, яке проводилося у Словаччині методом інтерв'ю та анкетування. Гіпотеза емпіричного дослідження полягала в припущенні, що на результативність навчання працюючих дорослих та розвиток їх емоційного інтелекту в зазначених країнах обрані методи навчання не впливають. Висвітлено теоретичні та практичні результати дослідження. Метод анкетування та інтерв'ю використовувався для отримання даних від

респондентів, лінійних керівників і менеджерів освіти. Аналіз відповідей опитаних та їх обчислення за допомогою коефіцієнта кореляції несподівано показали, що лекційний метод навчання отримав велику підтримку і був врахований респондентами: керівниками й менеджерами освіти.

Дискусійним дослідниця визначили питання розвитку особливостей емоційного інтелекту у співробітників в умовах професійного корпоративного навчання. Авторки надають відповідні підказки для міркувань щодо студіювань емоційного інтелекту. Подальші дослідження доречно проводити за тематикою вивчення впливу системи освіти на навчання добре адаптованих, ефективних, продуктивних фахівців і працівників в умовах виробництва.

***Ключові слова:** дорослі, емоційний інтелект, освіта, позитивна психологія, методи навчання, Словаччина.*

Introduction

Emotional intelligence was ranked in as one of the top fifteen skills that are necessary for both personal and organizational success (The Future of Jobs Report, 2020). The issue of emotional intelligence in corporate environment is frequently discussed nowadays as a factor contributing to work – life balance, and the quality of life also in the corporate setting. The issue of understanding one’s own and other people’s emotions, as well as regulating emotions appeared to raise in importance in the period of COVID-19 (Dhanpat, et al., 2023), which resulted in an increased utilisation of hybrid educational spaces. The emotional intelligence has a significant impact on successful performance, happiness, well-being and the quest for a more meaningful life, which are important topics of study in the area of positive psychology of adult behavior (Seligman & Csikszentmihalyi, 2000).

The purpose of the article – based on the experience of European countries, to determine and characterize the role of emotional intelligence in the life of working adults.

Methods and materials

The study used a quantitative survey methodology. This article uses bibliometric analysis (trends in publication activity and the most popular articles, authors, countries and journals) to uncover research on adult emotional intelligence. The results of the 2023 study, which was conducted in Slovakia using the interview method and the questionnaire method, are used to describe. The survey was distributed online by digital platforms (Google Forms).

Results

Theoretical starting points of the problems explored.

Let's analyse the concept of «emotional intelligence» (EI) in the works of foreign and domestic scholars. In the 60s of the twentieth century, American psychologists S. Schechter and J. Singer put forward a two-factor theory of emotions, according to which the latter are based on two factors - cognitive and physiological arousal. At that

time, emotions were seen as an element of cognitive activity. At the end of the twentieth century, emotional intelligence was considered in the context of a component of social intelligence. This idea was reflected in the scientific works of J. Guilford, G. Gardner and G. Eysenck. V. Petrides and E. Furnham considered the concept of 'emotional intelligence' as an ability and as a personality trait (Petrides & Furnham, 2001). Emotional intelligence is a critical component of leadership that reflects the ability of leaders to understand how their emotions and actions affect the people around them in the organization (Saha, et al., 2023).

Bar-On's conceptualisation of emotional intelligence are rapidly becoming very visible, popular and important areas within psychology, suggests that emotional intelligence should be considered an integral part of positive psychology (Bar-On, 2010).

The concept of «emotional intelligence» emerged and began to be interpreted as an independent field in 90s due to P. Salovey, J. Mayer and D. Caruso, who gave it the following definition: «EI refers specifically to the cooperative combination of intelligence and emotion, a member of a class of intelligences including the social, practical, and personal intelligences that are have now called the hot intelligences» (Mayer, Salovey, & Caruso, 2004, s. 197).

The researchers noted that feelings could be harnessed to motivate oneself and to achieve in life, the nature of emotional behaviour is determined not so much by the knowledge available as by the methods used by a person to manifest them. Psychologists believed that emotional intelligence is not the power of the mind over emotions, but the interconnection of the cognitive and affective spheres, which allows us to solve vital tasks productively.

In contrast to the global trend, in Ukrainian psychology in the millennium era, emotional intelligence was perceived to a greater extent as an integral part of psychological counselling, education, and training. Today, there are a large number of concepts that are somehow related to emotional intelligence: these include emotional maturity, emotional competence, emotional culture, and emotional creativity. In our understanding, these categories are constituent components of EI.

Based on the results of the theoretical analysis of scientific articles, we have found that emotional intelligence is the ability to recognise, understand, express and regulate one's own emotions, as well as to perceive and take into account the emotional state of other people. Its understanding by psychologists is important for the development of adults. For adults, EI is associated with the process of social adaptation and further improvement of communication. Developed emotional intelligence helps adults better understand their own feelings and the emotions of others, which contributes to the establishment of positive relationships. Adults who are able to recognise emotions will learn to express their needs constructively and resolve conflicts more easily. Developed emotional intelligence in working adults helps to strengthen personal and professional relationships. Emotional intelligence was ranked as one of the top 15 skills necessary for both personal and organizational success (Hussein & Yesiltas, 2020).

A study of training methods suitable for developing employees' emotional intelligence conducted by a team of Slovak scientists under the guidance of Professor M. Matulčíková proved that The development of features of emotional intelligence in employees has a different course and a different focus than that of professional corporate education (Matulčíková, et al., 2024).

The researchers focused on education that supports the development of employees' emotional intelligence at enterprises. The research was conducted in two basic stages. In the first stage, we investigated how many of their working hours the enterprises are willing to use part of their working hours for education, namely emotional intelligence training and the respondents' assessment of the benefits of this training in job performance and changes in work outcomes. In the second stage, we focused on the appropriateness of the learning methods selected for the training and on meeting the learning objectives desired. We view learning objectives as the outcome of learning, and what the training participants will be able to do, how they are able to behave after the training is completed (Duda, et al., 2023).

In the first stage, we investigated how many of their working hours the enterprises are willing to use part of their working hours for education, namely emotional intelligence training and the respondents' assessment of the benefits of this training in job performance and changes in work outcomes. In the second stage, we focused on the appropriateness of the learning methods selected for the training and on meeting the learning objectives desired.

In the empirical analysis, we focused on the usefulness of training methods in the development of emotional intelligence of employees. For the purpose of comparison, we focused on three countries: the Slovak Republic (SR), the Czech Republic (CZR), and the Hellenic Republic (HR).

Total respondents: 138 SR; 135 CzR; 97 HR. Total number of opinions expressed – 370. Duration of emotional intelligence training in hours on average per year, per employee: Up to 5 hours (61 respondents); 6-12 hours (101 respondents); 13-19 hours (93 respondents); 20-27 hours (26 respondents); 28-34 hours (45 respondents); 35-40 hours (34 respondents); over 41 hours (10 respondents).

Hypothesis:

H0: In education and development of emotional intelligence, there is no relationship between the methods of education applied and the countries analysed.

H1: In education and development of emotional intelligence, there is relationship between the methods of education applied and the countries analysed.

The classification of methods into traditional and active was further exploited in relation to the achievement of the stated learning objectives. The learning objectives can be characterized as cognitive, affective, and psychomotor ones (Matulčíková, et al., 2024). Based on respondents' replies it can be concluded there is not dependence between the active teaching methods applied and the fulfilment of learning objectives, namely, cognitive, affective and psychomotor ones.

The analysis of the responses of the respondents and their calculation using the correlation coefficient surprisingly showed that the lecture method gained great support

and was considered by the respondents, managers and education managers. The researchers include the following as controversial issues, the development of emotional intelligence features in employees has a different course, a different focus than that of professional corporate training. This is also manifested by the stated objectives of training, which are difficult to achieve with commonly applied training methods.

Table 1

Survey of methods applied in the development of EI properties in employee education

<i>Educational activity of further professional corporate training</i>	<i>Methods of education</i>	
	Traditional methods	Active methods
Development of EI properties	Lecture	Learning conversation
		Chain discussion,
		Panel discussion
		Brainstorming discussion
		Role playing
		Case studies
		Demonstration

It is interesting to note that, empirical research shows that businesses want to develop the emotional intelligence features of their employees. Research has also shown dependence between the amount of hours for training in emotional intelligence and changes in employee performance and in job outcomes.

Thus, the development of emotional intelligence is a key component of personal growth and social success. It not only helps improve the quality of interpersonal relationships, but also helps people build resilience to stress, adapt to change, and achieve a balance between emotional and rational approaches to everyday life.

Conclusions

The topic of emotional intelligence is relevant, and EI itself really has a significant impact on a person's life, comfort in communicating with other people and career prospects, and therefore it needs to be developed or corrected, and this is necessary. Conscious emotion management contributes to psycho-emotional well-being, increased life satisfaction and reduced risk of developing psychological problems such as anxiety or depression. Emotional intelligence is an important component of adult learning that reflects their ability to understand how their emotions and actions affect the people around them in an organization.

The emotional intelligence develops throughout life. Emotional intelligence develops throughout life. In conclusion, it is reasonable to assume that if we succeed in educating and training more emotionally and socially adapted workers, we will help build more efficient, productive and humane communities and societies.

In the future, it is especially important to study the impact of the education system on the upbringing and education of healthy, well-adapted, effective, productive

and happy adults. In particular, the authors propose to identify ideas for the measurement of the construct and the use of abilities and self-assessed measures.

REFERENCES:

1. Bar-On, R. (2010). Emotional Intelligence: An Integral Part of Positive Psychology. *South African Journal of Psychology*, 40(1). 54-62.
Doi: 10.1177/008124631004000106
2. Dhanpat, N., Geldenhuys, M., & Ruggunan, S. (2023). Editorial: Psychological experiences and responses in the global south amidst and ahead of the COVID-19 pandemic. *Frontiers in Psychology*, 14. 01-03. Doi:10.3389/fpsyg.2023.1172853
3. Duda, M., Dolinská, E., Porubčanová, D., & Lengyelfalussy, T. (2023). Integrative Approach in Education – Determinant of the Understanding of an Artistic Text. *New Educational Review*, 72. 201-217. Doi: 10.15804/tner.23.72.2.15.
4. Hussein, B., & Yesiltas, M. (2020). The influence of emotional intelligence on employee's counterwork behavior and organizational commitment: Mediating role of transformational leadership. *Revista de Cercetare Si Interventie Sociala*, 71. 377-402. Doi:10.33788/rcis.71.23
5. Matulčíková, M., Breveníková, D., Vaľko, M., Gawrych, R., & Procházka, D.A. (2024). Strategies for Pedagogical Interventions to Develop Emotional Intelligence (EI) of Employees in a Hybrid Work Schedule. *Emerging Science Journal*, 8(5). 2073-2090. Doi: 10.28991/ESJ-2024-08-05-023
6. Mayer, J.D., Salovey, P., & Caruso, D.R. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3). 197-215.
Doi: 10.1207/s15327965pli1503_02
7. Petrides, K., & Furnham, A. (2001). Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established traits taxonomies. *European Journal of Personality*, 15. 425-448.
8. Saha, S., Das, R., Lim, W.M., Kumar, S., Malik, A., & Chillakuri, B. (2023). Emotional intelligence and leadership: insights for leading by feeling in the future of work. *International Journal of Manpower*, 44(4). 671-701. Doi: 10.1108/IJM-12-2021-0690
9. Seligman, M.E.P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American Psychologist*, 55. 5-14.
10. The Future of Jobs Report 2020 (2020). World Economic Forum.
URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2020/>

Отримано редакцією / Received: 04.03.25

Прорецензовано / Revised: 20.03.25

Схвалено до друку / Accepted: 27.03.25

УДК 159.96

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).04](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).04)

Ніна НАУМЧИК,

кандидатка психологічних наук, доцентка,

ORCID ID: 0000-0003-2721-0043

naumchuk.n@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

Вікторія ХАРЧЕНКО,

кандидатка психологічних наук, доцентка

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

КОМУНІКАЦІЯ ТА ТРИВОЖНІСТЬ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглянуто поняття комунікативної компетентності та тривожності. Висвітлено результати емпіричного дослідження, що передбачали студіювання рівнів тривожності, специфіки міжособистісних стосунків та особливості поведінки в конфліктних ситуаціях. Доведено, що тривожність виступає психологічною детермінантою стильових особливостей особистості. Встановлено: комунікативна компетентність є однією з ключових характеристик особистості, а наявність тривожності, як стійкого особистісного утворення, свідчить про порушення в особистісному розвитку, що шкодить комунікації та повноцінній діяльності.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативна діяльність, комунікативні риси особистості, комунікативна компетентність, тривожність, особистісна тривожність, тривожні стани, соціальна тривожність.

Nina NAUMCHUK,

PhD (Psyc.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0003-2721-0043

naumchuk.n@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Viktorija KHARCHENKO,

PhD (Psyc.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

COMMUNICATION AND ANXIETY: PSYCHOLOGICAL ASPECTS

The article examines the concepts of communicative competence and anxiety.

Anxiety can be both a normal (physiological) and a pathological reaction of the body to changing environmental conditions. In the first case, anxiety is a temporary and adaptive feeling that ensures the focus of attention on potentially dangerous factors and depends on the duration of the traumatic situation. In this case, the intensity of anxiety correlates with the subjective significance of the event (stimulus). Unlike physiological, pathological anxiety is characterized by groundless anxiety, which can take the form of a feeling of impending danger, internal tension, and anticipation of unforeseen events. In this case, the anxiety reaction is hypertrophied and maladaptive.

Since communicative activity is an important component of human life, it is worth paying more attention to the communicative qualities of people and factors that can create a negative impact on them, such as anxiety states. Therefore, the study of the relationship between anxiety and the communicative qualities of people is relevant and may be useful for finding effective ways to prevent the emergence of both negative communicative traits and the emergence of persistent anxiety states in certain individuals. The purpose of the article: to establish the communicative traits of anxious individuals and the specifics of the relationship between these traits and anxiety.

The results of an empirical study that involved studying anxiety levels, the specifics of interpersonal relationships, and behavioral characteristics in conflict situations are highlighted. It is proven that anxiety is a psychological determinant of personality style characteristics. It is established that communicative competence is one of the key characteristics of a personality, and the presence of anxiety, as a stable personality formation, indicates a violation of personal development, which harms communication and full-fledged activity.

Keywords: *communication, interaction, communicative activity, communicative personality traits, communicative competence, anxiety, personal anxiety, anxious states, social anxiety.*

Вступ

Тривога – універсальна адаптаційна реакція організму на стимули, які мають потенційну загрозу або є новими для суб'єкта. Ця реакція призначена для мобілізації основних резервів організму через активацію гіпоталамо-гіпофізарно-адреналової осі з метою якнайшвидшого реагування на умови зовнішнього середовища, що змінилися, та уникнення небезпеки.

Тривога може бути як нормальною (фізіологічною), так і патологічною реакцією організму на мінливі умови зовнішнього середовища. У першому випадку тривога є тимчасовим й адаптивним почуттям, що забезпечує зосередженість уваги на потенційно небезпечних чинниках і залежить від тривалості травмувальної ситуації. При цьому інтенсивність тривоги корелює із суб'єктивною значущістю події (стимулу). На відміну від фізіологічної патологічна тривога характеризується безпідставним занепокоєнням, яке може уподібнюватись до почуття небезпеки, що насувається, внутрішнього

напруження, очікування непередбачених подій, коли реакція тривоги стає гіпертрофованою і дезадаптивною.

Патологічній тривозі властива соматизація афекту – порушення функції певної системи організму, хронічна слабкість, больові та незвичайні відчуття тощо. Тому вчені виокремили в окрему групу органічні – психосоматичні – захворювання, у розвитку яких першорядну роль відіграють особливості психічного реагування на стресогенні стимули, а саме: бронхіальна астма, ішемічна хвороба серця, виразкова хвороба, неспецифічний виразковий коліт, гіпертензія, нейродерміт, склеродермія та псоріаз.

Актуальності проблеми тривожних розладів додає їх щільний зв'язок з іншими психічними та поведінковими розладами, передусім із депресією, що здебільшого супроводжує патологічну тривогу та інші розлади, які погіршують життя людини.

Слід актуалізувати експериментальні підтвердження впливу на формування психосоматичних захворювань і тривожних розладів, тривалих конфліктних ситуацій та ускладнених стосунків людей на тлі певних комунікативних особливостей конкретних осіб, яким притаманна замкнутість, фобії, мале коло спілкування, підвищена відповідальність, залежність від оцінок та впливу оточення чи потреба у самоствердженні. Виникнення тривожних станів часто призводить до порушення в комунікативних функціях особистості, її комунікативній діяльності та комунікативних рисах.

Оскільки комунікативна діяльність є важливим складником людського життя, варто більше уваги звертати на комунікативні якості людей та чинники, що можуть негативно впливати на них (наприклад, тривожні стани).

Тому дослідження зв'язків тривожності з комунікативними якостями є нагальним і корисним для пошуку та знаходження ефективних шляхів попередження виникнення негативних комунікативних рис і появи в осіб стійких тривожних станів.

Методи та матеріали

Проблеми комунікативної діяльності та комунікативних рис особистості розкриті в роботах таких вітчизняних і зарубіжних вчених: К. Данцигер, Дж. Уаймен, Ю. Хабермас, Дж. Морено, Е. Берн, Р.У. Олпорт, Е. Мелібруд, К. Роджерс, А. Маслоу, Б. Спіцберг, К. Данцигер, Дж. Равен, Е. Македонська, Ю. Карпюк, А. Гамалій та ін.

Представляючи різні погляди на зміст поняття «комунікативна діяльність», дослідники одностайні у визначенні поняття – це структурно організована система актів, послідовно розгорнутих відповідно до мети і програми, основні дії якої реалізуються комунікативними вміннями й засобами, а ефективність визначається мотивацією та впливовістю особистісних рис, які утворюють комунікативний арсенал індивіда.

Мета дослідження – встановити комунікативні риси тривожних осіб і особливості їх зв'язку з тривожністю.

Результати

Спілкування – важливий складник людської життєдіяльності. Доречно проаналізувати проблему комунікативної взаємодії в історії наукової думки.

В Античності (Аристотель, Горгій, Марк Фабій Квінтіліан, Платон, Сократ, Цицерон та ін.) комунікативна проблематика не мала серйозного значення в суспільній свідомості. Найвищою цінністю в ті часи визнавалась взаємодія людини з Богом, а не з людьми.

За доби Відродження (Т. Гоббс, М. Лютер, Н. Макіавеллі, Т. Мор та ін.) відбувається утвердження людини як центру уваги культури, а розуміння міжособистісної комунікації ґрунтується на гуманістичному світогляді.

У Новий час (XVIII–XIX ст.; І. Кант, Ф. Шлейєрмахер, О. Конт, Ф. Ніцше та ін.) порушується проблема міжособистісних стосунків. Навіть не утворюючи закінченої системи знань, розробки пробуджували прагнення зрозуміти закономірності в розвитку індивіда у суспільстві й тим самим готували ґрунт для перших соціально-психологічних концепцій: наприклад, виникла теорія інстинктів соціальної поведінки (Слюсаревський, 2018).

За Новітнього часу (XX ст.; М. Бердяєв, Г.Г. Гадамер, С. К'єркегор, А. Камю, Б. Рассел, В. Макдугалл, К. Ясперс, М. Гайдеггер, Дж. Морено, Р. Бейлс, М. Арґайл, Ч. Осґуд та ін.) приділяється увага розумінню людини як суб'єкта міжособистісного спілкування, осліджується природа суспільних відносин у групах. Від 1970-х рр. – XXI ст. (Р. Бендлер, Д. Гріндер, Д. Делозьє, Р. Ділтс, Л. Камерон, М. Мерґус, та ін.) вперше виникає науковий інтерес до побудови моделей перероблення інформації людиною в процесі спілкування; розвивається психосемантика, що вивчає зв'язок між сприйняттям і значенням слова; з'являється нейролінгвістичне програмування – новий напрям, в основі якого система переконань щодо людських можливостей та особистісних змін у процесі комунікації (Рилова, 2019).

Тож комунікація виступає міждисциплінарним предметом пізнання багатьох наук, що постійно набуває нової значущості.

Доречно зазначити, що в наукових джерелах розглянуто два підходи до проблеми взаємодії особистості та комунікативної діяльності. За першим, особистість формується під впливом спілкування (може бути конструктивним і деструктивним): розвиток індивіда, передусім у дитячому віці, залежить від комунікативного процесу, бо спілкування з оточенням стимулює появу нових психічних якостей, що сприяє розвитку особистості загалом (Товстоко́ра, 2017).

Виокремлюють такі причини найпотужнішого впливу спілкування на формування особистості (Карпюк, 2019):

- у процесі спілкування люди отримують можливість передавати знання про навколишню дійсність, уміння та навички, необхідні для успішного виконання діяльності;
- комунікативна діяльність розширює світогляд індивіда сприяє розвитку новоутворень, які необхідні для успішного виконання діяльності;

- спілкування – обов’язкова умова розвитку атенційних, перцептивних, мнемічних та мисленнєвих характеристик;
- комунікативна діяльність є значущою для розвитку емоційної сфери, формування почуттів, оскільки процес спілкування впливає на формування в особистості стійких форм емоційних реакцій на вплив певних сторін дійсності, становлення самопрезентації;
- ситуації спілкування, в яких переважно перебуває індивід, визначають його вольовий розвиток: чи буде він цілеспрямованим, рішучим, наполегливим;
- у комунікативній діяльності розвивається здатність співчувати іншим, яка є власне соціальною, бо ґрунтується на інтересі до людини й готовності допомогти їй.

Сучасна психологія розглядає проблему комунікативних рис особистості у контексті комунікативної компетентності – це психологічно та методично організована система, в якій досягається єдність засобів та способів спілкування (Стеценко, 2016).

А. Маслоу вважав, що комунікативна компетентність – одна з важливих якісних характеристик особистості, що дозволяє реалізувати її потреби у соціальному визнанні, повазі, самоактуалізації та допомагає успішному процесу соціалізації (Карпюк, 2019). За Дж. Равеном, комунікативна компетентність є системою внутрішніх ресурсів, які необхідні для побудови ефективної комунікації у певному колі ситуацій особистісної взаємодії. Компетентності у спілкуванні властива загальнолюдська характеристика – історична і культурно обумовлена. Маючи певний рівень комунікативної компетентності, особистість вступає у спілкування, володіючи певним рівнем самоповаги й самосвідомості (Денисенко, 2017). Дж. Морено, Е. Берн, Г. Оллпорт, К. Роджерс не вживають термін «комунікативна компетентність», проте визначають низку необхідних якостей для ефективного спілкування: соціальний інтелект, розуміння себе й інших, вміння стати на позицію іншого, емпатія та позитивне ставлення до самого себе. М. Спіцберг розуміє термін «комунікаційна компетенція» так: «відповідність комунікативної поведінки даній ситуації та її ефективність» (Македонська, 2021). Деякі вчені тлумачать комунікативну компетенцію здатністю орієнтуватись у ситуаціях спілкування, засновану на знаннях і чуттєвому досвіді, що передбачає соціально-психологічне навчання, тобто подальшу можливість навчатись спілкуванню (Заброцький, Максименко, 2000). Натомість у дослідженнях Р. Кириченко вжито поняття «комунікативний потенціал особистості» – наявність у індивіда певних комунікативних якостей, що характеризують його можливості здійснювати комунікативну діяльність. Низка науковців розуміють комунікативно-особистісний потенціал комплексом комунікативно-особистісних якостей, що забезпечують вплив у процесі міжособистісного спілкування: легкість спілкування, адаптивність, впевненість, активна позиція у взаємодії, мотив досягнення, афіліація, розуміння співбесідника і соціальний інтелект загалом (Ляховець, 2005).

Отже, проблема спілкування у життєдіяльності людини та комунікативних рис особистості постає актуальною в українській та зарубіжній психології, має широкий спектр підходів до її вирішення.

У реаліях сучасного світу пильну увагу приділяють питанню виникнення тривожних станів, соціально-психологічним властивостям і особливостям особистості тривожних людей, причинам виникнення тривожних, панічних розладів і соціальних фобій (Неведомська, Михайловська, 2016). Охоплена жахом людина втрачає здатність адекватно оцінювати події, що відбуваються, аналізувати отриману інформацію, конструювати адекватну реальності модель навколишнього світу і приймати правильні рішення. Тривогу оцінюють як деструктивний емоційно-негативний психічний стан, що потребує корекції (Шевченко, 2015). Доведено: високий рівень тривожності несприятливо позначається на якості життя людини, збільшує ризик самотності, розлучення, суїциду, алкоголізації, психічних розладів, депресивних станів, зниження кількості соціальних зв'язків і соціальної підтримки (Коць, 2017). Тривожні розлади супроводжуються широким спектром фізіологічних реакцій людини: швидкий ритм серцевих скорочень, підвищення артеріального тиску, порушення з боку шлунково-кишкового тракту.

Загальнотеоретичні проблеми тривоги та тривожності досліджували практики й теоретики, а саме: К. Ізард, Н. Імедадзе, Р. Мей, Ф. Ріман, Г. Салліван, Ч. Спілбергер, Д. Тейлор, П. Тилліх, З. Фройд, Е. Фромм, Ю. Ханін, К. Хорні та ін. Р. Хеллем вважає, що більшість форм активності людини розгорнуто між полюсами «безпека – небезпека». Індивід прагне бути захищеним, відчувати себе у безпеці, уникаючи реальної чи уявної загрози – хвороби, бідності, екологічних катастроф, старіння тощо (Ясточкіна, 2020).

Проблеми, пов'язані з тривожністю, варто розглядати в особистісному й соціальному контексті. «Особистісна тривожність» – стійка характеристика особистості. Тривожність – властивість індивіда – традиційно визначають тенденцією до переживання нейтральної ситуації як погрозливої та відповідній поведінковій тенденції щодо уникання уявної погрози (Стрілецька, 2015). Особистісна тривожність має хронічний, не пов'язаний з особливостями ситуації характер. Узагальнення результатів досліджень дозволяє виокремити основні ознаки високого рівня особистісної тривожності (Шевченко, 2015):

- загрожує психічному здоров'ю особистості та сприяє розвитку передневротичних станів;
- негативно впливає на результати діяльності;
- у складі деяких індивідуально-психологічних особливостей особистості суттєво впливає на професійну спрямованість;
- по-різному відбивається на стійкості поведінки та прояві навичок самоконтролю;
- індивід схильний сприймати довкілля таким, що містить погрозу і небезпеку.

Стійка тривожність свідчить про нездатність людини впоратись зі своїми почуттями, контролювати їх. Неможливість керувати собою породжує відчуття

безсилля та безнадії, знижуючи дедалі більше життєвий тонус, культивуючи пасивність і песимізм. Тому руйнується впевненість у собі, рішучість у діях і вчинках, наполегливість у досягненні мети, людина заздалегідь налаштовує себе на поразку (Спілбергер, 1972).

Однак у психологічній літературі разом із поняттям «особистісна тривожність» (властивість особистості, відносно постійна, незмінна протягом життя риса характеру) часто зустрічається дефініція «ситуативна тривога» – відносно тривалий негативний емоційний стан, пов'язаний зі зміною нервово-психічної діяльності (Фромм, 1975). Тривожні стани бувають різними за інтенсивністю, тривалістю і структурою (від легкого короточасного занепокоєння до паралізуючого страху, панічної атаки), що визначає різноманітну гаму переживань, які супроводжують найрізноманітніші життєві події: хвороби, конфлікти, неприємні та несподівані події (Кокун та ін., 2018).

На думку вчених, у генезі особистісної тривожності – недостатня сформованість або порушення механізму психологічного самоуправління. Невідповідність суб'єктивної моделі дійсності, що супроводжується проявом неадекватно завищеної тривоги, може призвести до порушення регуляторних процесів, коли тривожність закріплюється властивістю особистості та розвивається в домінанту характеру (Спілбергер, 1972). Розуміння тривожності як стійкої особистісної характеристики звертає увагу на роль в її виникненні й закріпленні особистісних і соціальних чинників, насамперед особливостей спілкування. Тривожні стани та розлади проявляються здебільшого в людей соціально активного віку, часто пов'язані із соціальною взаємодією різних груп осіб – це соціальна тривожність.

Соціальна тривожність – вид особистісної тривожності, спусковим механізмом якої завжди виступає соціальна взаємодія, основним змістом – страх негативної оцінки з боку оточення (Фромм, 1975). Звернення до методів діагностики соціальної тривожності розкриває пласт її сутнісних характеристик. Так, для D. Watson і R. Friend соціальна тривожність діагностується в діапазоні від соціального уникнення та дистресу до страху негативної оцінки, пов'язаного з рівнем тривоги в ситуаціях оцінювання. Конструктами методики «Шкали соціальної тривоги» Лібовіца виступають такі шість чинників (оформлені субшкалами в логіці від страху до уникнення): страх (або уникнення) ситуацій міжособистісного контакту (тривога і страх виникають у ситуаціях міжособистісного спілкування і неформальної обстановки); страх / уникнення ситуацій формального спілкування та взаємодії; страх / уникнення вчинення дії в громадських місцях (Пшук, 2015).

Культурні цінності сучасного суспільства (культ успіху і досягнень, культ стриманості й сили, установка на індивідуалізм та конкурентність), об'єднуючись у макросоціальні чинники, можуть відігравати істотну роль у розвитку досліджуваного явища. Перелічені життєві установки сприяють формуванню дисфункціональних особистісних якостей – ворожості й дезадаптивного перфекціонізму, котрі інтенсивно досліджують як особистісні чинники тривожних розладів.

D. Hamachek зазначає, що сполученість невротичного, деструктивного перфекціонізму та соціальної напруженості характеризується такою поведінкою: людина обирає еталон, який не відповідає її потенціалу, але щоб показати людям, що вона заслуговує на любов та повагу, починає гнатися за ідеалом. Оскільки ідеалу досягти неможливо, виникає почуття розчарування, здатне зумовити депресію. З'являється нездорова самокритика, страх невдачі, надмірна увага до деталей, скрупульозність, «самокопання», що забирають багато часу. Деструктивний перфекціонізм, основною метою якого є збільшення почуття власної значущості, вирізняється нездатністю відчувати задоволення від процесу роботи, позицією «все або нічого» і прагненням уникнути негативних наслідків (Hamachek, 1978).

Вкрай значущими чинниками, які впливають на особистість тривожної людини, є сімейні: емоційна комунікація в сім'ї, поведінка батьків (гіперопіка, гіперконтроль, завищені батьківські очікування), що роблять свій внесок у розвиток перфекціонізму, «підвищеної моральної відповідальності» й ворожості. Їх вплив викликає труднощі в інтерперсональній сфері, які виражаються у дефіциті близьких міжособистісних стосунків, переважанні формальних поверхневих контактів, низькому рівні емоційної підтримки (Левковська, 2022). Тривожна дитина з високим рівнем сенситивності чуйно вловлює високі батьківські очікування і боїться їх не виправдати, щоб не втратити всієї повноти батьківської любові. Тож у тривожних дітей формується мотивація уникнення невдач із постійним очікуванням негативних подій. Діти, виростаючи і стаючи батьками, висувають вже до своїх дітей завищені очікування, провокуючи ті ситуації, яких самі побоювалися (Левковська, 2022).

Негативні події підкріплюють установки на несприятливий розвиток того, що відбувається, посилюючи тривожність і зумовлюючи формування психастеничної особистісної структури, неврозів та тривожних розладів. (Спілбергер, 1972). Крайнім проявом соціальної тривожності є соціальна фобія. Якщо соціальна тривожність породжує дискомфорт, робить певні ситуації болісними й неприємними, то соціофобія спричиняє серйозну дезадаптацію та часто відмову від діяльності, пов'язану зі страшними ситуаціями.

Такий огляд поглядів і досліджень конкретизує уявлення про тривожність як властивість особистості при визнанні природної схильності людини до тривожних станів. Натепер проблемі тривожності та її походженню приділяється багато уваги, зокрема, вивчаються питання виникнення і розвитку тривожності, її вкоріненості у природжених якостях індивіда чи у взаємодії в родині, безпосередньому оточенні людини й суспільстві загалом. Отримання нової інформації щодо цих питань та взаємозв'язку тривожності з особистісними особливостями індивіда є значущим і актуальним.

У проведеному дослідженні були застосовані певні методики:

- I. Тест-шкала тривоги і тривожності Спілбергера-Ханіна.
- II. Опитувальник тривоги Дж.Тейлора.
- III. Методика діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі.

IV. Тест Томаса на визначення стилю поведінки в конфлікті.

Дослідницько-експериментальна робота виконувалась на базі одного з вищих закладів освіти м. Харкова. Респондентами були 40 студентів віком від 18 до 21 року.

Дослідження за методикою «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч. Спілбергера дозволило виявити дані щодо рівнів прояву ситуативної та особистісної тривожності респондентів (Рис.1).

Рисунок 1. Рівень ситуативної та особистісної тривожності респондентів (за методикою Ч. Спілбергера)

Домінуючим для респондентів є низький рівень особистісної (52,5%) та ситуативної (50%) тривожності. Середній рівень особистісної (45%) та ситуативної (42,5%) тривожності помітно виражений. Найменш поширений – високий рівень особистісної (2,5%) та ситуативної (7,5%) тривожності.

Отже, під час конфліктних ситуацій особистісна і ситуативна тривожність у респондентів проявляється так: вони не схильні до сприйняття загроз своїй самооцінці та життєдіяльності, але можуть виявити стан активної тривоги, не супроводжуваний негативними емоціями, емоційною чи нервовою напругою, занепокоєннями й нервозністю. Студенти демонструють найменшу представленість високої особистісної та ситуативної тривожності, що сприяє уникненню активного стану емоційного виснаження та фізичної напруги в конфліктних ситуаціях.

За методикою «Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора (Рис.2), виявлено: найпоширенішим серед респондентів є середній рівень тривожності з тенденцією до високого (32,5%); значна кількість студентів має низький (20%), середній з тенденцією до низького (22,5%) та високий (15%) рівні тривожності, а найменшій кількості притаманний дуже високий рівень тривожності (10%).

Рисунок 2. Рівень тривожності респондентів (за методикою Дж. Тейлора)

Звідси, під час потрапляння в складні ситуації переживання сучасні студенти можуть проявляти тривожність, невпевненість у собі, емоційне збудження і занепокоєння. У поведінці молоді цей стан може формуватись індивідуальними особливостями, навчанням, комунікацією, конфліктами та іншими чинниками, що впливають на їхні переживання і страхи у професійній діяльності. Найменше респондентам властиві такі прояви тривожності: емоційна напруженість, невпевненість у собі або завищена самооцінка, страхи, низька продуктивність у повсякденній діяльності та процесі комунікації.

Порівняння результатів, отриманих за допомогою двох методик дослідження тривожності, вказує на їх подібність.

За допомогою використання методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі були отримані дані особливостей міжособистісних стосунків респондентів (Рис.3).

Найвищий показник у групі респондентів наявний за шкалою «доброзичливість» (32,5%), високі показники – за шкалами «дружелюбність» (17,5%) і «альтруїстичність» (15%), що засвідчує готовність до компромісу задля вирішення конфліктної ситуації, врахування власних та чужих переконань, відсутність прагнення перемагати в конфлікті, навпаки, домінування прагнення його усунути, домовитись, зберегти соціальні контакти і взаємини, запропонувати варіант, що задовольнить всіх.

Найменше респонденти наділені такими особливостями міжособистісних стосунків: «авторитарність» (5%), «егоїстичність» (5%), «агресивність» (7,5%).

Рисунок 3. Діагностика міжособистісних стосунків (за методикою Т. Лірі)

За методикою «Стратегія поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса, отримано дані щодо стилів поведінки респондентів (Рис.4). Найпоширенішими стилями є компроміс (25%) і уникнення (22,5%). Значну частину студентів характеризують стилі співпраці та пристосування (по 20%). Найменше притаманний стиль суперництва (12,5%).

Рисунок 4. Стилі поведінки респондентів у конфліктній ситуації (за методикою К. Томаса)

Отже, потрапляючи в конфліктні ситуації, респонденти найчастіше використовують компромісний стиль поведінки, що передбачає спільний пошук шляхів вирішення складних ситуацій, можуть проявляти уникання, тобто відсутність бажання розв'язувати конфліктну ситуацію на основі індивідуальних потреб, інтересів або мотивів інших учасників.

У ситуаціях конфлікту респонденти, які використовують компромісний стиль поведінки, прагнуть врегулювати розбіжності досягненням компромісу і врахуванням потреб інших учасників конфлікту. Студенти, які обирають уникнення, свідомо уникають конфліктів і забувають їх без значимого впливу на інтереси учасників. Опитані, яким властиві конкуренція, пристосування та співпраця, постають менш унікальними у поведінці під час конфліктів за інших. Співпраця у вирішенні конфліктів потребує вдосконалення взаємодії між учасниками та досягнення їхніх індивідуальних потреб. Недостатній розвиток стилів, пов'язаних із конкуренцією та пристосуванням, що передбачають домінування і насильство, може зумовлюватись переконаннями студентів про неправомірність цих дій у вирішенні конфліктів. Студенти повинні навчитися вирішувати конфлікти на різних рівнях та використовувати різні стилі поведінки для досягнення мирних і ефективних результатів.

Для визначення наявності нормального розподілу даних та виявлення можливих відхилень використовувався критерій Колмагорова-Смірнова. Дані щодо комунікативної сфери та рівня тривожності студентів мають нормальний розподіл. Заради знаходження статистично значущих кореляційних зв'язків між стилями поведінки у конфліктних ситуаціях за методикою Томаса (уникання, суперництво, пристосування, компроміс, співпраця), особливостями міжособистісних стосунків за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі (авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозріливість, підлеглисть, залежність, доброзичливість, альтруїстичність, домінування, дружелюбність) і рівнями тривожності респондентів (загальний рівень тривожності, ситуативна й особистісна тривожність) використовувався критерій Пірсона. Проведений кореляційний аналіз дозволив виявити статистично значущі зв'язки між комунікативними рисами та рівнем тривожності.

Варто висвітлити дані щодо кореляційного зв'язку між стилем поведінки «суперництво» за методикою Томаса та рівнем тривожності за методикою Тейлора (Табл.1).

Таблиця 1

*Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «суперництво»
(за методикою Томаса) та рівнем тривожності (за методикою Тейлора)*

Критерій узгодженості Пірсона	Рівень тривожності	
Суперництво	Показник значимості	0,002
	Показник критерію	-0,473

Найявний обернений кореляційний зв'язок між показниками: чим вище / нижче рівень тривожності, тим менше / більше спостерігається прояв стилю суперництва у вирішенні конфліктів, оскільки високий рівень тривожності супроводжується невпевненістю, емоційним напруженням і можливим страхом. Тому студенти менш схильні використовувати стиль конкуренції, що вимагає впевненості в собі та готовності досягати результатів за будь-яку ціну. Навпаки, за низької тривожності респонденти мають більше можливостей застосовувати зазначену стратегію. Очевидна детермінація вибору стилю регулювання конфліктів респондентами за показником тривожності, який впливає на їх вибір стилю вирішення конфлікту.

Доречно виокремити дані про кореляційний зв'язок між стилем «пристосування» за методикою Томаса і показником особистісної тривожності за методикою Спілбергера (Табл. 2).

Таблиця 2

*Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «пристосування»
(за методикою Томаса) та особистісною тривожністю
(за методикою Спілбергера)*

<i>Критерій узгодженості Пірсона</i>	<i>Особистісна тривожність</i>	
Пристосування	Показник значимості	0,02
	Показник критерію	0,367

Між двома показниками існує прямий кореляційний зв'язок: чим вище / нижче значення першого показника, тим вище / нижче буде значення другого. Респонденти з високим рівнем ситуативної тривожності є переважно нерішучими, переживають багато стресів і мають низьку самооцінку, обирають стиль співпраці, бо він ґрунтується на діалозі. Натомість слабкі вияви ситуативної тривожності можуть спричинити використання іншого стилю поведінки, оскільки опитані впевнені у своїх здібностях та можливостях знаходити шлях вирішення конфліктів.

Тому ситуативна тривожність є чинником визначення стилю регулювання конфліктів серед респондентів. Доречно надати інформацію щодо кореляційного зв'язку між стилем співпраці та ситуативною тривожністю (Табл.3).

Таблиця 3

*Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «співпраця»
(за методикою Томаса) та ситуативною тривожністю
(за методикою Спілбергера)*

<i>Критерій узгодженості Пірсона</i>	<i>Ситуативна тривожність</i>	
Співпраця	Показник значимості	0,005
	Показник критерію	0,436

Найявна залежність між показниками: чим вищий / нижчий рівень тривожності, тим більша / менша ймовірність використання певного стилю

поведінки у конфлікті. Респонденти з високим рівнем ситуативної тривожності часто переживають стрес і мають низьку самооцінку, що може призвести до використання стилю співпраці – співпраця і діалог сприяють досягненню компромісу в конфліктній ситуації. Натомість респонденти з низьким рівнем тривожності можуть відстоювати власні мотиви та інтереси, оскільки впевнені у своїх здібностях. Тож рівень тривожності визначає стиль поведінки респондентів у конфліктних ситуаціях.

Слід визначити дані про залежність між стилем взаємовідносин «доброзичливість» за методикою Лірі та рівнем тривожності за методикою Тейлора (Табл. 4).

Таблиця 4

*Кореляційний зв'язок між типом відносин «доброзичливість»
(за методикою Лірі) та рівнем тривожності (за методикою Тейлора)*

Критерій узгодженості Пірсона		Рівень тривожності
Доброзичливість	Показник значимості	0,035
	Показник критерію	0,335

Між доброзичливим типом взаємин та рівнем тривожності в респондентів існує прямий кореляційний зв'язок. Студенти з вищим рівнем тривожності, який характеризується низькою стійкістю до стресу, більш схильні до компромісних рішень і доброзичливих взаємин у конфліктних ситуаціях, що є важливим елементом для збереження емоційної стійкості та внутрішньої рівноваги. Тобто респонденти можуть змінювати свою поведінку, щоб унеможливити активацію конфлікту і запобігти серйознішим наслідкам.

Варто навести дані про залежність між типом взаємин «доброзичливість» за методикою Лірі та рівнем особистісної тривожності за методикою Спілбергера (Табл. 5).

Таблиця 5

*Кореляційний зв'язок між типом відносин
«доброзичливість» (за методикою Лірі) та
особистісною тривожністю (за методикою Спілбергера)*

Критерій узгодженості Пірсона		Особистісна тривожність
Доброзичливість	Показник значимості	0,025
	Показник критерію	0,355

Між доброзичливим типом взаємин та особистісною тривожністю в респондентів наявний прямий кореляційний зв'язок. Опитані з вищим показником особистісної тривожності більш схильні застосовувати доброзичливий тип взаємин у конфліктних ситуаціях, аби зберегти внутрішню рівновагу та емоційну стійкість. Респонденти з низьким рівнем тривожності можуть обирати агресивніший стиль взаємодії в конфліктах, оскільки впевнені у своїх переконаннях та прагнуть перемогти в суперечках.

Доцільно висвітлити дані щодо кореляційного зв'язку між типом взаємин «агресивність» за методикою Лірі та показниками реактивної та особистісної тривожності за методикою Спілбергера (Табл. 6).

Таблиця 6

*Кореляційний зв'язок між типом відносин «агресивність»
(за методикою Лірі) та особистісною
і ситуативною тривожністю (за методикою Спілбергера)*

Критерій узгодженості Пірсона		Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність
Агресивність	Показник значимості	0,01	0,009
	Показник критерію	0,382	-0,407

Між агресивним типом взаємин і ситуативною тривожністю спостерігається прямий кореляційний зв'язок, натомість між агресивним типом взаємин та особистісною тривожністю – обернений. Опитані з високим показником ситуаційної тривожності можуть бути схильні до застосування агресивного типу взаємин, розглядаючи це шляхом відчуті більшу впевненість у власних силах та правоті. Обернений кореляційний зв'язок між особистісною тривожністю і агресивним типом взаємин вказує, що респонденти з високим показником особистісної тривожності можуть більше прагнути до розв'язання конфлікту мирним шляхом, поступаючись своїми інтересами, аби досягти порозуміння. Досліджувані з низьким рівнем особистісної тривожності здатні бути більше налаштовані на відстоювання власних інтересів та використання агресивніших методів для досягнення цілей.

Наведені дані доводять: особистісна і ситуативна тривожність можуть впливати на тип взаємин та поведінку респондентів у конфліктних ситуаціях. За допомогою кореляційного аналізу вдалося встановити зв'язок між типами взаємин і рівнем тривожності студентів. Рівень тривожності здатен визначати стиль поведінки студентів у конфліктних ситуаціях. Індивіди з низьким рівнем тривожності можуть використовувати широкий спектр типів стосунків – авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість, підлеглість, залежність, доброзичливість, альтруїстичність і домінування. Особи з високим рівнем тривожності схильються до непродуктивної поведінки – уникання, ухилення та пристосування.

Звідси, можлива корекція поведінки студентів у конфліктних ситуаціях, оскільки врахування рівня їхньої тривожності допоможе підібрати оптимальні типи взаємин для досягнення позитивного результату.

Висновок

Теоретичний аналіз і проведене дослідження комунікативних рис особистості та їх проявів у індивідів із тривожністю дозволяють висувати.

Процес спілкування пронизує всі сфери життя: комунікативні особливості людини – одні з її фундаментальних якостей, що формуються і розвиваються у процесі становлення особистості, протягом якого отримані комунікативні знання, уміння, навички покликані забезпечити ефективний перебіг комунікації

у будь-якому виді діяльності. Тож комунікативна компетентність є однією з ключових характеристик особистості, має особливу значущість у житті людини та її формуванню слід приділяти пильну увагу

Тривожність суттєво впливає на продуктивність провідного виду діяльності та комунікації, безпосередньо чи опосередковано може корегувати змістовні характеристики особистості, зокрема її духовно-моральні та емоційно-інтелектуальні властивості. Наявність тривожності як стійкого особистісного утворення викриває порушення в особистісному розвитку та заважає в діяльності й комунікативній сфері.

Студіювання загального рівня тривожності, ситуативної та особистісної тривожності студентів показало домінування середнього рівня тривожності, що свідчить про страхи тривожності й можливої невпевненості в собі, часті переживання і занепокоєння. Водночас середній рівень тривожності має позитивні аспекти, оскільки сприяє виробленню адекватних механізмів боротьби із високою тривожністю.

Особистісна та ситуативна тривожність представлена у студентів переважно на низькому рівні, що підкреслює відсутність схильності сприймати певні загрози власній самооцінці та життєдіяльності, не проявляти активний стан тривоги. Низький рівень ситуативної тривожності опитаних доводить відсутність у них негативних емоцій, емоційної та нервової напруги, занепокоєння і нервозності.

Кореляційний аналіз даних показав наявність обернених і прямих статистично значущих зв'язків між комунікативними рисами та тривожністю респондентів. Тривожність – психологічна детермінанта стильових особливостей їх поведінки й навпаки. Індивіди з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) обирають такі типи стосунків: авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозріливість, підлеглість, залежність, доброзичливість, альтруїстичність, домінування, дружелюбність. Натомість особи з високим рівнем тривожності схильні використовувати стилі поведінки, які не є продуктивними – ухилення та пристосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Денисенко, Н. (2017). Комунікативно-діалогічна компетентність майбутнього фахівця: філософсько-освітня рефлексія. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*, 14. 37-42.
2. Заброцький, М., Максименко, С. (2000). Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування. Волинь.
3. Карпюк, Ю. (2019). Комунікативна компетентність як складова успішного професійного розвитку психолога. *Scientific Journal Virtus*, 1. 41-57.
4. Коқун, О., Агаев, Н., Пішко, І., Лозінська, Н. (2018). Основи психологічних знань про психічні розлади для військового психолога: методичний посібник. НДЦ ГП ЗСУ.

5. Коць, Є. (2017). Психологічна природа осіб із соціальною тривожністю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 3(1). 92-96. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_3\(1\)_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_3(1)_18)
6. Левковська, Л. (2022). Психологічні чинники виникнення тривожності у осіб юнацького віку. *Молодий вчений*, 1(101). 57-60. DOI: 10.32839/2304-5809/2022-1-101-12
7. Македонська, Е. (2021). Комунікативні компетентності як психологічні чинники впевненості у собі в ранній дорослості. General psychology and psychology of personality. International scientific conference. The Republic of Latvia.
8. Неведомська, Є., Михайловська, Т. (2016). Як подолати педагогу тривожність студентів? *Освітологічний дискурс*, 1(13). 131-144.
9. Пшук, Н. (2015). Клініко-психопатологічні особливості та диференціальна діагностика соціальної фобії у студентської молоді. *Український вісник психоневрології*, 23(1). 95-99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uvr_2015_23_1_23
10. Рилова, А. (2019). Нейролінгвістичне програмування як засіб для розвитку лідерського потенціалу молодих викладачів та науковців. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*, 50(54). 97-102.
11. Стеценко, Н. (2016). Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах: зб. наук. праць*, 29. 185-191.
12. Стрілецька, І. (2015). Тривожність як індивідуальна властивість особистості (теоретичний аспект). *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія Психологічні науки*, 1(46). 266-272.
13. Товстоко́ра, Ю. (2017). Комунікативна поведінка особистості: особливості взаємозв'язків між компонентами. *Педагогічний процес: теорія і практика*, 1. 69-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2017_1_13
14. Шевченко, Н. (2015). Тривожність як чинник дитячого неврозу: теоретичне обґрунтування. Аксіома.
15. Ясточкіна, І. (2020). Особистісна тривожність як соціально-психологічна проблема. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 6. 165-170.
16. Fromm, E. (1975). The Anatomy of Human Destructiveness. *American Journal of Sociology*, 80(5). 1243-1245.
17. Hamachek, D.E. (1978). Psychodynamics of Normal and Neurotic Perfectionism. *Psychology*, 15. 27-33.
18. Spielberger, C.D. (1972). Conceptual and Methodological Issues in Anxiety Research. *Anxiety: Current Trends in Theory and Research*, 2. 481-493. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-657402-9.50013-2>

REFERENCES:

1. Denysenko, N. (2017). Komunikatyvno-dialohichna kompetentnist maibutnoho fakhivtsia: filosofsko-osvitnia refleksiia. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filos.-politolog. studii*, 14. 37-42. [in Ukrainian]
2. Fromm, E. (1975). *The Anatomy of Human Destructiveness*. *American Journal of Sociology*, 80(5). 1243-1245.
3. Hamachek, D.E. (1978). *Psychodynamics of Normal and Neurotic Perfectionism*. *Psychology*, 15. 27-33.
4. Karpiuk, Yu. (2019). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova uspishnoho profesiinoho rozvytku psykholoha. *Scientific Journal Virtus*, 1. 41-57. [in Ukrainian]
5. Kokun, O., Ahaiev, N., Pishko, I., Lozinska, N. (2018). *Osnovy psykholohichnykh znan pro psykhični rozlady dlia viiskovoho psykholoha: metodychnyi posibnyk*. NDTs HP ZSU. [in Ukrainian]
6. Kots, Ye. (2017). Psykholohichna pryroda osib iz sotsialnoiu tryvozhnistiu. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia: Psykholohichni nauky*, 3(1). 92-96. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_3\(1\)__18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_3(1)__18) [in Ukrainian]
7. Levkovska, L. (2022). Psykholohichni chynnyky vynyknennia tryvozhnosti u osib yunatskoho viku. *Molodyi vchenyi*, 1(101). 57-60. DOI: 10.32839/2304-5809/2022-1-101-12 [in Ukrainian]
8. Makedonska, E. (2021). Komunikatyvni kompetentnosti yak psykholohichni chynnyky vpevnosti u sobi v rannii dorosliti. *General psychology and psychology of personality*. International scientific conference. The Republic of Latvia. [in Ukrainian]
9. Nevedomska, Ye., Mykhailovska, T. (2016). Yak podolaty pedahohu tryvozhnist studentiv? *Osvitohichnyi diskurs*, 1(13). 131-144. [in Ukrainian]
10. Pshuk, N. (2015). Kliniko-psykhopatohichni osoblyvosti ta dyferentsialna diahnostyka sotsialnoi fobii u studentskoi molodi. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 23(1). 95-99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uvp_2015_23_1_23 [in Ukrainian]
11. Rylova, A. (2019). Neirolinhivistychni prohramuvannia yak zasib dlia rozvytku liderskoho potentsialu molodykh vykladachiv ta naukovtsiv. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*, 50(54). 97-102. [in Ukrainian]
12. Shevchenko, N. (2015). Tryvozhnist yak chynnyk dytiachoho nevrozu: teoretychni obgruntuvannia. *Aksioma*. [in Ukrainian]
13. Spielberger, C.D. (1972). *Conceptual and Methodological Issues in Anxiety Research*. *Anxiety: Current Trends in Theory and Research*, 2. 481-493. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-657402-9.50013-2>
14. Stetsenko, N. (2016). Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia. *Pedahohichniy almanakh: zb. nauk. prats*, 29. 185-191. [in Ukrainian]

15. Striletska, I. (2015). Tryvozhnist yak indyvidualna vlastyvist osobystosti (teoretychnyi aspekt). Naukovyi chasopys NPU im. M.P. Drahomanova. Seriiia Psykholohichni nauky, 1(46). 266-272. [in Ukrainian]
16. Tovstokora, Yu. (2017). Komunikatyvna povedinka osobystosti: osoblyvosti vzaiemozviazkiv mizh komponentamy. Pedahohichni protses: teoriia i praktyka, 1. 69-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2017_1_13 [in Ukrainian]
17. Yastochkina, I. (2020). Osobystisna tryvozhnist yak sotsialno-psykholohichna problema. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky, 6. 165-170. [in Ukrainian]
18. Zabrotskyi, M., Maksymenko, S. (2000). Komunikatyvna kompetentnist uchytelia: sutnist i shliakhy formuvannia. Volyn. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 05.05.25

Прорецензовано / Revised: 15.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 21.05.25

Наталія ПАВЛИК,

докторка психологічних наук,
старша наукова співробітниця
ORCID ID: 0000-0002-5828-606X
kirilitsa077@gmail.com

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СВІТОВИХ ЗМІН

Сучасний світ вирує різноманітними глобальними трансформаціями (глобалізація економіки, штучний інтелект, зміни клімату, збройні конфлікти, перерозподіл зон політичного впливу). Тож перед людьми постає надважливе завдання психологічної адаптації до нових світових реалій.

Статтю присвячено аналізу понять «адаптація», «адаптованість» до глобальних світових змін, визначенню психодіагностичного інструментарію студіювання особливостей соціально-психологічної адаптивності особистості. Вивчення особливостей психологічної адаптивності особистості в умовах довготривалого стресу війни надасть можливості визначити напрями психологічного супроводу професійної діяльності сучасних працівників різного профілю, що має на меті підвищення рівня психологічної резиль'єнтності та емоційного благополуччя наших співвітчизників.

Ключові слова: глобальні світові зміни, соціально-психологічна адаптація, адаптивність особистості, поведінкова регуляція, комунікативна компетентність, моральна нормативність, суїцидальний ризик.

Natalia PAVLYK,

DSc (Psychol.), Senior Researcher
ORCID ID: 0000-0002-5828-606X
kirilitsa077@gmail.com

Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical
and Adult Education of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

THE PROBLEM OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADAPTABILITY OF THE PERSON IN THE CONDITIONS OF WORLD CHANGES

Today, the modern world is raging with various of global transformations (globalization of the economy, redistribution of zones of political influence, armed

conflicts, climate change, artificial intelligence, etc.). In this regard, people have the urgent task of psychological adaptation to new global realities.

The article is devoted to the analysis of the concepts of "adaptation", "adaptability", the definition of their types, structure, the definition of psychodiagnostic tools for the study of the features of the socio-psychological adaptation of a personality to global world changes. It presents a theoretical analysis of the essence of the concept of "social-psychological adaptation", which is considered as a property of personality that characterizes his resistance to environmental conditions and the level of adaptation to them.

The author carefully presented the structure of social and psychological adaptability according to A.G. Maklakov (behavioral regulation, communicative competence, moral normativity) and a methodological toolkit of empirical research on the state of social-psychological adaptability of an personality in the period of social-crisis events (global world changes). The main method of studying the peculiarities of the social and psychological adaptability of the personality is the psychodiagnostic questionnaire «Adaptability» (author. A. Maklakov, adapt. I. Prykhodko, Ya. Matsegora, O. Kolesnychenko, M. Baida, N. Pavlyk).

Studying the peculiarities of the psychological adaptability of the personality to global world changes in the conditions of long-term stress of war will provide an opportunity to determine the directions of psychological support of the professional activity of modern workers of various profiles, which aims to increase the level of psychological resilience and emotional well-being of our compatriots.

Keywords: global world changes, social and psychological adaptation, adaptability of the personality, behavioral regulation, communicative competence, moral normativity, suicidal risk.

Вступ

Упродовж життя індивіду часто-густо доводиться адаптуватись до значних різноманітних змін. Сучасний світ вирує глобальними трансформаціями. Тому перед людьми постає необхідність адаптації до нових світових реалій (Корсунський, 2020).

Мета статті – дослідити проблему психодіагностики соціально-психологічної адаптивності особистості в умовах глобальних світових змін.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі завдання:

- 1) проаналізувати поняття «адаптація» й «дезадаптація» особистості;
- 2) визначити критерії соціально-психологічної адаптивності як стійкої особистісної якості;
- 3) описати психодіагностичний інструментарій експериментального вивчення стану соціально-психологічної адаптивності особистості в умовах світових змін.

Методи та матеріали

Поняття адаптації виникло в біології як процес і результат підвищення стійкості організму до дії стресорів. Адаптація – одна із ключових категорій у

дослідженні закономірностей функціонування живого організму, оскільки саме психічні, психологічні й соціальні механізми адаптації формуються в результаті процесу тривалого розвитку організму й забезпечують можливість його існування в мінливих умовах середовища.

Термін «адаптація» означає пристосування об'єкта до нових умов існування. У психології адаптація – процес пристосування, стан пристосованості об'єкта і дія, спрямована на пристосування до певних вимог (Енциклопедія сучасної України). Механізми фізичної та психічної адаптації формувалися в процесі еволюції людства і дозволяють індивіду існувати в мінливих умовах (Адаптація – запорука гармонійного розвитку). Тому «адаптація» є ключовою категорією в дослідженні процесу психологічного розвитку особистості за глобальних світових змін.

Адаптація особистості має різноманітні види, а саме: психічна, психологічна, соціальна, соціально-психологічна, професійна, культурна тощо.

Психічна адаптація – властивості людини, що характеризують її стійкість до умов середовища і визначають рівень пристосованості до них. Психологічна адаптація особистості ґрунтується на закономірностях взаємодії людини та середовища і виступає показником здатності людини виконувати певні соціально-психологічні функції в незвичних умовах: сприймати адекватно оточення і конструктивно спілкуватися з ним, змінювати власну поведінку відповідно до рольових очікувань (Ничкало, 2001). Завдяки психологічній адаптації досягається збалансованість психічного стану людини й середовища, що змінюється. Тож процес адаптації зумовлює рівновагу між особою та світом, яка досягається шляхом пристосування особистості до умов середовища.

Соціальна адаптація – пристосування людини до соціального оточення, пов'язана з процесом соціалізації особистості, інтеріоризації нею норм, цінностей, форм соціальної взаємодії нового середовища, відбувається завдяки засвоєнню традицій та звичаїв культурного середовища (Лавренко, 2001).

Соціально-психологічна адаптація – складніший процес, який визначає пристосування психологічного стану і поведінки людини до умов нового соціального середовища; опосередкований особливостями психіки та провідною діяльністю особистості на певному етапі її розвитку (Ткачишина, 2021). Соціально-психологічна адаптація забезпечується дією системи психологічних механізмів (емпатії, рефлексії, зворотнього зв'язку) і відбувається на основі свідомого та неусвідомленого сприйняття людиною середовища й активного впливу на нього (Адаптація дитини до школи, 2003).

За попередніми результатами дослідження, можна стверджувати, що соціально-психологічна адаптація виступає функцією психологічного здоров'я особистості (Павлик, 2023). Тому соціально-психологічна адаптація – психічний процес, який забезпечує пристосування психологічного стану людини до нових умов соціального середовища. Водночас його ефективність визначається особливостями психологічного здоров'я особистості. Процес соціально-психологічної адаптації тісно пов'язаний з адаптаційним порогом особистості

(рівнем максимального впливу, до якого людина здатна адаптуватися за допомогою психофізіологічних механізмів). Чим вище рівень функціонування механізмів психічної саморегуляції, тим вище індивідуальний адаптаційний поріг особистості. Якщо людина тривалий час перебуває в умовах, що перевищують зазначений поріг, то його рівень є недостатнім, аби подолати дискомфорт від незвичних умов: спочатку психічне виснаження зумовлює психотравматизацію, а потім – процес розвитку особистісних дисгармоній.

В умовах глобальних світових змін (або в сучасних умовах тривалої війни) нормальні (звичні) взаємодії людини порушуються. У відповідь на екстремальний вплив психіка видає неспецифічну реакцію – стрес (підвищена фізіологічна і психічна активність), що є критерієм адаптаційного порога особистості в конкретних умовах. За несприятливих умов стрес може трансформуватись у стан нервово-емоційної напруженості.

Визначено три стадії розвитку стресу:

- реакція тривоги;
- фаза резистентності;
- стан виснаження адаптивних резервів (Selye, 1982).

Знання співвідношення адаптаційного порога окремої людини і стресу в реальних умовах виявляється можливістю визначення типу, глибини та стійкості психологічної травми (Тімченко, 2000). Процес подолання людиною складнощів життєвих ситуацій здійснюється шляхом розвитку здатності саме до соціально-психологічної адаптації. Механізми пристосування, що виникають протягом такої адаптації (використання адаптаційних навичок або відкриття нових психічних ресурсів), постійно актуалізуються, використовуються у схожих ситуаціях і стають підструктурами характеру особистості (Налчаджян, 1988). Сформовані в процесі життєдіяльності адаптивні механізми переходять у сферу автоматизованих навичок, звичок, підсвідомих регуляторів поведінки. Особливості соціально-психологічної адаптації в кризовий період зумовлені складністю самої ситуації, причинами виникнення кризи, особливостями соціальної підтримки та індивідуально-психологічними якостями особистості (Ткачишина, 2021).

У процесі накопичення людиною інформації про нові умови свого існування, нове середовище, відбувається процес формування та підбору власних, найбільш зручних стратегій, способів дій (І. Сердюкова). Важливе місце у цьому процесі посідає здатність адекватно сприймати нову інформацію та прогнозувати розвиток подій. Стратегії адаптації можна об'єднати у два великі класи: стратегії саморозкриття особистості та стратегії самозбереження (С. Посохова). Ефективність соціально-психологічної адаптації значно залежить від того, наскільки адекватно людина сприймає себе, узгоджує свої потреби з власними можливостями, усвідомлює мотиви своєї поведінки. Спотворене уявлення про себе зумовлює порушення адаптації, що може супроводжуватися підвищеною конфліктністю, втратою взаємин, погіршенням стану здоров'я, зниженням працездатності, призводити до суїцидальних спроб.

Процес психологічної адаптації може відбуватись ефективно і неефективно. Неефективну адаптацію позначають терміном «дезадаптація», що зумовлює дисгармонійний психічний стан (дисгармонія між відображенням особою дійсності та ставленням до неї). Деадаптація завжди соціальна, бо є станом людини, яка не знаходить у навколишньому середовищі умов, що відповідають її потребам, здібностям і бажанням.

Поєднання в понятті «соціально-психологічна дезадаптація» психологічного і соціального складників окреслюють дві частини соціально-психологічної дезадаптації, що зумовлена загостренням акцентуацій характеру й негативних емоційно-вольових якостей (слабовілля, піддатливості чужому впливові, імпульсивності, упертості, агресивності). Причини дезадаптації пов'язані з деформацією психологічної регуляції та соціальних установок особистості. Соціально-психологічна дезадаптованість – не процес, а психічний стан, що визначає неадекватність поведінки через непристосованість людини до умов середовища і виявляється у нездатності до самокорекції поведінки відповідно до норм соціуму. Ознаками соціально-психологічної дезадаптації працездатної людини є страх, розгубленість, звуження кола контактів, прагнення до госпіталізації, отримання відпустки і навіть суїцидальні спроби. Деадаптивна поведінка проявляється в асоціальних і аморальних вчинках, агресії, аутоагресії, суїцидальних спробах, схильності до актів насильства, алкогольної та наркотичної залежності (Павлик, 2020).

Посилення проявів соціально-психологічної дезадаптованості особистості в сучасних умовах зумовлено загостренням екстремальних умов війни в Україні, загальною соціальною напруженістю, що зберігається тривалий час. Варто навести фактори соціально-психологічної дезадаптації особистості:

- складна морально-психологічна обстановка в соціальному оточенні;
- психологічна неготовність людини до переживання умов війни;
- депресивний стан особистості;
- вікові та хронологічні фактори, пов'язані з порою року і часом доби;
- особистісні фактори: світоглядна позиція, характерологічні особливості, недостатній розвиток саморегуляції, наявність деструктивних соціальних установок.

Отже, соціально-психологічна дезадаптація особистості визначає дискомфорт емоційного стану та неадекватність поведінки через непристосованість людини до умов середовища.

Результати

Доречно зосередитись на конструктивних тенденціях подолання такого деструктивного сучасного явища, як соціально-психологічна дезадаптованість особистості до світових змін, оскільки успішність психологічної адаптації залежить не стільки від складнощів зовнішньої ситуації, скільки від особливостей особистісних ресурсів (психічної стійкості, резиль'єнтності до стресу), від конструктивності загального світосприйняття особистості.

Дотримуючись відомого принципу психології розвитку: «Подолання деструктивної психічної якості здійснюється на основі розвитку її протилежності – конструктивної якості», поставимо доречне питання: «Що це за якість?» Дослідники виокремлюють особистісні характеристики, які відрізняються відносною стабільністю і сприяють соціально-психологічній адаптації людини, а саме: рівень нервово-психічної стійкості, відчуття своєї референтної значущості для оточення, низький рівень конфліктності, орієнтація на моральні норми спілкування (А. Маклаков). Тож успіх адаптації детермінує розвиток певної системної якості особистості – адаптивності, яка визначається ступенем розвитку психічної саморегуляції та соціальною компетентністю (вмінням відчувати соціальне оточення та оптимально взаємодіяти з ним).

Ступінь адаптивності може варіюватися від низького (стан дезадаптованості) до високого (цілковита адаптованість особистості), що проявляється у стійких позитивних емоційних станах (емоційної рівноваги, психоемоційної стабільності, впевненості, відповідальності), здатності долати перешкоди, конструктивних стосунках з оточенням (Павлик, 2023). Основою розвитку психологічної адаптивності особистості є психологічний механізм психічної саморегуляції, що виступає запорукою гармонійного особистісного розвитку (Павлик, 2023). Науковці визначають такі критерії соціально-психологічної адаптованості: належний рівень поведінкової регуляції, моральної нормативності, комунікативної компетентності та відсутність схильності до суїциду (А. Маклаков).

Поведінкова регуляція здійснюється на основі психічної саморегуляції (лат. *regulare* – налагоджувати) – здатності людини до керування своїми психічними процесами і станами. Шкала поведінкової регуляції більше стосується психологічного складника адаптації, ніж соціального. Психічна саморегуляція особистості здійснюється в єдності її енергетичних, динамічних та ціннісно-сміслових аспектів і виявляється психологічним механізмом гармонізації психологічного здоров'я особистості.

Моральна нормативність – соціальний складник соціально-психологічної адаптивності – відображає регулятивну функцію моральних вимог, які регулюють поведінку людей за допомогою певних норм, правил, установок, заповідей тощо.

Комунікативна компетентність – психологічний складник соціально-психологічної адаптивності, що має соціальну спрямованість – інтерес особистості до людей, здатність встановлювати й підтримувати спілкування, налагоджувати конструктивні способи взаємодії та контакти з оточенням, певна сукупність знань, умінь і навичок роботи у групі, що забезпечують ефективну комунікацію, передбачають уміння змінювати коло спілкування, розуміти й бути зрозумілим для партнера.

Відсутність схильності до суїциду – психологічний складник соціально-психологічної адаптивності, поєднаний з емоційно-вольовою сферою особистості, що свідчить про емоційно-стійкий стан, наявність ціннісно-

смыслового стрижня, котрий виступає основою психологічно-поведінкової саморегуляції особистості.

Зазначені критерії (поведінкова регуляція, моральна нормативність, комунікативна компетентність, відсутність схильності до суїциду) постають чільними у процесі дослідження стану соціально-психологічної адаптивності особистості в умовах світових змін.

На основі трьох критеріїв (поведінкова регуляція, моральна нормативність, комунікативна компетентність) А.Г. Маклаковим і С.В. Чермяніним було розроблено опитувальник для оцінки адаптаційних можливостей особистості з урахуванням соціально-психологічних та психофізіологічних характеристик, що відображають особливості нервово-психічного і соціального розвитку людини. Основа методики – уявлення про соціально-психологічну адаптацію як безперервний процес активного пристосування людини до мінливих умов соціального середовища і професійної діяльності. Але опитувальник виявився надто громіздким, вимагав багато часу для застосування. Тому колективом харківських авторів (Ігорем Приходько, Яніною Мацегорою, Олександром Колесниченко, Максимом Байдою) було модифіковано методику А.Г. Маклакова «Адаптивність» узагальненням запитань, інвертуванням шкал «Поведінкова регуляція», «Моральна нормативність», «Комунікативна компетентність» і залученням додаткової шкали «Суїцидальний ризик», завдяки чому розроблено експрес-опитувальник «Деадаптивність» для визначення рівня соціально-психологічної дезадаптованості особистості, вивчення адаптаційних можливостей людини та особливостей стану її соціально-психологічної дезадаптованості на основі оцінки соціально-психологічних характеристик, що відображають інтегральні особливості психічного і соціального розвитку індивіда.

У даному дослідженні було продовжено модифікацію експрес-опитувальника задля експрес-визначення адаптивного потенціалу особистості: всі запитання сформульовано в позитивному напрямі (для зручності підрахування балів за шкалами: поведінкова регуляція, моральна нормативність, комунікативна компетентність, відсутність схильності до суїциду). Запитання обрано зі стандартизованої експрес-методики «Деадаптивність» (І. Приходько, Я. Мацегора, О. Колесниченко, М. Байда) і проведено процедуру стандартизації нової модифікованої експрес-методики «Адаптивність» завдяки 1) пілотажному дослідженню (для уточнення формулювання запитань); 2) широкомасштабному дослідженню (n=95; встановити норми для рівнів прояву критеріїв).

Вимір валідності модифікованої методики здійснювався на основі методу поперечних зрізів (тест-ретест). Коефіцієнти кореляції між результатами першого і другого тестування – в діапазоні 0,61–0,88 при $p \leq 0.001$, що засвідчує надійність методики. Також використано метод підрахунку критеріальної валідності (зіставлення експертних оцінок трьома експертами психологічних якостей 20 студентів, що відповідають критеріям соціально-психологічної адаптивності). Високий рівень кореляції між експертними оцінками та

психодіагностичними показниками ($0,55 < r < 0,96$) при достовірності ($p \leq 0,001$) підтвердив надійність модифікованої методики і репрезентативність вибірки досліджуваних. Модифіковану експрес-методику побудовано на основі чотирьох шкал, які є критеріями сформованості адаптаційного потенціалу особистості:

1. *Шкала поведінкової регуляції (ПР)* призначена для вивчення рівня нервово-психічної стійкості. Високі показники свідчать про сформованість механізму психологічної саморегуляції, що виступає основою психологічної адаптації особистості. Низькі показники вказують на нервово-психічну ослабленість особистості через психологічне вигорання, що зумовлює соціально-психологічну дезадаптацію.

2. *Шкала моральної нормативності (МН)* призначена для вивчення здатності особистості дотримуватися моральних норм поведінки, уміння підкорятися груповим і корпоративним вимогам. Високі показники доводять сформованість морального стрижня, що постає основою соціальної адаптації особистості. Низькі показники засвідчують або аморальність особистості, або її байдуже ставлення до інших, що значно утруднює адаптацію людини в соціумі.

3. *Шкала комунікативної компетентності (КК)* призначена для вивчення комунікативних можливостей особистості та її вміння будувати конструктивні міжособистісні взаємини з людьми. Високі показники акцентують високий рівень комунікативного потенціалу особистості, який значно сприяє здійсненню соціальної адаптації. Низькі показники – некомунікабельність як прояв комунікативної некомпетентності й невміння конструктивно будувати взаємини, що суттєво перешкоджає процесу соціальної адаптації.

4. Крім традиційних шкал, зазначених вище, до даної версії опитувальника залучено додаткову *шкалу суїцидального ризику (СР)* – додатковий критерій оцінки стану соціально-психологічної дезадаптованості особистості. Ця шкала має зворотну спрямованість порівняно з попередніми (чим вище показник за шкалою «суїцидальний ризик», тим нижче адаптивний потенціал особистості) та призначена для виявлення осіб, схильних до здійснення суїцидальних дій, допомагає виявляти групу ризику.

Перед проведенням обстеження респонденти отримали інструкцію: «Зараз ми будемо досліджувати Ваші психологічні особливості. Опитувальник містить 40 тверджень про життя, роботу, стосунки і схильності. Правильних або неправильних відповідей немає. Ваше завдання полягає у тому, щоб визначити своє ставлення до кожного ствердження, тобто погодитись або не погодитись з ним. Оцініть за трибальною шкалою ступінь своєї згоди з кожним твердженням:

0 – ЗОВСІМ НЕ ЗГОДНИЙ,

1 – ЧАСТКОВО ЗГОДНИЙ (іноді трапляється),

2 – ЦІЛКОВИТО ЗГОДНИЙ.

Довго не замислюйтесь над кожним запитанням – давайте відповідь, зважаючи на те, що найбільше відповідає Вашому уявленню про самого себе. Намагайтесь якнайрідше використовувати відповідь «ЧАСТКОВО ЗГОДЕН». Уважно стежте, щоб номер питання анкети і номер клітини збігалися».

Текст опитувальника:

1. Нерідко мені важко зосередитися на роботі.
2. Зараз мені важко сподіватися на те, що я досягну в житті чогось значного.
3. Деякі люди дуже полюбляють керувати іншими, що мене так і тягне робити все всупереч, навіть коли я знаю, що вони праві.
4. Коли я перебуваю в компанії, мені важко знайти цікаву тему для розмови.
5. Коли я погано почуваюсь, то буваю досить дратівливим.
6. Часто в мене виникає відчуття, що я зробив щось погане.
7. Я думаю, що мене часто карали незаслужено.
8. Мені важко підтримувати розмову з людьми, з якими я щойно познайомився.
9. Бувало, що я цілими тижнями нічого не робив, бо не міг змусити себе взятись до роботи.
10. Нерідко в мене буває відчуття, що я нікому не потрібний.
11. Траплялося, що я щось робив усупереч людям просто із принципу, а не тому, що справа була дійсно важливою.
12. Думаю, що найбезпечніше у житті – нікому не довіряти.
13. Зазвичай зранку я прокидаюся втомленим і не відчуваю, що відпочив.
14. Останнім часом я легко можу заплакати.
15. Іноді я внутрішньо так бунтую з представниками влади, що мені хочеться побити їх.
16. Якщо люди не ставились би до мене негативно, я би досяг в житті набагато більше.
17. Часом мені буває важко стати до роботи чи розпочати виконання нового завдання.
18. Я дуже хвилююся і переживаю за всі події життя.
19. Іноді задля забавки я змушую людей боятися себе.
20. Часто я переходжу на інший бік вулиці, щоб уникнути небажаної зустрічі.
21. Бувало, що я кидав розпочату справу, бо боявся не впоратися з нею.
22. Здебільше настроїв в мене пригнічений.
23. Я завжди був незалежним і вільним від контролю з боку родини.
24. Іноді я так наполягаю на своєму, що люди втрачають терпіння.
25. Останнім часом мені зауважують, що я надто напружений або й некерований.
26. Іноді мені хочеться заснути і не прокинутися.
27. Я вважаю, що можна, не порушуючи закону, зробити спробу обминати його.
28. У гостях найчастіше я сиджу осторонь і розмовляю з ким-небудь одним, не беру участь у загальних розвагах.
29. Найчастіше я почуваюсь втомленим і не хочу нічого робити.
30. Майбутнє здається мені безнадійним.
31. Думаю, що можна вибачити людям порушення правил, які вони вважають нерозумними.
32. Часто, коли я намагаюся вказати людям на їхні помилки або допомогти, вони розуміють мене неправильно.

33. Останнім часом я почуваюся невпевнено.
34. Коли я відчуваю труднощі й розчарування, я постійно думаю про них.
35. Я завжди волюю діяти за власними планами, а не виконувати вказівки начальства.
36. Якщо я поганої думки про людину, то майже не намагаюся приховати це.
37. Якщо справа в мене йде погано, мені відразу хочеться все кинути.
38. Навіть серед людей я зазвичай відчуваю себе самотнім.
39. Мені байдуже, що про мене думають інші.
40. Я соромлюся звертатися до людей за порадою та допомогою.

Бланк для відповідей методики «Адаптивність»:

1		5		9		13		17		21		25		29		33		37		X1	ПР	АПО
2		6		10		14		18		22		26		30		34		38		X2	СР	
3		7		11		15		19		23		27		31		35		39		X3	МН	
4		8		12		16		20		23		28		32		36		40		X4	КК	

Обробку результатів проводять шляхом підрахунку суми балів у рядках бланку відповідей (X1, X2, X3, X4) за відповідними шкалами. Потім підраховують значення для показників за кожною шкалою:

Поведінкова регуляція (ПР) = 20 – X1 (сума балів першого рядка).

Суїцидальний ризик (СР) = X2 (сума балів другого рядка).

Моральна нормативність (МН) = 20 – X3 (сума балів третього рядка).

Комунікативна компетентність (КК) = 20 – X4 (сума балів четвертого рядка).

Шкала «Адаптивний потенціал особистості» (АПО) є інтегральним показником від шкал «Поведінкова регуляція», «Моральна нормативність», «Комунікативна компетентність» і дає уявлення загалом про адаптивні можливості особистості: АПО = ПР + МН + КК.

Норми для числових значень показників та їх психологічна інтерпретація

Для показників шкал Поведінкова регуляція (ПР), Моральна нормативність (МН), Комунікативна компетентність (КК) і Суїцидальний ризик (СР) використовуються такі норми оцінки результатів:

0-4 бали – низький рівень прояву зазначеної якості;

5-8 балів – рівень прояву якості нижче за середній;

9-12 балів – рівень прояву якості вище за середній;

13-20 балів – високий рівень прояву зазначеної якості.

Інтерпретація шкал поведінкової регуляції, моральної нормативності комунікативної компетентності й суїцидального ризику.

Бали	Інтерпретація значень шкали «Поведінкова регуляція»	Інтерпретація значень шкали «Моральна нормативність»	Інтерпретація значень шкали «Комунікативна компетентність»	Інтерпретація значень шкали «Суїцидальний ризик»
13-20 балів – високий рівень	Високий рівень поведінкової регуляції, визначає високу нервову міцність, психічну стійкість, гарну працездатність,	Високий рівень моральної нормативності свідчить про високий моральний рівень, соціальну спрямованість,	Високий рівень комунікативної компетентності визначає значний інтерес до спілкування,	Високий ризик суїцидальної поведінки, зумовлений втратою сенсу життя,

	толерантність до високих психо-фізичних навантажень і умов стресу.	прагнення дотримуватися моральних норм, здатність до моральної поведінки.	емпатію, тактовність, володіння ефективними мовними засобами та гармонійним спілкуванням.	розчаруванням, психічною виснаженістю через тривалий стрес.
9-12 балів – рівень вище за середній	Достатній рівень поведінкової регуляції забезпечує достатню працездатність, помірний рівень нервово-психічної стійкості до стресу. Проте при тривалих психічних навантаженнях можливо тимчасове погіршення якості діяльності.	Достатній рівень моральної нормативності визначає слідування моральним нормам, але в складних соціальних ситуаціях можливі імпульсивні непомірковані реакції, різкі висловлювання, недостатнє турбування про інших людей, егоїстичні дії.	Достатній рівень комунікативної компетентності вказує на помірну комунікацію, переконливість мови, але не завжди вистачає відчуття міри у спілкуванні та виразності комунікативних засобів.	Потенційно суїцидальна поведінка: людина розчарувалася і не відчуває сил для плідного життя, однак зберігає надію на краще у майбутньому.
5-8 балів – рівень нижче за середній	Окремі порушення поведінкової регуляції підкреслюють недостатню нервово-психічну стійкість, втому від психічних і фізичних навантажень. Адаптація до нових умов ускладнена, професійна працездатність знижена. При тривалих психічних навантаженнях можливі емоційні зриви та зриви професійної діяльності.	Окремі ознаки несформованої моральної нормативності проявляються в ігноруванні певних моральних норм і соціальних правил. В умовах тривалого стресу є труднощі з поведінкою, адже людина не вміє морально вирішувати проблемні ситуації.	Часткова комунікативна некомпетентність: при наявності окремих комунікативних навичок (виразності мови, комунікабельності) є небажання спілкуватися, замкненість, невміння чути співрозмовника, нерозуміння інших, невміння спілкуватися спокійно.	Мінімальний суїцидальний ризик: людина відчуває певне психічне напруження, що може бути пов'язано зі стресом або життєвою кризою як тимчасовими явищами.
0-4 бали – низький рівень	Низький рівень поведінкової регуляції – виражена нервово-психічна нестійкість. Нетолерантність до стресу, психічних і фізичних навантажень, відсутня здатність до адаптації до нових	Низький рівень моральної нормативності проявляється у вираженому егоїзмі, мотивації до самоствердження за будь-яку ціну, ігноруванні моральних	Низький рівень комунікативної некомпетентності: відчуженість, замкненість, небажання спілкуватися, відсутність емпатії, неповага до людей,	Відсутність суїцидального ризику.

	умов, різко знижена працездатність. Посилення психічних і фізичних навантажень зумовлює зрив професійної діяльності.	норм, соціальних правил, нездатності до моральних вчинків, а в емоційно напружених ситуаціях – підлість, підступність; небажання визнавати власну провину, безсоромність.	невміння чути інших, приниження гідності; в емоційно напружених ситуаціях можуть проявлятися некеровані афекти гніву, грубість, лайки, образи, безтактність.	
--	--	---	--	--

Для підрахунку та інтерпретації інтегрального показника адаптивного потенціалу особистості (АПО) використовуються такі норми:

- 0-31 балів** – низький рівень АПО свідчить про низьку стійкість до стресу, що вказує на виражену соціально-психологічну дезадаптованість індивіда, неадекватність або недоцільність поведінкових реакцій;
- 31-38 балів** – рівень АПО нижче за середній підкреслює недостатню стійкість до стресу і задовільний рівень розвитку адаптаційних можливостей особистості;
- 38-44 балів** – рівень АПО вище за середній виражає достатній рівень розвитку адаптаційних можливостей особистості, достатню стійкість до стресу;
- 44-60 балів** – високий рівень АПО засвідчує стійкість до стресу, добре розвинуті адаптаційні можливості, високий рівень соціально-психологічної адаптованості.

Натепер в Україні адаптивний потенціал особистості аналізують переважно в контексті воєнно-психологічних досліджень. Так, О.М. Кокун з колективом авторів (Кокун, 2021) використовує для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України повну версію опитувальника А.Г. Маклакова «Адаптивність», яка налічує 165 запитань і складна в обробці (вимагає виготовлення спеціальних бланків для відповідей, трафаретних «ключів»). Експрес-методика «Дезадаптивність» (І. Приходько, Я. Мацегора, О. Колесниченко, М. Байда) дає інформацію переважно про дезадаптивні якості особистості, хоча має стислий варіант, але не дуже зручна в обробці, оскільки також потрібні бланки і трафаретні «ключі». Щодо запропонованої в даній роботі модифікованої експрес-методики, то вона демонструє низьку переваг:

- ✓ легка в процедурі опитування та обробці емпіричних даних;
- ✓ не потребує трафаретних «ключів», оскільки бал за кожною шкалою визначається шляхом підрахунку суми балів у кожному рядку;
- ✓ дозволяє виявляти як адаптивний потенціал особистості, так і наявність передумов виникнення ознак її психологічної дезадаптованості.

Вивчення за допомогою модифікованої експрес-методики «Адаптивність» особливостей психологічної адаптованості особистості до глобальних світових змін в умовах довготривалого стресу війни надасть можливості визначити напрями психологічного супроводу професійної діяльності сучасних працівників різного профілю, що має на меті підвищення рівня психологічної резиль'єнтності та емоційного благополуччя наших співвітчизників.

Висновок

Соціально-психологічна адаптивність – властивість особистості, що характеризує її стійкість до умов середовища та рівень пристосування до них.

Критеріями соціально-психологічної адаптованості є поведінкова регуляція, комунікативна компетентність, моральна нормативність, відсутність суїцидального ризику.

Презентована модифікована експрес-методика «Адаптивність» дозволяє в сучасних умовах світових змін досліджувати адаптивний потенціал особистості та наявність передумов щодо виникнення в неї ознак психологічної дезадаптованості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адаптація – запорука гармонійного розвитку. <https://osvita.ua/school/method/psychology/2623/>
2. Адаптація. Енциклопедія сучасної України. <https://esu.com.ua/article-42642>
3. Адаптація дитини до школи. (2003). Упоряд. Максименко, С., Максименко, К., Главник, О. Мікрос-СВС.
4. Глобальні проблеми людства. Вікіпедія https://uk.wikipedia.org/wiki/Глобальні_проблеми_людства#
5. Кокун, О.М., Мороз, В.М., Лозінська, Н.С., Пішко, І.О. (2021). Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України: метод. посіб. ВД «Освіта України», ФОП Маслаков Руслан Олексійович.
6. Корсунський, С. (2020). Зовнішня політика в епоху трансформації. Vivat.
7. Лавренко, О.В. (2001). Адаптація соціальна. Енциклопедія сучасної України. <https://esu.com.ua/article-42642>
8. Ничкало, Н.Г., (2001). Адаптація психологічна. Енциклопедія сучасної України. <https://esu.com.ua/article-42642>
9. Павлик, Н.В. (2023). Гармонізація психологічного здоров'я педагога Нової української школи: Монографія. ФОП Паливода А.В. <http://ipood.com.ua/e-library/monografi/garmonizaciya-psihologichnogo-zdorovya-pedagoga-novo-ukransko-shkoli/>
10. Павлик, Н.В. (2020). Психологічний супровід військовослужбовців, спрямований на психологічну реабілітацію постстресових психічних розладів: метод. посіб. <https://lib.iitta.gov.ua/719941/>

11. Приходько, І., Мацегора, Я., Колесниченко, А., Байда, М. (2017). Експрес-опитувальник «дезадаптивність»: розробка, апробація, психометричні показники. *Психологія. Вісник НАДПС Національної академії Державної прикордонної служби України*, 3. https://www.researchgate.net/publication/341381211_Express-Questionnaire_Desadaptivity_Development_Approbation_Psychometric_Indicators_Ekspres-oprosnik_dezadaptivnost_razrobotka_aprobacia_psihometricieskie_pokazateli.
12. Сердюкова, І.М. Соціально-психологічна адаптація особистості: механізми та стратегії. <https://www.inforum.in.ua/conferences/16/31/213>
13. Тімченко, О.В. (2000). Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: Монографія. Вид-во Ун-ту внутр. справ.
14. Ткачишина, О.Р. (2021). Особливості соціально-психологічної адаптації особистості в умовах кризових ситуацій. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, 3. 32(71). 93-98. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2021/17.pdf
15. Selye, H. (1982). History and present status of the stress concept. *Handbook of stress*.

REFERENCES:

1. Adaptatsiia – zaporuka harmoniinoho rozvytku. <https://osvita.ua/school/method/psychology/2623/> [in Ukrainian]
2. Adaptatsiia. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. <https://esu.com.ua/article-42642> [in Ukrainian]
3. Adaptatsiia dytyny do shkoly. (2003). Uporiad. Maksymenko, S., Maksymenko, K., Hlavnyk, O. Mikros-SVS. [in Ukrainian]
4. Hlobalni problemy liudstva. Vikipediia https://uk.wikipedia.org/wiki/Hlobalni_problemy_liudstva# [in Ukrainian]
5. Kokun, O.M., Moroz, V.M., Lozinska, N.S., Pishko, I.O. (2021). Zbirnyk psykhodiahnostychnykh metodyk dlia profesiino-psykholohichnoho vidboru kandydativ na viiskovu sluzhbu za kontraktom u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: metod. posib. VD «Osvita Ukrainy», FOP Maslakov Ruslan Oleksiiiovych. [in Ukrainian]
6. Korsunskiy, S. (2020). Zovnishnia polityka v epokhu transformatsii. *Vivat*. [in Ukrainian]
7. Lavrenko, O.V. (2001). Adaptatsiia sotsialna. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. <https://esu.com.ua/article-42642> [in Ukrainian]
8. Nychkalo, N.H., (2001). Adaptatsiia psykholohichna. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. <https://esu.com.ua/article-42642> [in Ukrainian]
9. Pavlyk, N.V. (2023). Harmonizatsiia psykholohichnoho zdorovia pedahoha Novoi ukrainskoi shkoly: Monohrafiia. FOP Palyvoda A.V. <http://ipood.com.ua/e-library/monografi/garmonizaciya-psiولوجichnogo-zdorovyia-pedagoga-novo-ukransko-shkoli/> [in Ukrainian]

10. Pavlyk, N.V. (2020). Psykholohichniy suprovid viiskovosluzhbovtiv, spriamovanyi na psykholohichnu rehabilitatsiiu poststresovykh psykhychnykh rozladiv: metod. posib. <https://lib.iitta.gov.ua/719941/> [in Ukrainian]
11. Prykhodko, I., Matsehora, Ya., Kolesnychenko, A., Baida, M. (2017). Ekspress-opytuvalnyk «dezadaptivnist»: rozrobka, aprobatyia, psykometrychni pokaznyky. Psykholohiia. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, 3. https://www.researchgate.net/publication/341381211_Express-Questionnaire_Desadaptivity_Development_Approbation_Psychometric_Indicators_Ekspres-oprosnik_dezadaptivnost_razrobotka_aprobacia_psihometriceskije_pokazateli. [in Ukrainian]
12. Selye, H. (1982). History and present status of the stress concept. Handbook of stress.
13. Serdiukova, I.M. Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia osobystosti: mekhanizmy ta stratehii. <https://www.inforum.in.ua/conferences/16/31/213> [in Ukrainian]
14. Timchenko, O.B. (2000). Syndrom posttravmatychnykh stresovykh porushen: kontseptualizatsiia. diahnozyka, korektsiia ta prohnozuvannia: Monohrafiia. Vyd-vo Un-tu vnutr. sprav. [in Ukrainian]
15. Tkachyshyna, O.R. (2021). Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii osobystosti v umovakh kryzovykh sytuatsii. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 3. 32(71). 93-98. https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2021/17.pdf [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 02.04.25

Прорецензовано / Revised: 17.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 24.04.25

УДК 373.2.035.6: 821. 161.2

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).06](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).06)

Тетяна РОЗОВА,

кандидатка психологічних наук

ORCID ID: 0009-0008-4812-8915

t.m.rozova@edu.udu.ua

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова

м. Київ, Україна

Людмила ШКРЕБТІЄНКО,

кандидатка педагогічних наук

ORCID ID: 0000-0001-8106-0088

shkrebtienko@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ У ДИТЯЧОМУ ВІЦІ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

У статті висвітлено основні причини переживання стресу в дитячому віці, виокремлено чинники, що впливають на проявлення стресу у дитини, та з'ясовано можливі шляхи його подолання. Проведено аналіз досліджень українських та зарубіжних учених щодо проблематики дитячого стресу. Особливу увагу присвячено когнітивно-емоційній регуляції психічного виснаження, ролі сім'ї та соціуму в переживанні дитиною стресових ситуацій. Визначено перспективи студіювання дитячого стресу в сучасній психології.

***Ключові слова:** дитячий стрес, переживання стресу, емоційне виснаження, емоційна регуляція, психічне здоров'я дітей.*

Tetiana ROZOVA,

PhD (Psychol.)

ORCID ID: 0009-0008-4812-8915

t.m.rozova@edu.udu.ua

Dragomanov Ukrainian State University

Kyiv, Ukraine

Liudmyla SHKREBTIENKO,

PhD (Pedag.)

ORCID ID: 0000-0001-8106-0088

shkrebtienko@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

EXPERIENCE OF STRESS IN CHILDHOOD: CAUSES AND WAYS TO OVERCOME

The article highlights the main reasons for experiencing stress in childhood, factors that influence the manifestation of stress in a child, and possible ways to overcome it. An analysis of research by Ukrainian and foreign scientists on the issue of childhood stress is conducted. Special attention is paid to the cognitive-emotional regulation of mental exhaustion, the role of family and society in a child's experience of stressful situations. Prospects for studying childhood stress in modern psychology are identified. The main factor in the increase in stress levels in Ukrainian children is war and its consequences. Economic instability limits the ability of children to receive quality education (staying in shelters and bomb shelters instead of studying), receive qualified medical care and psychological support (currently there are too few child psychologists in Ukraine who have experience working during martial law). Parents who are also stressed due to unemployment or financial difficulties or the loss of loved ones may unconsciously transmit their negative experiences to their children.

Thus, stress in children living in Ukraine is a multifactorial phenomenon, which is formed under the influence of experiences of military operations, aggravated by economic instability, problems in the field of education, family conflicts and a negative information environment. Studies by Ukrainian psychologists confirm that without proper psychological support, children's stress can develop into serious mental disorders in adulthood. To reduce the level of stress, it is necessary to introduce comprehensive psychological assistance programs, develop a system of emotional support in schools, increase the level of psychological literacy of parents and control the information space in which children are. Only in this way can healthy psycho-emotional development be ensured and the negative consequences of stress be reduced.

Keywords: *childhood stress, stress experiences, mental breakdown, emotional regulation, children's mental health.*

Вступ

Україна сьогодні проходить складний етап соціально-економічних і політичних змін, що безпосередньо трансформує психоемоційний стан дітей. Військовий наступ, вимушене переміщення, соціальна нестабільність і зміна буденного стилю життя посилюють рівень стресу в дітей. Аналіз психологічних наслідків кризових ситуацій засвідчує: діти – одна із найвразливіших категорій населення, оскільки не вміють керувати своєю емоційною та когнітивною зрілістю для самостійного вирішення важких переживань (Максименко, 2012; Титаренко, 2011).

Звісно, головним чинником зростання рівня стресу в українських дітей постає війна та її наслідки. За результатами досліджень, діти, які пережили військові конфлікти, можуть страждати від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), підвищеної тривожності, депресії, порушень сну та соціальної ізоляції (Bonanno, et al., 2010). Крім критичної небезпеки для життя, травмуючим є розлучення з батьками, втрата будинку чи порушення стабільного соціального

середовища. Економічна нестабільність обмежує можливість дітям здобувати якісну освіту (перебування в укриттях та бомбосховищах замість навчання), отримувати кваліфіковану медичну допомогу і психологічну підтримку (натепер в Україні замало дитячих психологів, які мають досвід роботи за воєнного стану). Батьки, які також перебувають у стресовому стані через безробіття чи фінансові труднощі або втрату близьких, можуть несвідомо транслювати свої негативні переживання дітям.

Методи та матеріали

Ігнорування психологічної підтримки дітей в таких умовах допомагає у формуванні дезадаптивних стратегій зниження стресу, що може зумовити довготривалі наслідки навіть у дорослому житті.

Доречно зазначити, що рівень стресу підвищується через освітню кризу. Вимушене дистанційне навчання (пандемія COVID-19, вторгнення росії) сприяло появі емоційних і психологічних труднощів в адаптації дітей у соціумі. Дефіцит міжособистісного спілкування з однолітками, заміна реального спілкування віртуальним, брак особистих контактів, обмеження соціальної взаємодії та нестабільність навчального процесу впливають на рівень тривожності й емоційного виснаження (Федоренко, 2023).

Варто підкреслити проблему булінгу та психологічного насильства, які стають причиною стресу серед дітей у шкільному і позашкільному середовищі. Військовий час критично загострив проблему: діти-переселенці часто зіштовхуються з дискримінацією, непорозумінням або агресивним ставленням однолітків, що дедалі глибше погіршує їхню соціальну адаптацію.

Тому стресові переживання у дитячому віці є важливою проблемою сучасної психології, оскільки охоплюють когнітивний, емоційний та соціальний розвиток дітей (Lazarus & Folkman, 1984). Аналіз робіт вітчизняних (Корольчук, 2007; Титаренко, 2011) та зарубіжних дослідників (Selye, 1976; Compas et al., 2017) вказують на те, що стресові ситуації мають як короткостроковий, так і довготривалий вплив на дитячу психіку. Слід визначити механізми переживання стресу, його фактори та способи, стратегії подолання задля розробки ефективних психологічних інтервенцій для підтримки психологічного і психічного здоров'я дітей нашої держави у теперішньому та в майбутньому.

Результати

Актуальність дослідження механізмів переживання стресу у дітей залишається на дуже високому рівні. Першочерговим обов'язком є створення системи психологічної допомоги дітям, яка передбачає підтримку на рівні сім'ї, школи та соціуму. Зараз урядові й суспільні проекти потрібно спрямувати на інтеграцію програм емоційного розвитку і психосоціальної допомоги, щоб зменшити негативний вплив стресових факторів на дитячу психіку. Дослідження дитячого стресу в умовах сучасної України є не лише науковою необхідністю, а й соціальним пріоритетом, що позначається на загальному рівні благополуччя всієї країни.

Звідси, доцільно розглянути біологічну концепцію стресу. Відомий вчений Ганс Сельє (Selye, 1976) описав концепцію загального адаптаційного синдрому, відповідно до якої людський організм проходить три стадії:

- a) *тривога,*
- b) *резистентність,*
- c) *виснаження.*

У дитячій психології цю модель тлумачать так: довготривале знаходження у стресовому стані може стати причиною порушень емоційного і когнітивного розвитку дітей.

Натомість Річард Лазарус і Сьюзан Фолкман (Lazarus & Folkman, 1984) визначили стрес наслідком когнітивної оцінки ситуації, що може сприйматися дитиною як загрозна чи неконтрольована. Зазначена модель роз'яснює, чому однакова ситуація викликає різні реакції в різних дітей на одні й ті самі події.

Результати досліджень Гросса (Gross, 2015) підтверджують: здатність дитини регулювати свої емоції значно обумовлює інтенсивність її стресової реакції на подію, коли потужний вплив здійснюють соціальне навчання і підтримка батьків та рідних.

Відомий український дослідник психології розвитку С. Максименко розглядає питання дитячого стресу, адаптації та психічного здоров'я дітей у кризових ситуаціях в умовах військового стану в Україні. У своїх працях він описує механізми переживання стресу у дітей, його причини, наслідки та шляхи корекції, як саме стресові ситуації можуть зумовити формування емоційних і поведінкових порушень, які в майбутньому будуть впливати на розвиток особистості дитини, наголошуючи на важливості комплексного підходу до вивчення проблеми у школі та сім'ї (Максименко, 2012). Пріоритетним аспектом постає розуміння дитячого стресу як складного психофізіологічного процесу, що залежить від вікових, індивідуальних і соціальних факторів. Учений доводить: діти, особливо в ранньому віці, мають наднизький рівень сформованості механізмів психологічного самозахисту, що робить їх найбільш уразливими до впливу негативних подій.

Науковець підкреслює, що в сучасній Україні одним із найпотужніших чинників стресу серед дітей є події, пов'язані з російсько-українською війною. Теоретичні та практичні напрацювання вченого показують: діти, які зазнали впливу бойових дій, демонструють високий рівень тривожності, депресивних станів, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), проблем зі сном, навчанням та соціалізацією (Максименко, 2012). Дослідник доводить, що довготривалий вплив стресових чинників може викликати порушення нормального розвитку психіки, зниження когнітивних здібностей та поведінкові розлади у дітей різного віку.

Одна з головних ролей в подоланні стресу у дітей належить родині: стосунки, підґрунтям яких є повага й підтримка, стають визначальним чинником у формуванні вміння дитини адаптуватись у стресових умовах. С. Максименко наголошує, що негативний психологічний клімат у сім'ї, нестабільність або

відсутність підтримки з боку батьків і родичів можуть значно погіршити психоемоційний стан дитини, натомість емоційно підтримуючий підхід у вихованні формує передумови для ефективного подолання стресу.

Водночас дослідник виокремлює і трактує психологічну підтримку в освітньому середовищі важливим фактором у подоланні стресу. Він переконує, що психологи в закладах освіти та педагоги повинні бути підготовлені до роботи з дітьми, які переживають стресові ситуації, активно впроваджувати методи емоційної грамотності й адаптаційні програми. Особливу увагу слід звернути на дітей-переселенців та тих, хто безпосередньо постраждав під час війни, оскільки вони мають підвищену вразливість до психоемоційного навантаження.

Науковець радить впроваджувати когнітивно-поведінкові методи й арт-терапію, вважаючи їх ефективними засобами подолання стресу у дітей, які допомагають молодшому поколінню вербалізувати свої переживання та навчитися регулювати свій емоційний стан, розвивати позитивні стратегії подолання труднощів у повсякденні. Важливу роль дослідник надає саме нейропсихологічному підходу в корекції дитячого стресу, адже стресові переживання впливають не тільки на емоційний стан, але й на функціонування мозку загалом, що може мати негативні наслідки для когнітивного розвитку для дитини в майбутньому.

Отже, С. Максименко визначає дитячий стрес багатфакторним явищем, яке потребує комплексного вивчення і системної підтримки. Вчений наполягає на реалізації загальнонаціональних програм для психологічної реабілітації дітей, які пережили кризові ситуації, та впровадженні ефективних методів профілактики стресу в родинях, у закладах освіти і в українському суспільстві загалом. Праці українського науковця – важливий внесок у розуміння формування та розвитку механізмів для зниження та подолання дитячого стресу в сучасному житті українців.

Одна з найвідоміших українських психологинь, яка досліджує проблеми життєвих криз, стресу й особистісної адаптації в умовах нестабільного соціального середовища в Україні Т. Титаренко наголошує: стрес у дитячому віці є особливо небезпечним через незрілість емоційної та когнітивної сфери дитини, що робить її вразливою до негативних впливів зовнішнього середовища (Титаренко, 2011).

Науковиця розглядає стрес невід'ємним елементом розвитку особистості. Вона доводить, що короточасні стресові ситуації позитивно впливають на формування адаптаційних механізмів у дитини, але хронічний чи надмірний стрес, викликаний кризовими подіями (воєнними конфліктами, втратою батьків, соціальною ізоляцією тощо), загрожує психічному і психологічному здоров'ю та гармонійному розвитку дитини (Титаренко, 2015).

Психологиня стверджує: в сьогочасних умовах найбільш значущим джерелом дитячого стресу, безумовно, залишається війна. Студіюючи вплив травматичних подій на емоційний стан дітей, вона підкреслює, що воєнні дії формують відчуття безсилля, невизначеності та постійного страху в дітей, які стають свідками насильства чи змушені залишити рідні домівки.

Зазначені висновки було зроблено на основі досліджень, результати яких показали: найбільш уразливими верствами населення стають діти-переселенці, які зіштовхуються не лише з фізичною втратою дому, а й із соціальними труднощами інтеграції у нове середовище, що викликає додатковий стрес.

Т. Титаренко ретельно аналізує роль сімейного середовища у переживанні стресу дитиною, бо підтримка батьків постає ключовим фактором у зниженні негативних наслідків стресу. Тож діти, які мають теплі стосунки з батьками та можуть відкрито говорити про свої емоції, демонструють вищий рівень психологічної стійкості порівняно з тими, хто стикається з холодністю чи байдужістю в родині (Титаренко, 2011).

Чільним аспектом досліджень ученої виступає висвітлення соціально-психологічної підтримки дітей саме у кризових ситуаціях. Науковиця наполягає, що сучасна система освіти в Україні потребує інтеграції психологічних програм, які б допомагали дітям навчитися самим регулювати емоції, розпізнавати стресові фактори та знаходити ефективні стратегії для їх подолання. Т. Титаренко підкреслює необхідність впровадження методів арт-терапії, психодрами та казкотерапії як дієвих інструментів для роботи з травмованими дітьми.

Порушуючи питання життєстійкості (резилієнс) у дітей та підлітків, дослідниця актуалізує потребу розвивати позитивне мислення, соціальну підтримку і навички саморегуляції, що може значно знизити негативний вплив стресу на дитячу психіку загалом. Вона переконує: наше українське суспільство та державні інституції повинні створювати більше осередків і кращі умови для підвищення рівня психологічної безпеки дітей, особливо в кризові періоди.

Так, Т. Титаренко досліджує дитячий стрес у широкому контексті соціальних і особистісних чинників. Науковиця стверджує, що ефективне подолання стресових ситуацій можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує підтримку сім'ї, освітнього середовища та українського соціуму. Її дослідження мають важливе практичне значення для розробки програм психологічної допомоги дітям, які переживають важкі життєві ситуації, зокрема в умовах війни та соціальної нестабільності.

Висновок

Проаналізувавши чільні концепції дослідників, доречно виокремити чинники, що визначають рівень стресового навантаження у дітей, які мешкають на території України:

- I. *Індивідуальні особливості.* Діти, які мають високий рівень тривожності та низьку толерантність до фрустрації, будуть більш схильні до інтенсивного переживання стресу (Compas, et al., 2017). Генетичні фактори впливають на схильність до переживань стресових реакцій в дитячому віці (Pluess & Belsky, 2010).
- II. *Сімейне середовище.* Наукові спостереження Bowlby (1988) виявили, що надійний стиль прихильності сприяє кращій адаптації до

стресових ситуацій. Діти, які мають безумовну підтримку батьків і рідних, проявляють ефективніші стратегії подолання стресу.

- III. *Соціальні фактори*. Спілкування з ровесниками та вчителями відіграє важливу роль у переживанні стресу. Неприємний досвід в соціумі (наприклад, булінг) може призвести до розвитку хронічного стресу та порушень психічного і психологічного здоров'я (Hoglund & Chisholm, 2014).

Отже, стрес у дітей, які проживають в Україні, є багатофакторним явищем, що формується під впливом переживань воєнних колізій, посилюється економічною нестабільністю, проблемами у галузі освіти, родинними конфліктами та негативним інформаційним середовищем. Дослідження українських психологів підтверджують: без належної якісної психологічної підтримки дитячий стрес може переростати в серйозні психічні порушення у дорослому віці.

Для зниження рівня стресу необхідно впроваджувати комплексні програми психологічної допомоги, розвивати систему емоційної підтримки у школах, підвищувати рівень психологічної грамотності батьків і контролювати інформаційний простір, у якому перебувають діти. Тільки так можна забезпечити здоровий психоемоційний розвиток та зменшити негативні наслідки стресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарчук, О.І. (2013). Психологічні механізми подолання стресу у дітей дошкільного віку. Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України.
2. Корольчук, М.С. (2007). Психологія стресу та методи його корекції. Академвидав.
3. Лепіхова, О.Л. (2019). Емоційна регуляція у дітей: теоретичні аспекти та практичні підходи. Видавництво ХНУ ім. В. Каразіна.
4. Максименко, С.Д. (2012). Актуальні проблеми психології розвитку дитини у кризових ситуаціях. Інститут психології ім. Г.С. Костюка НАПН України.
5. Титаренко, Т.М. (2011). Життєві кризи у дітей та підлітків: психологічні аспекти подолання. Видавництво ЛНУ ім. І. Франка.
6. Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. Basic Books.
7. Compas, B.E., Jaser, S.S., Dunbar, J.P., Watson, K.H., Bettis, A.H. (2017). Coping and emotion regulation in childhood and adolescence: Implications for mental health. *Psychological Science*, 26(1). 89-98.
8. Gross, J.J. (2015). Emotion regulation: Current status and future directions. *Psychological Inquiry*, 26(1). 1-26.
9. Lazarus, R.S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
10. Selye, H. (1976). *The Stress of Life*. McGraw-Hill.
11. Thompson, R.A. (2019). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 64(2). 25-52.

REFERENCES:

1. Bondarchuk, O.I. (2013). Psykholohichni mekhanizmy podolannia stresu u ditei doshkilnoho viku. Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]
2. Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. Basic Books.
3. Compas, B.E., Jaser, S.S., Dunbar, J.P., Watson, K.H., Bettis, A.H. (2017). Coping and emotion regulation in childhood and adolescence: Implications for mental health. *Psychological Science*, 26(1). 89-98.
4. Gross, J.J. (2015). Emotion regulation: Current status and future directions. *Psychological Inquiry*, 26(1). 1-26.
5. Korolchuk, M.S. (2007). Psykholohiia stresu ta metody yoho korektsii. Akademydav. [in Ukrainian]
6. Lazarus, R.S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
7. Liepikhova, O.L. (2019). Emotsiina rehuliatsiia u ditei: teoretychni aspekty ta praktychni pidkhody. Vydavnytstvo KhNU im. V. Karazina. [in Ukrainian]
8. Maksymenko, S.D. (2012). Aktualni problemy psykholohii rozvytku dytyny u kryzovykh sytuatsiakh. Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]
9. Selye, H. (1976). *The Stress of Life*. McGraw-Hill.
10. Thompson, R.A. (2019). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 64(2). 25-52.
11. Tytarenko, T.M. (2011). Zhyttievi kryzy u ditei ta pidlitkiv: psykholohichni aspekty podolannia. Vydavnytstvo LNU im. I. Franka. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 02.04.25

Прорецензовано / Revised: 17.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 24.04.25

УДК 330.341:338.2

JEL E52, E62, E22, H72, H73, C45, G35

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).07](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).07)

Марина РЯБОКІНЬ,

кандидатка економічних наук, доцентка,

проректорка КІБіТ

ORCID ID: 0000-0002-6724-9498

marina.riabokin@gmail.com

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

Євген КОТУХ,

доктор наук з державного управління,

кандидат технічних наук, доцент,

ORCID ID: 0000-0003-4997-620X

uevgenkotukh@gmail.com

Національний технічний університет

«Дніпровська політехніка»

м. Дніпро, Україна

**ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СТЕЙБЛКОЇНІВ
ЯК ПЛАТІЖНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЛЯ RWA-ТОКЕНІЗАЦІЇ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІЗ ТРАДИЦІЙНИМИ
ФІНАНСОВИМИ МОДЕЛЯМИ ІНВЕСТУВАННЯ**

У статті досліджено потенціал стейблкоїнів як основи платіжної інфраструктури для токенизації реальних активів (RWA-токенизації). Проаналізовано типи стейблкоїнів, їхню ринкову капіталізацію, функціональні властивості та роль у забезпеченні стабільності розрахунків. Проведено порівняльний аналіз цифрової моделі «токен+стейблкоїн» із традиційною схемою «акція+фіат». Обґрунтовано переваги цифрових інструментів для пришвидшення інвестиційних операцій, зниження витрат і розширення доступу до фінансування, зокрема на рівні місцевих громад.

***Ключові слова:** RWA-токенизація, цифрова економіка, стейблкоїни, блокчейн, токен, смарт-контракт, місцеві громади, платіжна інфраструктура, залучення інвестицій.*

Maryna RIABOKIN,

PhD (Econ.), Associate Professor,

Vice-Rector of KIBiT

ORCID ID: 0000-0002-6724-9498

marina.riabokin@gmail.com

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

Yevgen KOTUKH,
DSc (Public Administration),
PhD (Tech.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-4997-620X
yevgenkotukh@gmail.com
National Technical University «Dnipro Polytechnic»
Dnipro, Ukraine

PROSPECTS OF USING STABLECOINS AS A PAYMENT INFRASTRUCTURE FOR RWA TOKENIZATION: A COMPARATIVE ANALYSIS WITH TRADITIONAL FINANCIAL INVESTMENT MODELS

The article provides an in-depth analysis of the role of stablecoins as a key element of the payment infrastructure within the ecosystem of real-world asset (RWA) tokenization. With the advancement of blockchain technologies, stablecoins are increasingly viewed not only as a means of payment but as a structural component that ensures liquidity, price stability, and transaction efficiency in tokenized asset operations. The study classifies the main types of stablecoins – fiat-backed, crypto-collateralized, and algorithmic – and examines their market dynamics, mechanisms of value stabilization, practical relevance for both institutional and retail applications.

Particular attention is given to the comparative analysis of the digital “token + stablecoin” model versus the traditional “share + fiat” investment model. The study demonstrates that the digital model surpasses the traditional one in terms of transaction speed, cost-efficiency, transparency, programmability, and global accessibility. The decentralized nature of stablecoin infrastructure eliminates the need for intermediaries, enabling direct interaction between asset issuers and investors. This opens up new opportunities for micro-investing, automated income distribution, and improved transparency of financial flows.

The article analyzes market data showing exponential growth in stablecoin capitalization and transaction volumes during 2024–2025. Transaction volumes in stablecoins have already exceeded those of traditional payment networks such as Visa, indicating their growing dominance in digital finance. The study also reviews real-world use cases of stablecoins by major financial institutions, including tokenized funds by BlackRock and the use of USDC across various institutional instruments.

In conclusion, the article argues that stablecoins are no longer auxiliary tools of the digital economy, but rather fundamental components in building inclusive, transparent, and highly efficient financial ecosystems. Their role in RWA tokenization is critical to enabling new models of capital formation, particularly in transforming or recovering economies. Replacing outdated settlement mechanisms with programmable digital currencies paves the way for a more open and resilient financial architecture. The study underscores the need for regulatory clarity and technical readiness to fully realize the transformative potential of stablecoins in next-generation finance.

Keywords: *RWA tokenization, digital economy, stablecoins, blockchain, token, smart contract, local communities, payment infrastructure, investment attraction.*

Вступ

Сучасна фінансова система зазнає значних змін під впливом блокчейн-технологій, що створює нові можливості для залучення капіталу, особливо в умовах хронічного дефіциту інвестицій у державному і муніципальному секторах. Ці зміни вкрай актуальні в контексті глобалізації та цифровізації фінансових ринків, що вимагає перегляду традиційних підходів до фінансування.

Один із найбільш перспективних напрямів розвитку фінансових інновацій – токенизація реальних активів (Real-World Asset Tokenization, RWA) – процес перетворення прав власності на матеріальні об'єкти у цифрову форму через створення захищених токенів у блокчейн-мережах, що передбачає кардинальну зміну традиційних способів представлення власності й формування нових форм взаємодії між власниками активів та інвесторами. Токен функціонує як цифровий фінансовий інструмент і забезпечує надійне підтвердження частки у власності або права на отримання доходу від використання реального активу, а стейблкоїн виконує роль стабільного засобу розрахунку, гарантує ліквідність операцій та знижує ризики, пов'язані з коливаннями вартості криптовалют. Поєднання даних елементів створює інтегровану систему «токен+стейблкоїн» – сучасна альтернатива традиційній системі «акція+фіат», що переважає у корпоративних фінансах.

Інноваційна модель створює децентралізовану фінансову екосистему, де традиційні фінансові посередники замінюються автоматизованими смарт-контрактами й забезпечують прозорість операцій, їх незмінність та автоматичне виконання умов. Така трансформація не лише знижує операційні витрати та підвищує ефективність, але й розширює доступ до інвестиційних можливостей, залучаючи ширше коло учасників до процесів фінансування реальних активів.

Ця модель насамперед важлива для місцевих громад, які часто стикаються з обмеженими можливостями традиційного фінансування своїх проєктів та ініціатив розвитку.

Мета роботи – розкрити функціональну роль стейблкоїнів як платіжної інфраструктури у процесах RWA-токенизації. *Завдання* дослідження: зіставити цифрову модель «токен + стейблкоїн» із традиційною фінансовою моделлю «акція + фіат» за ключовими параметрами ефективності, доступності, прозорості та інтегрованості в сучасну фінансову систему; обґрунтувати потенціал використання стейблкоїнів для розвитку нових механізмів залучення інвестицій, зокрема в контексті цифрової трансформації економіки.

Методи та матеріали

Дослідження стейблкоїнів та RWA-токенизації характеризується міждисциплінарним підходом, який охоплює теоретичні та практичні проблеми впровадження інноваційних фінансових інструментів. Праці зарубіжних авторів (Ante, et al., 2023; Mita, et al., 2019; Каһя, et al., 2021) формують теоретичний фундамент розуміння механізмів функціонування стейблкоїнів та їх потенціалу як децентралізованих платіжних систем, а студіювання економічних основ і

моделей ризиків (Klages-Mundt, 2020) розкривають фінансово-математичні аспекти стабільності зазначених активів.

Практичні виклики і перспективи впровадження висвітлюються у галузевих звітах провідних консалтингових компаній та фінансових інститутів (Boston Consulting Group, 2025; PwC Middle East, Fuze, 2025; Visa, 2025; Zodia Custody, 2025), в яких висвітлено потенціал стейблкоїнів для трансформації платіжних систем і банківської діяльності в регіональному та глобальному контексті.

Наукові праці авторів статті (Рябокін, Котух та співавтори, 2024–2025) роблять істотний внесок у розвиток теорії RWA-токенізації, розглядаючи її інноваційним механізмом залучення інвестицій та оптимізації фінансових потоків територіальних громад, передусім у контексті поствоєнного відновлення економіки України, висвітлюють правові аспекти регулювання токенізації реальних активів і перспективи розвитку національного законодавства про віртуальні активи.

Результати

Стейблкоїни виконують роль критично важливої інфраструктурної ланки у системі токенізації реальних активів, забезпечуючи стабільність та передбачуваність фінансових операцій у цифровому середовищі. На відміну від волатильних криптовалют, стейблкоїни зберігають відносно стабільну вартість завдяки прив'язці до фіатних валют або товарних активів, що робить їх ідеальним інструментом для комерційних операцій із токенізованими активами.

Систематизація стейблкоїнів за принципами функціонування та характером забезпечення дозволяє виокремити такі типи:

1. *Фіатні стейблкоїни*: забезпечуються фіатною валютою у співвідношенні 1:1, що зберігається в резерві (напр., кожен токен USDC забезпечується одним доларом США, що зберігається на банківському рахунку), є найпоширенішим та найширше прийнятим типом стейблкоїнів.
2. *Криптозабезпечені стейблкоїни*: підкріплені іншими криптовалютами (напр., Ethereum), що зберігаються в резерві; аби врахувати волатильність базових криптоактивів, ці стейблкоїни часто надмірно забезпечені: щоб випустити криптозабезпечений стейблкоїн на суму 1 долар, потрібно заблокувати криптовалюту на суму 1,50 долара.
3. *Алгоритмічні стейблкоїни*: використовують алгоритми і смарт-контракти для контролю пропозиції стейблкоїна, збільшуючи або зменшуючи її заради стабільної вартості; не підкріплені жодним забезпеченням і покладаються на ринкові механізми для підтримки своєї прив'язки; більш схильні до коливань ринку та зазнавали нестабільності в минулому.

Мета стейблкоїна – підтримувати стабільну вартість. Стейблкоїни, забезпечені фіатною валютою, досягають цього, тримаючи еквівалентну кількість фіатної валюти в резерві. Стейблкоїни, забезпечені криптовалютою, використовують надмірну заставу для поглинання волатильності базових активів. Алгоритмічні стейблкоїни коригують свою пропозицію залежно від

попиту, прагнучи підтримувати стабільність ціни за допомогою ринкових механізмів. У розвитку криптовалютного сектору стейблкоїни набувають дедалі більшого значення, виступаючи потенційним компонентом глобальної фінансової інфраструктури і демонструючи стрімке зростання впровадження та використання.

Розглянувши основні типи стейблкоїнів та механізми забезпечення їх стабільності, логічно постає питання про практичну цінність вказаних цифрових активів у контексті сучасної фінансової екосистеми. Задля об'єктивної оцінки потенціалу стейблкоїнів як платіжної інфраструктури для RWA-токенізації необхідно їх зіставити з іншими платіжними інструментами (Табл.1).

Таблиця 1

*Цінність стейблкоїнів порівняно з іншими платіжними інструментами
(Jhanji, et al, 2025)*

Категорія	Внутрішні платежі	Міжнародні платежі	Стейблкоїни
Швидкість	Системи RTP (SEPA Inst, PIX, UPI) – миттєві платежі. Open Banking – майже миттєво. Кредитні перекази – 1-2 дні.	Сервіси як Wise – до 20 сек. SWIFT GPI – у той самий день – до 5 роб. днів	Миттєве завершення незалежно від країни, суми чи напряму транзакції.
Витрати	RTP – \$0,03–\$0,05 за транзакцію. Open Banking – 0,1%-1%.	Сервіси переказів – у середньому 1,25%. Банки – у середньому 13,65%.	Ethereum – від \$0,01. Tron – \$3-6 за транзакцію. Додатково он/офф-рампи – до 7%.
Відстежуваність	RTP – сповіщення в реальному часі. Open Banking – моніторинг і доступ до даних.	Статус транзакції у сервісів. SWIFT GPI ISO 20022 – наскрізне відстеження. Банки – обмежена видимість статусу.	Трасування через блокчейн, але складність використання та обробки даних.
Автоматизація	Лише базова автоматизація через правила. Не охоплює складні сценарії.	–	Повна програмованість. Можливість умовних і розумних платежів.

Аналіз динаміки ринкової капіталізації засвідчує: загальна пропозиція стейблкоїнів зафіксувала зростання на 63%, збільшившись із 157 млрд дол. США у квітні 2024 р. до історичного максимуму у 231 млрд дол. у квітні 2025 р. Паралельно спостерігається інтенсифікація транзакційної активності, де щомісячні обсяги операцій продемонстрували приріст на 115 відсотків, зростаючи з 1,9 трлн дол. у лютому 2024 р. до піку – 3,9 трлн дол. у лютому 2025 р. з подальшим коригуванням до 2,9 трлн дол. у квітні 2025 р. (PwC Middle East, 2025). Найвищий місячний показник за досліджуваний 12-місячний період було зареєстровано у грудні 2024 р., коли обсяг оброблених транзакцій у

стейблкоїнах досяг 4,9 трлн дол. Річний сукупний обсяг транзакцій у 2024 р. склав 27,64 трлн дол., що значно перевищило аналогічні показники традиційних платіжних систем, зокрема мережі Visa з її 14 трлн дол. оброблених платежів (Visa. Stablecoins and the future..., 2025). Дослідження користувацької бази виявляє зростання кількості активних цифрових гаманців, що використовують стейблкоїни, на 53 відсотки протягом періоду з лютого 2024 р. до лютого 2025 р., з 19,6 млн до понад 30 млн одиниць. Структура користувачів характеризується диверсифікованістю та включає інституційних та роздрібних інвесторів, фінансово-технологічні платформи, осіб з високими доходами та з обмеженим доступом до традиційних банківських послуг, які розглядають стейблкоїни як ефективне рішення для швидких і економічно вигідних грошових переказів та цифрових платежів (PwC Middle East, 2025).

RWA-токенізація – конвергенція традиційних фінансів і блокчейн-технологій, котра швидко стає популярною серед провідних фінансових та державних установ (World Economic Forum, 2025), перетворює фізичні або традиційні фінансові активи на цифрові токени в блокчейн-мережах, зберігаючи їхні економічні властивості, додаючи програмованість і можливості дробової власності. Стейблкоїни відіграють ключову роль в екосистемі для цілей розрахунків, оскільки забезпечують ефективну торгівлю, кредитування і генерацію прибутку для цих токенізованих активів.

Великі фінансові установи перейшли від дослідження до фактичної імплементації токенізованих RWA. Так, інвестиційна компанія BlackRock запустила токенізований фонд BUIDL, пов'язаний з казначейськими цінними паперами США, що використовує USDC для розрахунків, підкреслюючи важливу роль стейблкоїнів у створенні ефективних переходів між традиційними та токенізованими активами. Натомість Franklin Templeton токенізував кілька фондів грошового ринку в різних блокчейнах, забезпечуючи майже миттєві розрахунки та цілодобову ліквідність – можливості, які залежать від інтеграції стейблкоїнів. Також з'являються інноваційні рішення для токенізації фондів приватного кредитування, приклади токенізованих товарів та публічних акцій.

Сьогодні існує понад \$19.7B токенізованих RWA в мережі, які утримують понад 93К власників по всьому світу серед 180 емітентів активів: \$5B припадає на токенізовані казначейські цінні папери та \$12.43B – на токенізовані приватні кредити. Звіт McKinsey оцінює: базовий сценарій для загального розміру ринку токенізованих активів 2030 р. становить \$2T, при цьому токенізація взаємних фондів та ETF, ймовірно, стане найбільшим відсотком такого зростання.

Банківські установи, технологічні компанії та постачальники послуг з віртуальними активами (VASP) дедалі частіше визнають стратегічний потенціал стейблкоїнів – платіжних токенів – рушійної сили трансформації глобальних платежів, фінансових операцій та торгівлі. Великі інституції – JPMorgan Chase у США – вже впроваджують свої стейблкоїни для внутрішніх розрахунків і клієнтських сервісів. Інші організації, замість створення власних активів, укладають стратегічні альянси з провідними емітентами стейблкоїнів або

інтегрують блокчейн-інфраструктуру в бізнес-моделі. За звітом PwC щодо ОАЕ, така практика є характерною для фінансових кластерів, орієнтованих на цифрову трансформацію. На ринку спостерігається перерозподіл лідерських позицій серед ключових стейблкоїнів. Tether (USDT) утримує позицію найбільшого за ринковою капіталізацією, досягнувши рівня 150 млрд дол. США, хоча його частка поступово зменшується через зсув фокусу використання на сегмент р2р-переказів. Стейблкоїн Circle (USDC) продемонстрував стрімке зростання – його капіталізація подвоїлася до 59 млрд дол. США завдяки схваленню з боку регуляторів, зокрема у межах європейського регламенту MiCA та юрисдикції DIFC в ОАЕ, стратегічному партнерству зі Stripe і MoneyGram. Особливої уваги заслуговує глибина інтеграції USDC із традиційною фінансовою системою, котра сьогодні не має аналогів за масштабом і темпами.

Інституції, що вже на ранніх етапах інтегрували стейблкоїни у свої платіжні та клірингові процеси, отримують структурну перевагу: 1) зменшують власні регуляторні ризики, діючи в межах затверджених рамкових норм; 2) зростаючий ринковий попит на цифрові активи зумовлює розширення клієнтської бази та інноваційних сервісів; 3) національні цифрові стратегії дедалі частіше прямо передбачають стимулювання розвитку блокчейн-рішень у фінансовому секторі. Тож традиційна фінансова інфраструктура поступово втрачає домінуючу роль, трансформуючись у підтримувальний механізм, а стейблкоїни формують ядро нової архітектури цифрових фінансів.

Аналітичні дані підтверджують ці тенденції: в Об'єднаних Арабських Еміратах на стейблкоїни 51% криптоактивності, натомість Bitcoin – лише 19%, а Ethereum – 9%, що вказує на зростаючу роль стейблкоїнів як інструменту повсякденних розрахунків і стратегічного компонента цифрової економіки. За даними InvestaX (*Investa, 2025*), стейблкоїни демонструють найбільше зростання серед усіх категорій токенизованих активів у прогнозованому періоді 2025–33 рр. (Рис.1).

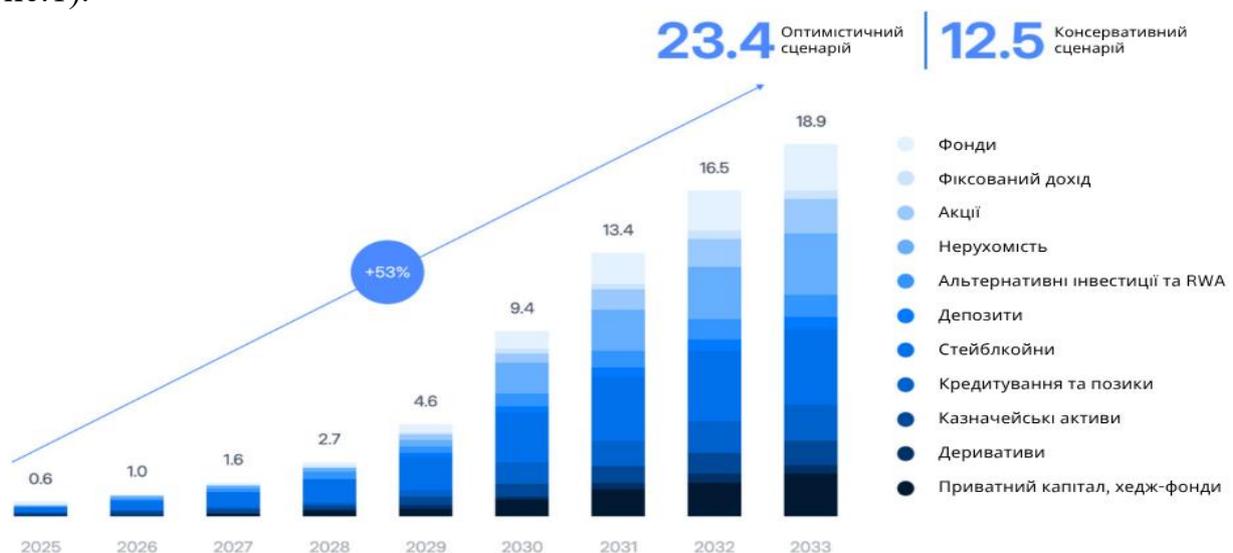

Рисунок 1. Прогноз зростання токенизації активів до 2033 р. за видами активів

Стейблкоїни мають найбільшу частку в загальній структурі токенизованих активів, формуючи основу цифрової фінансової інфраструктури. На діаграмі вони представлені найширшими синіми сегментами, що свідчить про їх провідну роль у процесі токенизації: з 2025 р., їх частка поступово зростає та досягає максимальних значень до 2033 р. Абсолютні показники зростання стейблкоїнів демонструють експоненціальну динаміку: 2025 р. їх обсяг становить відносно невелику частку від загальних 0,6 трлн дол. токенизованих активів, але до 2033 р. вони формують значну частину від 12,5-23,4 трлн дол. загального ринку, тобто зростання у десятки разів протягом 8 років.

Особливо помітним є період 2028–2030 рр. – якісний стрибок від 4,6 трлн до 9,4 трлн дол. загального обсягу токенизованих активів, де стейблкоїни забезпечують левову частку приросту. На відміну від інших категорій активів, які демонструють переважно волатильну динаміку на діаграмі, стейблкоїни показують послідовне і стабільне зростання без різких коливань у структурній частці, що підкреслює їх фундаментальну роль як базової інфраструктури для токенизації інших активів. Домінування стейблкоїнів у прогнозі відображає їх роль базового платіжного інструменту для токенизації інших класів активів. Вони забезпечують стабільну основу для оцінки, розрахунків та ліквідності, що є критично важливим для інституційного впровадження технологій токенизації у традиційній фінансовій системі.

Очевидно, що стейблкоїни вже виконують ключову роль у цифровій трансформації фінансових систем, слугуючи містком між традиційними інструментами та децентралізованими рішеннями. Зазначена функціональність набуває особливої ваги в контексті токенизації реальних активів, де наявність стабільного, передбачуваного платіжного засобу є критично важливою для забезпечення довіри, ліквідності й ефективності транзакцій. Прогнозні дані щодо зростання токенизації активів до 2033 р. демонструють значний потенціал цього сегменту фінансових технологій передусім у сферах нерухомості, цінних паперів і товарних активів. Очікуване збільшення обсягів токенизованих активів у десятки разів створює нові виклики для платіжної інфраструктури, яка має забезпечувати ефективне функціонування ринків. Зростаючі масштаби RWA-токенизації актуалізують питання вибору оптимальних платіжних інструментів, здатних підтримувати високу ліквідність, забезпечувати швидкість розрахунків та мінімізувати транзакційні витрати. Стейблкоїни розглядаються перспективним рішенням із низкою конкурентних переваг, а саме:

А. Стабільність розрахунків – фундаментальна вимога для ефективного функціонування ринку токенизованих реальних активів, адже волатильність традиційних криптовалют створює значні ризики для всіх учасників екосистеми: інвестори можуть зазнати втрат не через погіршення стану самого активу, а через коливання курсу валюти розрахунків, що підриває довіру до всієї системи токенизації. Стейблкоїни вирішують проблему, забезпечуючи передбачуваність вартості при довгострокових інвестиціях, зниження валютних ризиків для міжнародних учасників і спрощення процедур обліку та звітності для

інституційних інвесторів, що насамперед важливо для консервативних інвесторів, які потребують стабільності та прозорості у фінансових операціях.

В. Багатофункціональність стейблкоїнів у RWA-операціях. Стейблкоїни виконують множину функцій у межах екосистеми токенизованих активів. При первинному розміщенні RWA-токенів вони служать основним засобом платежу, дозволяючи інвесторам придбавати частки у нерухомості, інфраструктурних проєктах або інших реальних активах без складних валютних конверсій та з мінімальними транзакційними витратами. Регулярні доходи від токенизованих активів розподіляються у стейблкоїнах через автоматизовані смарт-контракти. Орендна плата, дивіденди та частки прибутку можуть миттєво надходити утримувачам токенів без участі традиційних фінансових посередників, що забезпечує швидкість, прозорість і зниження операційних витрат.

На вторинних ринках стейблкоїни формують стабільну основу для торгівлі RWA-токенами. Торгові пари зі стейблкоїнами дозволяють інвесторам швидко входити та виходити з позицій без значних втрат від волатильності базової валюти, що підвищує загальну ліквідність ринку токенизованих активів.

С. Технологічні переваги інтеграції. Використання стейблкоїнів як платіжного шару викликає синергетичний ефект із блокчейн-технологіями. Смарт-контракти можуть автоматично керувати потоками стейблкоїнів, забезпечуючи ліквідність токенів у періоди високого попиту або перенаправляючи надлишкову ліквідність для реінвестування в нові проєкти.

Крос-платформна сумісність більшості стейблкоїнів дозволяє створювати міжмережеві RWA-продукти, розширюючи базу потенційних інвесторів та підвищуючи загальну ефективність ринку. Водночас регулярний аудит провідних стейблкоїнів і прозора структура їх резервів підвищують довіру регуляторів до токенизованих продуктів.

Отже, стейблкоїни становлять невід'ємну частину екосистеми токенизованих активів, без якої масове впровадження RWA-технологій стає неможливим через високі ризики та операційні складнощі, притаманні волатильним криптовалютам. У сучасній практиці токенизації активів наявні успішні кейси використання стейблкоїнів, що демонструють, як ці цифрові активи функціонують у реальних умовах ринку. Одним із прикладів сучасного використання стейблкоїнів у токенизації реальних активів є проєкт USP, запущений платформою Pareto (<https://yellow.com/uk/news/pareto>). Кейс ілюструє, як цифрові платіжні інструменти можуть стати ланкою між децентралізованими фінансовими технологіями (DeFi) та традиційними кредитними ринками.

USP – синтетичний стейблкоїн, прив'язаний до долара США і повністю забезпечений приватними кредитами. Його емісія відбувається через механізм, що передбачає внесення ліквідних стейблкоїнів (зокрема USDC або USDT) до кредитних сховищ Pareto. Отримані кошти передаються на фінансування перевірених інституційних позичальників, що фактично означає токенизацію реального боргового активу. Тому кожен токен USP має чіткий зв'язок із кредитними зобов'язаннями у традиційній економіці.

Доцільно зазначити про механізм підтримки стабільності USP: якщо наявні коливання ринкової ціни, то Pareto застосовує арбітражну модель і формує резерв стабільності, який виконує роль буфера в разі неплатоспроможності боржників, що підтримує прив'язку до долара і знижує системні ризики. Усі транзакції з USP відбуваються на блокчейні, забезпечуючи максимальну прозорість і контроль за активами в реальному часі.

Кейс USP демонструє, як стейблкоїни можуть виступати інфраструктурним інструментом для розрахунків у токенизованих продуктах, зокрема боргових, завдяки чому стає можливою інтеграція DeFi-рішень у сферу приватного кредитування з дотриманням високих стандартів прозорості, ліквідності та регульованості. Для країн, які лише формують політику у сфері токенизації, зокрема для України, досвід Pareto стає орієнтиром для розробки стейблкоїна, прив'язаного до національної валюти й забезпечений реальними активами (муніципальними облігаціями, кредитними договорами або інвестиційними проектами), що створить прозору платіжну інфраструктуру для розрахунків у межах RWA-токенизації, знизить транзакційні витрати і гарантуватиме підвищений рівень довіри до цифрових інструментів.

Розвиток стейблкоїн-екосистем та їх інтеграція з токенизованими активами актуалізує питання порівняльного аналізу ефективності нових цифрових моделей інвестування з традиційними фінансовими інструментами – дослідження функціональних відмінностей між інструментальними комбінаціями, що використовуються для залучення капіталу та здійснення інвестиційних операцій.

Одним із важливих аспектів у контексті цифрової трансформації фінансової системи є поява нових функціональних зв'язків між активами та платіжними інструментами: тандем «токен+стейблкоїн» позиціонує альтернативою традиційної моделі «акція+фіат», що вже давно стала основою фондового ринку і корпоративних інвестицій (Табл.2). Порівняння дозволяє оцінити не лише відмінності в юридичних конструкціях, а й вартісні, інфраструктурні, часові та регуляторні аспекти, які визначають ефективність певної моделі в умовах глобального ринку і нових фінансових реалій. Традиційна модель базується на цінних паперах у формі акцій та банкнот-депозитаріїв, а цифрова модель використовує токенизовані активи у вигляді NFT або security tokens у поєднанні з блокчейн-інфраструктурою. Ця відмінність має принципове значення: якщо традиційні інструменти потребують фізичного чи електронного зберігання через централізовані системи, то токенизовані активи існують у розподіленому цифровому просторі з криптографічним захистом. Форма розрахунків кардинально відрізняється: традиційна система покладається на фіатні валюти через банківські та брокерські послуги, що створює залежність від централізованих фінансових інституцій, а цифрова модель використовує стейблкоїни через криптогаманці, що забезпечує пряму взаємодію між учасниками без посередників.

Таблиця 2

Порівняння «токен + стейблкоїн» як функціональної пари проти традиційної моделі «акція + фіат»

Критерій	Традиційна модель: акція + фіат	Цифрова модель: токен + стейблкоїн
Форма активу	Цінний папір (акція), запис у реєстрі чи депозитарії	Токенізований актив (NFT або security token), запис у блокчейні
Форма розрахунку	Фіатна валюта (USD, EUR, UAH) через банк або брокера	Стейблкоїн (USDC, USDT, EURS) через криптогаманець
Час трансакції	Від 1 до 5 днів (банки, біржі, кліринг)	У межах 1–10 хвилин (on-chain розрахунок)
Інфраструктура	Біржа, банк, депозитарій, брокер	Смарт-контракт, блокчейн, платіжний шлюз
Комісії та посередники	Багаторівневі комісії: брокер, біржа, банк, депозитарій	Мінімальні комісії за газ та on-chain трансакції
Регуляція	Високий рівень регуляції, чітка класифікація активу	Часткова регуляція, залежить від юрисдикції, потребує адаптації
Доступність для інвестора	Обмежена: рахунок у банку, КУС, великі суми	Глобальний доступ 24/7, мікроінвестиції, мобільність
Виплата дивідендів / доходу	Через банк, затримки, податки при виплаті	Автоматично через смарт-контракт у стейблкоїні
Валютні ризики	Є, особливо в крос-валютних трансакціях	Мінімізуються завдяки використанню стейблкоїна, прив'язаного до USD/EUR
Прозорість і простежуваність	Обмежена (залежить від доступу до біржових даних)	Повна on-chain прозорість і можливість аудиту в реальному часі
Програмованість (умовні виплати)	Обмежена (лише через окремі інструменти чи угоди)	Вбудована програмованість смарт-контрактів: умови виплат, право голосу, DAO

Джерело: розроблено авторами

Найбільш очевидною перевагою цифрової моделі є швидкість трансакцій. Традиційні операції з акціями можуть тривати від одного до п'яти днів через необхідність задіяння банків, бірж і клірингових систем, а блокчейн-трансакції виконуються протягом 1-10 хвилин завдяки автоматизованим процесам підтвердження. Крім того, інфраструктурна архітектура моделей істотно відрізняється: традиційна система потребує складної екосистеми бірж, банків, депозитаріїв і брокерів, кожний з яких стягує комісії та створює додаткові точки відмови; натомість цифрова модель функціонує на основі смарт-контрактів, блокчейну та платіжних шлюзів, що значно спрощує архітектуру і знижує операційні ризики. Комісійна структура демонструє кардинальні відмінності між моделями: традиційна система передбачає багаторівневі комісії для брокерів, бірж, банків і депозитаріїв, що може становити значну частину від суми трансакції, а цифрова модель обмежується мінімальними комісіями за газ та on-chain трансакції, що робить мікроінвестиції економічно доцільними.

Однією з ключових переваг цифрової пари «токен+стейблкоїн» є значне зниження прямих і непрямих витрат при реалізації інвестиційних трансакцій. У традиційній моделі витрати формуються на основі комісійних зборів брокерів,

банківських переказів, депозитарного обслуговування, біржових зборів та витрат на конвертацію. Сумарна вартість таких операцій може сягати 1-3% від суми інвестиції, що робить модель особливо неефективною для дрібних інвесторів або операцій із низькою маржинальністю. Натомість у цифровій моделі основною витратою є комісія за транзакцію в блокчейні (gas fee). У мережах другого рівня (напр., Arbitrum, Optimism, Polygon) вона становить менше \$0.05 на транзакцію чи менше 0.1% для типових інвестицій, що робить мікроінвестування технічно й економічно доцільним. Більше того, відсутність необхідності у клірингу і посередниках усуває затримки та знижує експлуатаційні витрати для емітентів.

Доступність для інвесторів разюче відрізняється: традиційна модель має значні бар'єри входу (необхідність відкриття рахунку у банку, проходження KYC-процедур, мінімальні суми інвестицій), а цифрова модель – це глобальний доступ 24/7 з можливістю мікроінвестицій та мобільністю, що демократизує участь у фінансових ринках.

Система виплат дивідендів і доходів доводить переваги цифрової моделі. Традиційні виплати потребують участі банків і можуть затримуватися через бюрократичні процедури. Автоматичні виплати через смарт-контракти у стейблкоїнах забезпечують миттєвість, прозорість і зниження адміністративних витрат. Крім того, стейблкоїни мінімізують валютні ризики, актуальні у крос-валютних транзакціях традиційної системи, завдяки прив'язці до стабільних активів (USD або EUR), звідси, передбачувані для міжнародних інвесторів.

Найбільш інноваційною перевагою цифрової моделі є програмованість і прозорість. Традиційна система обмежена інструментами, які потребують окремого обслуговування через фінансові інститути. Цифрова модель дозволяє створювати складні фінансові продукти з автоматизованими умовами виплат, правом голосу та DAO-структурами – безпрецедентний рівень інновацій у фінансовому інжинірингу. Завдяки блокчейн-прозорості кожен у реальному часі відстежує стан активів, історію транзакцій та розподіл доходів, що підвищує довіру і знижує інформаційну асиметрію між учасниками ринку.

Отже, цифрова модель «токен + стейблкоїн» переважає у швидкості, вартості, доступності та функціональності порівняно з традиційною моделлю «акція + фіат», що робить її привабливою для фінансування активів місцевих громад, які потребують гнучких і ефективних інструментів залучення капіталу.

Варто зазначити, що реалізація переваг використання стейблкоїнів у RWA-токенізації значно залежить від загального стану розвитку стейблкоїн-екосистеми та рівня її інтеграції з національними фінансовими системами. Розуміння глобальних векторів розвитку стейблкоїн-індустрії – необхідна передумова для прогнозування можливостей імплементації досліджуваної моделі в різних економічних контекстах.

Аналіз сучасних тенденцій розвитку стейблкоїн-екосистеми демонструє динамічне зростання та широке інституційне визнання (Табл.3).

Таблиця 3

Тенденції розвитку стейблкоїн-екосистеми 2024–2025 рр.

Тенденція	Компанія/ Ініціатива	Опис події	Значення для ринку
Інтеграція з традиційними і платіжними системами	Visa + BVNK	Інвестиції та інтеграція фіату і стейблкоїнів	Пряма інтеграція стейблкоїнів у картки
	Visa + Bridge	Продукт для Visa-карток зі стейблкоїнами	Масовий доступ до стейблкоїн-платежів
	Mastercard + OKX/Nuvei	End-to-end стейблкоїн-транзакції	Конкуренція з Visa за стейблкоїн-ринком
	PayPal Xoom	Крос-бордер платежі зі стейблкоїнами	Масштабування міжнародних переказів
	Triple-A + Coinbase	Інтеграція для merchant-платежів	Спрощення прийому крипто-платежів
	Shift4	Pay by Crypto функціонал	Розширення точок прийому платежів
Корпоративні мега-інвестиції та M&A	Stripe → Bridge	Придбання за \$1.1 млрд	Найбільша угода в стейблкоїн-секторі
	Ripple → Hidden Road	Придбання за \$1.25 млрд	Укріплення інституційних сервісів
	Cantor Fitzgerald → Tether	\$600 млн інвестицій + \$2 млрд кредит	Традиційні фінанси підтримують USDT
	MoonPay → Iron	Придбання за \$100+ млн	Консолідація інфраструктурних рішень
	Binance	Залучення \$2 млрд фінансування	Зростання через стейблкоїн-ліквідність
Запуск нових стейблкоїнів та продуктів	Ripple	Запуск RLUSD на 6+ платформах	Мультиплатформна стратегія
	Paxos	USDG + Global Dollar Network	Глобальна партнерська мережа
	Banking Circle	EURI стейблкоїн	Повна відповідність EU MiCA регуляції
	Figure Markets	YLDS yield-bearing стейблкоїн	Інноваційний продукт з доходністю
	Kraken	Власний стейблкоїн (планується)	Відповідь на делістинг USDT в Європі
Інституційне впровадження банками	Standard Chartered + Animoca	СП для HK dollar-backed стейблкоїну	Азійський банківський сектор
	BBVA	Visa-backed стейблкоїн (2025)	Європейські банки входять у ринок
	Banking Circle	EURI з EU compliance	Банківський стейблкоїн стандарт
	Thunes + Circle	Партнерство для управління ліквідністю	Інституційні B2B рішення
Регуляторні та законодавчі зрушення	US Senate	Двопартійне стейблкоїн-законодавство	Правова визначеність у США
	Європа/Kraken	Делістинг USDT через MiCA	Підвищення compliance стандартів
	Banking Circle	EU MiCA compliance	Еталон європейської регуляції
Технологічні інновації	Circle	Circle Payments Network	Real-time міжбанківські платежі
	Mesh + PayPal Ventures	\$82 млн інвестицій	API-інфраструктура для інтеграції

	Wirex + Bridge	Партнерство в США	Спрощення on/off-ramp процесів
	Nuvei	LatAm крос-бордер рішення	Регіональна експансія технологій
Корпоративне впровадження Tech-гігантами	Meta	Розглядає стейблкоїни для виплат	Потенціал 3+ млрд користувачів
	PayPal	Активне впровадження через Xoom	Глобальна платіжна мережа
	Stripe	Інтеграція через придбання Bridge	Платіжна інфраструктура майбутнього

Джерело: розроблено авторами з використанням (FT Partners, 2025)

Протягом останніх дванадцяти місяців загальний обсяг транзакцій зі стейблкоїнами досягнув 6,6 трлн дол., що свідчить про формування нової фінансової реальності, де цифрові активи стають невід'ємною частиною глобальної економіки. Зростання обсягів на понад 60% у річному вимірі та загальна ринкова капіталізація, що перевищує 240 млрд дол., демонструють не просто ринкову кон'юнктуру, а структурну трансформацію фінансових відносин.

Глобальні тенденції розвитку стейблкоїн-екосистеми 2024–2025 рр. вказують на стрімку інтеграцію стейблкоїнів у традиційні платіжні системи, що створює для України стратегічні можливості подолання структурних викликів фінансової інфраструктури. Інтеграція стейблкоїнів з Visa, Mastercard та PayPal відкриває перспективу прямого доступу до цифрових розрахунків без банківського посередництва, що надважливо в умовах воєнного стану та нерівномірного розвитку банківської мережі на різних територіях України. Це рішення може стати основою для швидкого відновлення фінансових послуг на звільнених територіях та забезпечення економічної активності в регіонах з обмеженою банківською присутністю.

Досвід масштабування міжнародних переказів через PayPal Xoom і аналогічні платформи підтверджує ефективність стейблкоїнів для транскордонного руху капіталу, що відкриває для України можливості створення прозорих механізмів залучення міжнародних інвестицій у токенизовані активи. Це особливо важливо для фінансування проєктів відновлення через випуск токенизованих муніципальних облігацій або інфраструктурних активів, доступних для глобальних інвесторів незалежно від їх географічного розташування, що сприятиме залученню української діаспори до інвестування в проєкти місцевих громад. Впровадження стейблкоїнів провідними світовими банками (BBVA, Standard Chartered та Deutsche Bank) легітимізує використання цифрових валют у регульованому середовищі та створює прецедент для НБУ щодо розробки власної моделі гривневого стейблкоїна у перспективі.

Формування міжнародних стандартів відповідності через ініціативи US Senate, ЄС та ICMA забезпечує нормативну основу для інтеграції України у глобальну стейблкоїн-екосистему, що критично важливо для міжнародного визнання українських токенизованих активів та доступу до світових ринків капіталу. Технологічні рішення на кшталт Circle Payments Network і API-інфраструктури Mesh + PayPal створюють технічну базу для автоматизованих

розрахунків токенами, що дозволяє швидко масштабувати RWA-токенізацію від муніципального рівня до загальнодержавних програм. Україна має унікальну можливість використати ці глобальні тенденції для створення сучасної платіжної інфраструктури, яка одночасно вирішуватиме поточні виклики відновлення економіки й забезпечуватиме довгострокову конкурентоспроможність у цифровій економіці завдяки синхронному розвитку технологічних можливостей та нормативному регулюванню за міжнародними стандартами.

Висновок

Результати дослідження доводять перевагу моделі «токен + стейблкоїн» як ефективного платіжного рішення в екосистемі RWA-токенізації. Завдяки стабільності вартості, швидкості транзакцій, мінімальним витратам і високому рівню автоматизації стейблкоїни формують нову архітектуру цифрової фінансової інфраструктури. На відміну від традиційної моделі «акція + фіат», цифрова пара забезпечує доступність інвестування для широкого кола учасників, зокрема роздрібних інвесторів, мешканців громад і представників діаспори, що сприяє демократизації фінансів та розширенню джерел капіталу.

Підвищена прозорість операцій, забезпечена блокчейн-технологією, дозволяє усунути асиметрію інформації між учасниками ринку, зміцнюючи довіру до токенизованих активів. Автоматичне управління потоками коштів через смарт-контракти мінімізує людський фактор і сприяє ефективному використанню ресурсів. Досвід світових фінансових установ підтверджує життєздатність моделі для корпоративних ринків та публічного фінансування.

Особливу цінність така модель має для України в умовах післявоєнного відновлення:

- ✓ створює передумови для швидкого запуску інфраструктурних проєктів на рівні громад без необхідності залучення дорогих кредитів або складних процедур публічного розміщення облігацій;
- ✓ дозволяє долучити до фінансування не лише місцевих мешканців, а й українську діаспору, яка отримує змогу безпечно, прозоро та напрямую інвестувати у відновлення рідних громад;
- ✓ відкриває потенціал для мобілізації значних позабюджетних ресурсів на реконструкцію соціальної інфраструктури та модернізацію економіки.

Отже, впровадження стейблкоїнів як платіжної інфраструктури у межах RWA-токенізації має потенціал для формування нової парадигми інвестиційного ринку та може стати потужним інструментом залучення капіталу для післявоєнного відновлення України з широким залученням громад і транснаціональних учасників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гулей, А.І., Котух, С.В., Рябокiнь, М.В. (2024). RWA-токенізація як інноваційний механізм залучення інвестицій та збільшення надходжень місцевих бюджетів. *Економіка та суспільство*, 64. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-64-22.

2. Рябокінь, М.В., & Котух, Є.В. (2025) Еволюція інвестиційних інструментів: від традиційних форм до RWA-токенізації. *Economics and Law*, 1. 74-86. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.01.074>
3. Рябокінь, М.В., Котух, Є.В., Valera Aredo Julio Cesar (2025). Methods of Optimizing Financial Flows of Territorial Promadas Using RWA Tokenization. *Актуальні проблеми Економіки*, 1. 57-70. DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-283-57-70
4. Рябокінь, М.В., & Котух, Є.В. (2024). Роль RWA-токенізації в інноваційній трансформації фінансового сектору: сутність, особливості, огляд ринку. *Фінанси України*, 11. 101-116. <https://doi.org/10.33763/finukr2024.11.101>
5. Рябокінь, М., Котух, Є., Ніколаєвський Д., Єфіменко, Ю. (2025). Правове регулювання токенізації реальних активів: перспективи розвитку законодавства України про віртуальні активи. *Економіка. Фінанси. Право*, 3. 84-92. <https://doi.org/10.37634/efp.2025.3.15>
6. Ante, L., Fiedler, I., Willruth, J. M., & Steinmetz, F. (2023). A Systematic Literature Review of Empirical Research on Stablecoins. *FinTech*, 2(1). 34-47. <https://doi.org/10.3390/fintech2010003>
7. Fireblocks, & Ernst & Young LLP. (2025). Permissioned and permissionless blockchains in tomorrow's financial system [White paper]. Fireblocks. https://www.fireblocks.com/wpcontent/uploads/2025/05/Whitepaper_Permissionless_4.30.pdf pointzeroforum.com+9fireblocks.com+9linkedin.com+9
8. FT Partners. (2025, May). Stablecoin payments: Crypto finds its killer app? FT Partners Fintech Industry Research. Retrieved from <https://ftpartners.com/>
9. Jhanji, K., Burchardi, K., Zhang, Y. H., Bravo, C., Hung, T., Kronfellner, B., & Samad, H. (2025, May). Stablecoins: Five killer tests to gauge their potential. Boston Consulting Group. <https://www.bcg.com/>
10. InvestaX. (n.d.). *Investment platform for tokenized assets*. (2025, May) <https://www.investax.io/>
11. Kahya, A., Krishnamachari, B., & Yun, S. (2021). Reducing the Volatility of Cryptocurrencies – A Survey of Stablecoins. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2103.01340>
12. Klages-Mundt, A., Harz, D., Gudgeon, L., Liu, J.-Y., & Minca, A. (2020). Stablecoins 2.0: Economic Foundations and Risk-based Models. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2006.12388>
13. Mita, M., Ito, K., Ohsawa, S., & Tanaka, H. (2019). What is Stablecoin?: A Survey on Its Mechanism and Potential as Decentralized Payment Systems. arXiv. <https://arxiv.org/abs/1906.06037>
14. Politou, E., Casino, F., Alepis, E., & Patsakis, C. (2019). Blockchain mutability: Challenges and proposed solutions. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.07099>
15. PwC Middle East, Fuze. (2025). Unlocking the future of payments and finance in MENA and the UAE with stablecoins. Joint Report.

16. Riabokin, M., Kotukh, Y. (2024). RWA-tokenization as a tool for attracting investments and developing post-war Ukraine. *Global Scientific and Academic Research Journal of Economics, Business and Management*, 3 (1). 64-77 <https://gsarpublishers.com/wp-content/uploads/2024/11/GSARJEBM2192024-Gelary-script.pdf>
17. Visa. Stablecoins and the future of onchain finance: How banks can accelerate growth and money movement across blockchain networks. Visa White Paper, 22 May 2025. URL: <https://corporate.visa.com>
18. World Economic Forum. (2025). Asset tokenization in financial markets: The next generation of value exchange. https://reports.weforum.org/docs/WEF_Asset_Tokenization_in_Financial_Markets_2025.pdf
19. Yellow. (2024). Pareto запускає USP – синтетичний стейблкоїн, повністю забезпечений приватними кредитними ринками <https://yellow.com/uk/news/pareto-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%>
20. Zodia Custody. (2025, 20.05). The Age of Stablecoins: Digital Money Meets Institutional Scale [Report]. Zodia Custody. <https://zodia-custody.com/the-age-of-stablecoins-digital-money-meets-institutional-scale/>

REFERENCES:

1. Ante, L., Fiedler, I., Willruth, J. M., & Steinmetz, F. (2023). A Systematic Literature Review of Empirical Research on Stablecoins. *FinTech*, 2(1). 34-47. <https://doi.org/10.3390/fintech2010003>
2. Fireblocks, & Ernst & Young LLP. (2025). Permissioned and permissionless blockchains in tomorrow's financial system [White paper]. Fireblocks. https://www.fireblocks.com/wpcontent/uploads/2025/05/Whitepaper_Permissionless_4.30.pdf pointzeroforum.com+9fireblocks.com+9linkedin.com+9
3. FT Partners. (2025, May). Stablecoin payments: Crypto finds its killer app? FT Partners Fintech Industry Research. Retrieved from <https://ftpartners.com/>
4. Hulei, A.I., Kotukh, Ye.V., Riabokin, M.V. (2024). RWA-tokenizatsiia yak innovatsiinyi mekhanizm zaluchennia investytsii ta zbilshennia nadkhodzen mistsevykh biudzhetiv. *Ekonomika ta suspilstvo*, 64. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-64-22. [in Ukrainian]
5. Jhanji, K., Burchardi, K., Zhang, Y. H., Bravo, C., Hung, T., Kronfellner, B., & Samad, H. (2025, May). Stablecoins: Five killer tests to gauge their potential. Boston Consulting Group. <https://www.bcg.com/>
6. InvestaX. (n.d.). *Investment platform for tokenized assets*. (2025, May) <https://www.investax.io/>
7. Kahya, A., Krishnamachari, B., & Yun, S. (2021). Reducing the Volatility of Cryptocurrencies – A Survey of Stablecoins. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2103.01340>
8. Klages-Mundt, A., Harz, D., Gudgeon, L., Liu, J.-Y., & Minca, A. (2020). Stablecoins 2.0: Economic Foundations and Risk-based Models. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2006.12388>

9. Mita, M., Ito, K., Ohsawa, S., & Tanaka, H. (2019). What is Stablecoin?: A Survey on Its Mechanism and Potential as Decentralized Payment Systems. arXiv. <https://arxiv.org/abs/1906.06037>
10. Politou, E., Casino, F., Alepis, E., & Patsakis, C. (2019). Blockchain mutability: Challenges and proposed solutions. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.07099>
11. PwC Middle East, Fuze. (2025). Unlocking the future of payments and finance in MENA and the UAE with stablecoins. Joint Report.
12. Riabokin, M.V., & Kotukh, Ye.V. (2025) Evoliutsiia investytsiinykh instrumentiv: vid tradytsiinykh form do RWA-tokenizatsii. Economics and Law, 1. 74-86. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.01.074> [in Ukrainian]
13. Riabokin, M.V., Kotukh, Ye.V., Valera Aredo Julio Cesar (2025). Methods of Optimizing Financial Flows of Territorial Hromadas Using RWA Tokenization. Aktualni problemy Ekonomiky, 1. 57-70. DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-283-57-70 [in Ukrainian]
14. Riabokin, M., Kotukh, Ye., Nikolaievskiy D., Yefimenko, Yu. (2025). Pravove rehuliuвання tokenizatsii realnykh aktyviv: perspektyvy rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro virtualni aktyvy. Ekonomika. Finansy. Pravo, 3. 84-92. <https://doi.org/10.37634/efp.2025.3.15> [in Ukrainian]
15. Riabokin, M.V., & Kotukh, Ye.V. (2024). Rol RWA-tokenizatsii v innovatsiinii transformatsii finansovoho sektoru: sutnist, osoblyvosti, ohliad rynku. Finansy Ukrainy, 11. 101-116. <https://doi.org/10.33763/finukr2024.11.101> [in Ukrainian]
16. Riabokin, M., Kotukh, Y. (2024). RWA-tokenization as a tool for attracting investments and developing post-war Ukraine. *Global Scientific and Academic Research Journal of Economics, Business and Management*, 3 (1). 64-77 <https://gsarpublishers.com/wp-content/uploads/2024/11/GSARJEBM2192024-Gelary-script.pdf>
17. Visa. Stablecoins and the future of onchain finance: How banks can accelerate growth and money movement across blockchain networks. Visa White Paper, 22 May 2025. URL: <https://corporate.visa.com>
18. World Economic Forum. (2025). Asset tokenization in financial markets: The next generation of value exchange. https://reports.weforum.org/docs/WEF_Asset_Tokenization_in_Financial_Markets_2025.pdf
19. Yellow. (2024). Pareto запускає USP – синтетичний стейблкоїн, повністю забезпечений приватними кредитними ринками <https://yellow.com/uk/news/pareto-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%>
20. Zodia Custody. (2025, 20.05). The Age of Stablecoins: Digital Money Meets Institutional Scale [Report]. Zodia Custody. <https://zodia-custody.com/the-age-of-stablecoins-digital-money-meets-institutional-scale/>

Отримано редакцією / Received: 20.05.25

Прорецензовано / Revised: 22.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 23.05.25

УДК 378:159.9

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).08](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).08)

Світлана СОЛЯНИК,

кандидатка філософських наук

ORCID ID: 0000-0003-4393-5749

naukaa@ukr.net

Київський університет інтелектуальної
власності та права

Олександр ХЛОНЬ,

кандидат психологічних наук, доцент,

ORCID ID: 0000-0001-9733-8531

AlexKhlon@i.ua

Київський університет інтелектуальної
власності та права

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ ОСІБ РІЗНИХ ПСИХОТИПІВ У ЕТНОПСИХОЛОГІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ

Стаття присвячена дослідженню проблематики міжкультурної комунікації в контексті етнопсихології та її значення для сучасного мультикультурного світу. Встановлено, що ефективна комунікація між представниками різних культур набуває дедалі більшої актуальності в умовах глобалізації, однак вимагає розуміння психологічних ідентичностей та подолання культурних розбіжностей. Підкреслено роль етнопсихології, психології конфліктів і спілкування, у налагодженні ефективної міжкультурної комунікації. Особлива увага приділяється застосуванню математичних методів для аналізу психотипів і культурних особливостей, що сприяє раціональному підходу до побудови діалогу. Стаття спирається на модель «Сім вимірів культури» Тромпенаарса і Хемпден-Тернера, для пояснення культурних відмінностей у поведінці та переговорах. Доведено необхідність подолання культурних бар'єрів для еволюційного прогресу людства через інтеграцію знань етнопсихології та сучасних методів дослідження.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, етнопсихологія, психотипи математичні методи, культурні відмінності.

Svitlana SOLYANIK,

PhD (Philos.)

ORCID ID: 0000-0003-4393-5749

naukaa@ukr.net

Kyiv University of Intellectual Property and Law

Oleksandr KHLON,
PhD (Psychol.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0001-9733-8531
AlexKhlon@i.ua,
Kyiv University of Intellectual Property and Law
Kyiv, Ukraine

PECULIARITIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION OF PERSONS OF DIFFERENT PSYCHOTYPES IN ETHNOPSYCHOLOGY USING MATHEMATICAL METHODS

The article is devoted to the study of intercultural communication in the context of ethnopsychology and its importance for the modern multicultural world. The purpose of the study is to study the peculiarities of intercultural communication of individuals of different psychotypes in ethnopsychology using mathematical methods. The following theoretical and empirical methods of cognition were used in the study, including synthesis, analysis etc. The study found that effective communication between representatives of different cultures is becoming increasingly important in the context of globalisation, but requires an understanding of psychological identities and overcoming cultural differences. The article examines the historical aspect of intercultural interaction, which demonstrates that ethnic differences have often complicated understanding. The article emphasises the role of science, in particular ethnopsychology, conflict and communication psychology, in establishing effective intercultural communication. Particular attention is paid to the use of mathematical methods to analyse psychotypes and cultural characteristics, which contributes to a rational approach to building a dialogue. The article relies on theoretical and empirical methods (analysis, synthesis, modelling, etc.) and scientific concepts, in particular the Seven Dimensions of Culture model by Trompenaars and Hampden-Turner, to explain cultural differences in behaviour and negotiation.

The integration of scientific knowledge – in particular, from ethnopsychology, conflict psychology, and communication psychology – together with the application of mathematical methods provides a rational basis for the analysis of psychotypes and cultural characteristics, which contributes to the development of more effective communication strategies. The study demonstrates that overcoming cultural barriers is necessary for civilizational progress. After all, intercultural communication, based on mutual understanding and supported by scientific approaches, is indispensable for solving global challenges and contributing to the evolutionary development of humanity.

Keywords: *intercultural communication, ethnopsychology, psychotypes, mathematical methods, cultural differences.*

Вступ

Проблематика налагодження комунікацій осіб у контексті вивчення етнопсихології відіграє значущу роль у нашому житті. Сьогодні дедалі важливішого значення набуває міжкультурна взаємодія між різними особами. Мультикультурний світ вимагає від людини все більше перебувати у тренді сучасних глобалістичних тенденцій. На цьому етапі якщо індивід не володіє ефективними навичками комунікації, то перебуває у певній ізоляції, бо сучасний світ відкриває перед людиною величезні можливості, адже комунікація не обмежується безпосереднім спілкуванням: у процесі міжкультурного обміну особа, якій потрібно здійснювати міжкультурну взаємодію може спілкуватися з будь-яким представником іншої культури через Інтернет. Звідси, міжкультурна комунікація здатна суттєво допомогти у вирішенні різноманітних питань, пов'язаних із суспільним прогресом. Вона має передусім базуватися на необхідності розуміння міжкультурних розбіжностей, що слід нівелювати у процесі спілкування, та психологічних ідентичностей, аби знайти спільні точки дотику для продовження культурного діалогу.

Кожна людина – унікальний індивід, який сприймає інформацію, розуміє та реагує на неї по-різному. Якщо говорити про культурні розбіжності, то тут помітний вплив багатьох процесів (історичних, географічних, етнічних, культурних) і мовних розбіжностей у сфері розмаїтих уподобань, які впливають на ставлення та поведінку представників різних культур на ті самі події. Попри це особи, які прагнуть контактувати, повинні всебічно пізнавати один одного для досягнення спільних мотиваційних пріоритетів, навчатися взаємодіяти хоча б на тому рівні, який дозволить їм розуміти один одного, якщо прагнуть досягати бодай елементарних успіхів у процесі спілкування. Проте якщо при міжкультурному контакті спостерігаємо зацікавленість з боку обох співрозмовників, то чи можемо бути впевнені, що вони побудували діалог?

Методи та матеріали

Всебічно опрацьовували проблематику культурних передумов формування особистості Л. Анісімова, (2023), І. Норенко, (2025), мовні психотипи студіював А. Загнітко (2020), статистичний аспект долучив Ю. Вакал (2018). Низка дослідників аналізували проблеми, пов'язані зі взаємодією в міжетнічному та міжкультурному ракурсі. Наприклад, розуміння особистості як носія певної культури презентували Т. Пилип, зосередивши увагу на взаємодії у міжкультурному просторі, О. Грива простудіював полікультурний, а М. Сичова й О. Блинова – міжетнічний простір. (Норенко, 2025). З-поміж іноземних вчених слід назвати Боутілера, Хітча, Баракоза, Халла, Хофстеда, Тромпенарса, Хампдеп-Турнера та ін.

Мета дослідження – простудіювати особливості міжкультурних комунікацій осіб різних психотипів у етнопсихології з використанням математичних методів. Завдання дослідження: виокремити основні психотипи осіб, які можуть використовувати міжкультурні комунікації в повсякденному житті у власній країні та протягом відвідання інших країн; визначити специфіку

використання математичних методів під час етнокультурологічних досліджень; висвітлити риси міжкультурних комунікацій за територіальними та географічними особливостями, з'ясувати рольові позиції учасників діалогу.

У процесі дослідження були використані теоретичні й емпіричні методи пізнання: синтез, аналіз, дедукція, індукція.

Результати

Історичний екскурс доводить, що питання етнічної належності здебільшого не виступало тим фактором, який сприяв порозумінню між людьми. Навпаки, чим більше було розбіжностей між особами, тим більше вони були схильні проявляти негатив одне до іншого.

Зараз проблема толерантності міжкультурної комунікації постає однією з глобальних, адже стосується виживання земної цивілізації. Сучасну добу слід розглядати не тільки часом взаємодії держав, економіки – натомість епохою спілкування окремих культур. Культурно-етнічні фактори стають вагомими причинами воєнних конфліктів (наприклад, у регіоні Перської затоки), коли йдеться про захист не лише державних інтересів, а й власної культури й устрою. Тероризм є фактом культурно-історичної реальності, зокрема, знищення статуї Будди Талібан в Афганістані у провінції Баміан, руйнування веж-близнюків у Нью-Йорку, війна в Україні (Kokarevich, Sizova, 2015).

Однак світ XX та XXI ст. підштовхує людство не до акцентування розбіжностей, навпаки, до більш толерантного ставлення до відмінностей, що насамперед має підтвердити високий рівень цивілізаційного розвитку, якого прагне досягти людство тепер. Подібні ініціативи супроводжують складнощі, але суспільному прогресу допомагає наука. Знання із психології, етнопсихології, психології конфлікту, психології спілкування, логіки дозволяють передбачити можливість налагодження ефективної комунікації, а головне – зрозуміти опонента, який може істотно відрізнятись від співрозмовника (раса, національність, культура і традиції). З позиції науки, у процесі спілкування наявні раціональні уявлення, спрямовані на побудову такої міжособистісної комунікації, що сприяє створенню міжкультурної кооперації між двома окремими представниками різних культур.

Зразки історії та очевидна логіка свідчать, що подолати кордони, які виникають перед людством в процесі еволюційного розвитку, можливо тільки за усунення культурних розбіжностей. Саме у межах етнопсихології розкривається розуміння факторів, які сприяють цій взаємодії.

Так, відомий італієць за походженням Колумб зробив одне з найбільших в історії людства географічне відкриття, попросивши допомогти чомусь не владу своєї країни, а уряд Іспанії. Тобто навіть у минулому міжкультурні комунікації сприяли розвитку цивілізації. Надалі завдяки інтеграції культур європейських мандрівників Новий світ став дедалі різноманітнішим, загравав новими барвами, мав шукачів пригод, які через релігійні гоніння на Батьківщині чи інші причини прагнули віднайти нову «землю обітовану», поступово вибудовуючи

могутні держави, що в подальшому відіграли провідну роль у розвитку та прогресі сучасного світу (Вакал, 2018, Норенко, 2025).

Щодо соціального сприйняття, то комунікації помітно еволюціонували. (Boutilier, 2021; Hitch, 2021). Національні культури створили межі культурних концепцій та законодавства для різних видів господарської діяльності. Розмаїті національні культури порівнюються у багатьох промислових і бізнес-секторах за допомогою вимірювальних моделей, що потребують застосування ефективних математичних методів (Hall, 1984; Hofstede, 2001), зростає потреба в інтегрованому розумінні соціальних, економічних, політичних та екологічних аспектів сталого розвитку (Beuermann, 2020).

За визначенням класика психологічної науки К. Юнга, психологічний тип – «свідомий психічний процес», який є «засобом для адаптації та орієнтації» в навколишньому середовищі. Учений виділив два основні типи установки – екстраверсію та інтроверсію, які формуються «дуже рано, настільки рано, що іноді їх можна вважати вродженими», базуються «на основі вродженого темпераменту конкретної людини». Тому первинний поділ людей відбувається за психотипом – екстраверти й інтроверти (Медведева, 2014).

Психотипи не залежать від виховання чи рівня освіти. Ця риса закладена в людині від початку і залишається стабільною протягом життя, помітна в жестах та виразах обличчя. Можна зустріти в іншому куточку світу людину, яка має вражаючу схожість із тобою. Тож тут не принциповими є культурні розбіжності. Люди можуть відрізнятися мовою, кольором шкіри, ростом чи вагою, але буде подібність у рисах обличчя, погляді, жестах або й у манері говорити. Цей факт дозволяє поділити людство на групи, що мають психотипи, притаманні тільки їм. Формулювання психотипів не обмежується класичним сприйняттям. Психотип може розумітися як унікальна самосвідомість у національній спільноті, яка вирізняється за конкретними психологічними ознаками: темпераментом, поведінкою, емоційно-почуттєвими властивостями та іншими характеристиками (Собятінська, 2017).

Варто розглянути виокремлення психотипів за культурно-психологічною ознакою на базі мовних особливостей, задля чого сучасні науковці мають активно використовувати інструменти із залученням новітніх математичних методів. Хоча існує проблема правильного використання методів статистичної обробки даних експериментів майбутніми науковцями: методи необхідні для оцінки ефективності нововведень та інших цілей наукового запиту, що різняться за кількісними та якісними параметрами, повинні диференційовано використовуватися відповідно до специфіки дослідження різних моделей чи систем, оскільки вибір методів статистики залежить від конкретних завдань.

Практика досліджень свідчить, що в наукових роботах найбільше використовуються такі статистичні методи: соціометрія, реєстрація, ранжування, шкалювання, підрахунок середнього арифметичного, дисперсії, однофакторний, регресійний і кореляційний аналізи. Для науковців у сфері етнопсихології важливо оволодіти різноманітними методами статистичного аналізу, щоб обирати найефективніші задля перевірки результатів своїх досліджень та оцінки

достовірності отриманих даних. Студіювання, що не ґрунтуються на методах статистичної обробки експериментальних результатів, можуть ставити під сумнів ефективність запропонованих ідей (Вакал, 2018).

Для визначення мовного психотипу, диференціювання отриманих текстових показників окремі вчені пропонують застосовувати методику аналізу змістовно-структурної сутності мовної компетентності особистості, її значення в самореалізації, самоідентифікації та розпізнаванні сутності лінгвоперсони іншими комунікантами через вербалізацію поведінки адресата. Комунікативна компетентність індивіда, як інтегральний складник, об'єднує мовні вміння, здатність до номінації (відповідність номінативного й екзистенційного компонентів), мовленнєві навички (рівень розвитку міжособистісного досвіду), потенційну можливість реалізувати себе через взаємодію з адресатом (або адресатами), комплексну здатність встановлювати необхідні зв'язки з іншими людьми, важливі для побудови міжособистісної взаємодії. Методи дослідження: мовно-психологічне моделювання, психомовний експеримент, мовне діагностування лінгвоперсони, структурний аналіз, мовно-психологічна трансформація тощо.

Результатами суб'єктивної мовленнєвої діяльності, що включають певну кількість індивідуальних та особистісних рис і характеристик суб'єкта виступають письмові та усні тексти лінгвоперсони. Точне визначення типології створених текстових одиниць та їх кваліфікації потребують застосування спеціальної програми лінгвістичного аналізу мовленнєвих дій з розмежуванням трьох рівнів: мовного, мовленнєвого та змістовно-сислового. Сучасні вітчизняні дослідження, побудовані на послідовному використанні компонентів програми, дозволили виокремити вісім типів психомовної особистості: демонстративний, застрягальний, збуджувальний, гіпертимний, тривожний, екзальтований, емоційний, циклотимний (Загнітко, 2020).

Окрім класифікації представників міжкультурної комунікації за типом психотипу важливим є належність конкретного індивіда, який здійснює культурну комунікацію, до певного виду культурної поведінки. На цьому етапі для прикладу та ретельного опрацювання проблем міжкультурної комунікації варто взяти за зразок емпіричну базу багаточисленних прикладів перемовин між представниками абсолютно різних культур, наприклад, Європи, Азії та Африки.

Для пояснення наявних закономірностей Тромпенаарс і Хемпден-Тернер створили модель «Сім вимірів культури», щоб допомогти досліднику зрозуміти особливості кожної культури та фундаментальні культурні відмінності через моделі культурної поведінки, пояснюючи, як ці відмінності впливають на ділові переговори. Учені описали три основні категорії в моделі відповідно до джерела проблем, з якими людина має справу.

Перша категорія – стосунки між людьми, містить перші п'ять вимірів. Другий та третій – ставлення людей до часу і до навколишнього середовища, відповідно, кожен складається з одного виміру.

Універсалізм проти партикуляризму є першим виміром першої категорії. У ділових взаєминах універсалізм наголошує на легалістичній перспективі, реалізованій через офіційні контракти. Конкретність означає, що ділові партнери уникають формальних угод і покладаються на побудову довірчих стосунків із часом. Тромпенаарс підкреслив: універсальна культура боїться, що винятки стануть рутинною, здатну зруйнувати систему; партикуляристська культура зосереджується на винятках, враховуючи обставини та залучених людей. Члени партикуляристської культури дотримуються гнучкості у вирішенні ситуацій, а не стандартних правил. Універсаліст і партикулярист можуть домовитися, що потрібно зробити, але кут зору буде іншим. Вважається: греки, як представники європейської культури, мають партикулярну культуру; за М. Козан, Туреччина, як країна азійського регіону, теж має партикулярну культуру. Щодо представників африканської культурної групи, то білі південноафриканці належать до універсалістичної культури, а чорні південноафриканці та камерунці є здебільшого партикуляристами (Kozan, 1989).

Тромпенаарс та Хемпден-Гернер стверджують: переговори, прийняття рішень і мотивація – найважливіші аспекти. В індивідуалістичних культурах учасники ділових переговорів приймають рішення на місці та беруть на себе особисту відповідальність. Культури високого індивідуалізму цінують самодосягнення, обирають на переговори представника з необхідною кваліфікацією і здатністю нести значну відповідальність. У культурах з високим рівнем комунітаризму переговори проводяться через комітети, де люди розподіляють обов'язки. Прийняття рішень займає набагато більше часу в комунітарних культурах, ніж в індивідуалістичних через схильність до досягнення консенсусу. За Варсанісом, греки є комунітаристами.

Методи формування мотивації відрізняються залежно від культури. Білі південноафриканці належать до індивідуалістичної культури, а чорні південноафриканці – до комунітарної культури. Камерун вважається здебільшого комунітарною культурою. Нарешті, турецька культура вважається комунітарною, адже основною соціальною одиницею її народу постає сім'я. Нейтральний проти афективного виміру стосується демонстрації емоцій та почуттів публічно. В яскравих культурах люди відчувають свободу висловлювати почуття природно і відкрито, поведінка включає ентузіазм та скептичне ставлення до відсторонених людей. Навпаки, представники нейтральних культур не виявляють емоцій прямо, завжди прагнуть зберігати об'єктивність і спокій (Trompenaars, 2012).

Дж. Ротлауф припустив, що це можна розглядати як різницю між «імпульсивною поведінкою» та «дисциплінованою поведінкою». Високоемоційний підхід шукає прямої реакції, яка поєднує почуття з думками. Навпаки, надзвичайно нейтральний підхід шукає непрямую відповідь, яка забезпечує лише необхідну емоційну підтримку для успіху зусиль. Греки та турки здебільшого практичні й використовують емоційні техніки переговорів. Білі південноафриканці більш конкурентоспроможні та нейтральні, схильні приховувати емоції. Чорні південноафриканці виражають свої почуття

відкритіше. Люди в Камеруні схильні домовлятися про все, але вони також намагаються контролювати емоції та бути нейтральними (Rothlauf, 2014).

Конкретність – атомістична, редуktivна аналітична та об'єктивна. Члени певної культури мають достатній громадський простір, який вони ділять із багатьма людьми, з якими підтримують соціальні чи ділові стосунки, та відносно невелику приватну кімнату, яка складається лише з близьких друзів і однодумців. Люди повідомляють конкретну інформацію, виявляючи свою реакцію відкрито, точно і відверто, прозорість вважається необхідною. Так, вони уникають конфлікту інтересів. Однак представники дифузної культури є більш цілісними, детальними, синтетичними та реляційними. Вони непрямі, тактовні та неоднозначні.

При дифузному підході сторони уникають застрягти в нечесних стосунках. У конкретному підході – не витрачають свій час на когось, хто не повністю відданий специфіці угоди. Греки і турки мають дифузну культуру, оскільки їх робота та приватне життя пов'язані; чорні південноафриканці презентують дифузну культуру, а білі південноафриканці більш специфічні.

У культурах, орієнтованих на досягнення, відповідальна особа присвячує себе успіху компанії, бо якщо компанія не досягне успіху, вона також нестиме відповідальність. Будь-яка недбалість у формуванні переговорних груп може призвести до завершення переговорів до їх початку. Греки та турки належать до культури приписів. Білі південноафриканці більше орієнтовані на досягнення, чорношкірі південноафриканці – на культуру приписів.

Послідовний та синхронний вимір належить до категорії, що стосується ставлення людей до часу. Члени послідовної культури виконують одну діяльність за раз і роблять це планово. Навпаки, люди із синхронних культур часто роблять кілька речей одночасно, вважають час гнучким і дотримуються планів спокійніше за людей з послідовних культур. Менеджери з послідовних культур складають графіки щільно і наполягають на пунктуальності. Оскільки професіонали з синхронних культур гнучкі щодо часу, конфлікти виникають, як і очікувалося, коли зустрічаються дві сторони. (Близнюк, 2017). Синхронні культури мають тенденцію приділяти час людям із родичами або вищими позиціями в ієрархії. Ці підходи можна співвіднести з партикуляристською та аскриптивною орієнтаціями, що пояснюється в розділах про універсалізм проти партикуляризму та досягнення проти приписування. Греки та турки орієнтовані на синхронізм, оскільки вони часто роблять багато речей одночасно. Білі південноафриканці більш орієнтовані на послідовність, оскільки цінують час і потребують виконання завдань, не витрачаючи його. Вважається, що чорношкірі південноафриканці мають культуру, орієнтовану на синхронізацію.

Внутрішній і зовнішній контроль – єдиний вимір категорії «Ставлення до навколишнього середовища»: людина здатна та повинна контролювати природу або природа її контролює. Успіх підходів залежить від того, як культура їх використовує. Орієнтовані назовні культури намагатимуться догодити всім і розсіюватимуть енергію надмірною поступливістю. Внутрішній контроль

притаманний білим південноафриканцям і грекам, а зовнішній – туркам та чорношкірим південноафриканцям (Rodolaki, 2023).

Висновок

Проведене дослідження доводить надзвичайну важливість міжкультурної комунікації у контексті етнопсихології як ключового чинника сприяння суспільному прогресу в дедалі більш мультикультурному та глобалізованому світі. Ефективна міжкультурна взаємодія вимагає не лише подолання культурних відмінностей, а й розуміння психологічних ідентичностей та психотипів для створення спільної основи для діалогу. Історичні свідчення і сучасні виклики – етнічні конфлікти й культурні непорозуміння – вказують, що відмінності часто перешкоджали взаєморозумінню, однак еволюція людства вимагає переходу до толерантності та співпраці. Інтеграція наукових знань – передусім з етнопсихології, психології конфліктів і психології спілкування – разом із застосуванням математичних методів забезпечує раціональну основу для аналізу психотипів та культурних характеристик, що сприяє розробці ефективніших стратегій комунікації.

Отже, подолання культурних бар'єрів є необхідним для цивілізаційного поступу. Адже міжкультурна комунікація, заснована на взаєморозумінні та підкріплена науковими підходами, є незамінною для вирішення глобальних викликів і сприяння еволюційному розвитку людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анісімова, Л. (2023). Американська література: від витоків до доби реалізму. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка.
2. Близнюк, Т. (2017). Крос-культурні особливості менеджменту сучасної мультинаціональної організації: монографія. ФОП Лібуркіна Л. М.
3. Вакал, Ю. (2018). Про вивчення і використання методів математичної статистичної для аналізу результатів педагогічних досліджень майбутніми науковцями. *Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки*, 13. 62-73.
4. Загнітко, А. (2020). Мовні психотипи особистості: типологія текстових лінгвоперсонологійних вимірів. Особистісні та ситуативні детермінанти здоров'я. *Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конференції: матеріали і тези доповідей*. 52-55.
5. Медведева, Н. (2014). Теорія архетипів К.Г. Юнга та дослідження творчого сприймання Symbolic and archetypicin culture and social relations: material softhe IV international scientific conference. 21-30.
6. Норенко, І. (2025). Формування мультикультурної та соціальної толерантності майбутніх викладачів психології у процесі магістерської підготовки: дисертація. <https://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/5553>
7. Событінська, Л. (2017). Проблема психотипу людини в різних галузях наук. *Матеріали студентських наукових читань: зб. праць*, 2. 177-185.

8. Beuermann, C., Baker, P., Beutel, J., Pollock, R., & Wehnert, T. (2020). Toolkit Guidance on the governance of environmental rehabilitation and repurposing in coal regions in transition Environmental rehabilitation and repurposing. European Comm, 30.
9. Boutilier, R. G. (2021). From metaphor to political spin: Understanding criticisms of the social licence. *The Extractive Industries and Society*, 8(2). 100743.
10. Hall, E. T. (1984). *The dance of life: The other dimension of time*. Anchor.
11. Hitch, M., & Barakos, G. (2021). Virtuous natural resource development: the evolution and adaptation of social licence in the mining sector. *The Extractive Industries and Society*, 8(2), 100902.
12. Hofstede, G. (2001). *Cultures consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage publications.
13. Kokarevich, M., Sizova, N., (2015). Model of Tolerance of Intercultural Communication, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 166. 621-625. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.584>.
14. Kozan, M.K. (1989). Cultural influences on styles of handling interpersonal conflicts: comparisons among Jordanian, Turkish, and U.S. Managers *Hum. Relat.*, 42. 787-799. 10.1177/001872678904200903
15. Rodolaki, Ch., Barakos, G., Hitch, M. (2023). The role of intercultural differences and challenges faced in negotiating active mine sites'rehabilitation objectives from Africa to Europe. *The Extractive Industries and Society*, 16 <https://doi.org/10.1016/j.exis.2023.101362>.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214790X2300151X>
16. Rothlauf, J., (2014). A global view on intercultural management: challenges in a globalized world.
17. Trompenaars, F., Hampden-Turner, C. (2012). *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*, Nicholas Brealey Publishing Ltd, London.

REFERENCES:

1. Anisimova, L. (2023). Amerykanska literatura: vid vytokiv do doby realizmu. Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian]
2. Beuermann, C., Baker, P., Beutel, J., Pollock, R., & Wehnert, T. (2020). Toolkit Guidance on the governance of environmental rehabilitation and repurposing in coal regions in transition Environmental rehabilitation and repurposing. European Comm, 30.
3. Blyzniuk, T. (2017). Kros-kulturni osoblyvosti menedzhmentu suchasnoi multynatsionalnoi orhanizatsii: monohrafiia. FOP Liburkina L.M. [in Ukrainian]
4. Boutilier, R. G. (2021). From metaphor to political spin: Understanding criticisms of the social licence. *The Extractive Industries and Society*, 8(2). 100743.
5. Hall, E. T. (1984). *The dance of life: The other dimension of time*. Anchor.

6. Hitch, M., & Barakos, G. (2021). Virtuous natural resource development: the evolution and adaptation of social licence in the mining sector. *The Extractive Industries and Society*, 8(2), 100902.
7. Hofstede, G. (2001). *Cultures consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Sage publications.
8. Kokarevich, M., Sizova, N., (2015). Model of Tolerance of Intercultural Communication, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 166. 621-625. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.584>.
9. Kozan, M.K. (1989). Cultural influences on styles of handling interpersonal conflicts: comparisons among Jordanian, Turkish, and U.S. Managers *Hum. Relat.*, 42. 787-799. 10.1177/001872678904200903
10. Medvedeva, N. (2014). Teoriia arkhetyviv K.H. Yunha ta doslidzhennia tvorchoho spryimannia Symbolic and archetypicin culture and social relations: material softhe IV international scientific conferense. 21-30. [in Ukrainian]
11. Norenko, I. (2025). Formuvannia multykulturnoi ta sotsialnoi tolerantnosti maibutnikh vykladachiv psykholohii u protsesi mahisterskoi pidhotovky: dysertatsiia. <https://ir.duan.edu.ua/handle/123456789/5553> [in Ukrainian]
12. Rodolaki, Ch., Barakos, G., Hitch, M. (2023). The role of intercultural differences and challenges faced in negotiating active mine sites'rehabilitation objectives from Africa to Europe. *The Extractive Industries and Society*, 16 <https://doi.org/10.1016/j.exis.2023.101362>.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214790X2300151X>
13. Rothlauf, J., (2014). A global view on intercultural management: challenges in a globalized world.
14. Sobiatska, L. (2017). Problema psykhotypu liudyny v riznykh haluziakh nauk. *Materialy studentskykh naukovykh chytan: zb. prats*, 2. 177-185. [in Ukrainian]
15. Trompenaars, F., Hampden-Turner, C. (2012). *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Business*, Nicholas Brealey Publishing Ltd, London.
16. Vakal, Yu. (2018). Pro vyvchennia i vykorystannia metodiv matematychnoi statystychnoi dlia analizu rezultativ pedahohichnykh doslidzhen maibutnimy naukovtsiamy. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia Pedahohichni nauky*, 13. 62-73. [in Ukrainian]
17. Zahnitko, A. (2020). Movni psykhotypy osobystosti: typolohiia tekstovykh linhvopersonolohiinykh vymiriv. Osobystisni ta sytuatyvni determinanty zdorovia. *Materialy V Vseukr. nauk.-prakt. konferentsii: materialy i tezy dopovidei*. 52-55. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 05.02.25

Прорецензовано / Revised: 19.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.25

Вікторія ХАРЧЕНКО,

кандидатка психологічних наук, доцентка

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

Олександра ВІСКУШЕНКО,

бакалавр

viskushenko@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Житомир, Україна

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПРОЯВУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ В ОСВІТЯН ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті висвітлено механізм переживання симптомів стресу та стресостійкості в освітян різної статі за війни, виокремлено психологічні основи понять «стать», «гендер», «гендерні особливості», «стресостійкість»; проаналізовано концептуальні теорії та підходи до вивчення стресостійкості й визначено психологічні детермінанти виникнення стресу та особливості його прояву в освітян різної статі в умовах війни; з'ясовано гендерні особливості стресостійкості з метою виявлення взаємозв'язку між гендерними відмінностями та проявом стресостійкості в освітній діяльності.

Ключові слова: *стать, гендер, гендерні особливості, стрес, стресостійкість, особистісний стрес, ситуативний стрес, освітяни.*

Viktorija KHARCHENKO,

PhD (Psys.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

Oleksandra VISKUSHENKO,

Student

viskushenko@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Zhytomyr, Ukraine

GENDER ASPECTS OF THE MANIFESTATION OF STRESS RESISTANCE IN EDUCATORS DURING THE WAR

The article highlights the mechanism of experiencing symptoms of stress and stress resistance in educators of different sexes during the war, highlights the psychological foundations of the concepts "sex", "gender", "gender characteristics", "stress resistance"; conceptual theories and approaches to the study of stress resistance were analyzed and the psychological determinants of the occurrence of stress and the peculiarities of its manifestation in educators of different sexes in the conditions of war were determined; the gender features of stress resistance were clarified in order to identify the relationship between gender differences and the manifestation of stress resistance in educational activities.

Studying the gender aspects of stress resistance in educators during martial law is extremely relevant, because due to the oversaturation of stressful factors, emotional lability, mental imbalance, depersonalization, uncertainty, increased anxiety, irritability, spending effort and energy to establish trusting relationships with students, colleagues and management, constant anxiety, this profession is one of the most emotionally stressful types of work. On the basis of the conducted research, important results were obtained, namely: women and men have the same average level of emotional burnout, a high level prevails in women, and a low level in men; half of the respondents of both groups have adequate self-esteem, low self-esteem is characteristic of a third, and high self-esteem is characteristic of a quarter of female educators and a fifth of male educators; male and female representatives of the educational sector have the same result in terms of anxiety level.

Therefore, gender characteristics affect the state, level of emotional burnout, anxiety and self-esteem. Therefore, the stress resistance of women and men as representatives of the educational process has its own principles and individuality.

Keywords: *sex, gender, gender characteristics, stress, stress resistance, personal stress, situational stress, educators.*

Вступ

Складні соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні, стають підґрунтям нестабільної соціальної ситуації, розвитку особистості та психічного стану всіх українців. Серед психологічних проблем в освітян пріоритетною стає невизначеність і складність у професійній діяльності та непередбачуваність майбутнього, що зумовлює стрес, основними чинниками якого є війна, велика кількість вимушено переміщених осіб, зміна звичних умов життєдіяльності, безперервний потік негативної інформації. Тож адаптація до соціально-психологічних змін висуває високі вимоги до освітньої діяльності й самих освітян. Життя людей загалом і освітян зокрема значно залежить від їх стресостійкості, адже найпоширенішою формою прояву підвищеного емоційного стану є стрес, що супроводжує всі види діяльності людини.

Кожен педагог зіштовхувався із тривогою, страхом, сумом, гнівом, дратівливістю, низькою мотивацією до роботи, низьким рівнем зосередженості, конкуренцією, вразливістю від новин, перебуванням у бомбосховищах і

підвалах, сповіщеннями про загиблих або поранених зі свого оточення, гуманітарними проблемами та воєнними буднями сьогодення. Ці постійні негативні емоції викликали в освітян хронічний стрес.

Однією з детермінант прояву стресу є гендерні особливості, спричинені соціально-культурними умовами: жінки-педагоги та чоловіки-педагоги мають певні відмінності, зокрема психологічного стану, що впливають на різні сфери життєдіяльності особистості – комунікативну поведінку, професійну самореалізацію та психологічно-емоційну сферу.

Важливо зазначити: попри величезний внесок дослідників у розробку шляхів, методик і технік зниження стану стресу педагогів, спостерігається значне збільшення кількості стресових станів у освітян передусім у період війни.

Методи та матеріали

Проблемі виникнення стресу в освітній діяльності присвячено праці вітчизняних і зарубіжних науковців (К. Черніс, Т. Хенел, Т. Манн, Д. Едельвич, Г. Сельє, М.П. Лейтер, Х.Дж. Фрейденбергер, Т.Е. Махер, У.Б. Шуфелі, К. Дубиницька, С. Наличаєва, Л. Колеснікова, Т. Каткова, Н. Овсяник), а висновки теоретичних та емпіричних досліджень є важливим для розуміння сутності, чинників і шляхів попередження виникнення стресу в педагогів.

Мета статті – ґрунтовно проаналізувати особливості гендерної стресостійкості в освітян за війни, аби визначити шляхи психокорекційної допомоги зазначеній категорії.

Результати

Формування і розвиток демократичних цінностей у соціумі передбачає необхідність створення рівних прав для реалізації запитів та інтересів усіх членів суспільства, незалежно від їх віросповідання, біологічної статі, національності, достатку, соціального статусу, адже 1) немає відмінностей у соціально-психологічних особливостях поведінки жінок і чоловіків; 2) жінки та чоловіки повинні мати однакові права в усіх сферах життєдіяльності. Друге твердження прийняла і підтвердила більшість, але перше досі викликає палкі дискусії як у загалу, так і в науковців.

Термін «гендер» набув популярності у 1970-х рр. в Європі й Америці, а в Україні – у 1990-ті рр., завдяки дослідженням американського науковця Роберта Столлера. Виступивши в 1963 р. перед психоаналітиками на конгресі у Стокгольмі з промовою про поняття гендерної (соціостатевої) самосвідомості, вчений, спираючись на розмежування біологічного і культурного, започаткував студіювання гендерної ідентифікації та гендерної соціалізації.

У «Словнику гендерних термінів» зазначено: гендер (від англ. «gender» – рід) – це соціальна, культурна, символічна стать, спрямована на визначення конкретного асоціативного зв'язку, забезпечення повноцінної комунікації та підтримку соціального порядку. Натомість американська науковиця Дж. Скотт у 1980-тих рр. стверджувала:

- ✓ «стать» підкреслює лише біологічну розбіжність жінок і чоловіків;
- ✓ «рід» позначає граматичне явище;
- ✓ «гендер» виокремлює соціальні властивості жінок і чоловіків, що виникають у процесі їх суспільної діяльності й характеризують самотність соціальної поведінки, не заперечуючи при цьому статевих відмінностей.

У широкому сенсі гендер – сконструйована соціумом і підтримувана соціальними інститутами система правил, норм, цінностей, властивостей чоловіків та жінок, їх способу мислення, стилю життя, поведінки, відносин, ролей, котрі вони набувають як особистості протягом життєдіяльності, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами існування та показує уявлення про жінку і чоловіка за статтю.

Проаналізувавши психологічну літературу, варто зазначити, що гендерні особливості – характерні ознаки чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя, способу мислення, ролей та відносин, набутих протягом соціалізації, що фіксують уявлення про жінку і чоловіка залежно від їх статі; здатні впливати на життєдіяльність людини – комунікативну поведінку, професійну самореалізацію та емоційну сферу. Найбільшою складною та затребуваною професією натеper є педагог. Про наявність стресу саме в освітній діяльності наголошують А. Баранов, А. Грищук, Н. Булатевич, А. Доценко, Г. Заремба, С. Субботін та ін.

Так, А. Баранов стверджує, що стійкість впливає на рівень професійної майстерності педагога; С. Субботін вважає, що стресостійкість педагогів та їх здатність стабілізуватися протягом освітніх взаємодій детермінує поведінку й характеристику здобувачів освіти; Д. Грей визначає успішність або неуспішність роботи педагога в стресових ситуаціях за особистісними особливостями: рівень тривожності й освітнього розвитку, мотивація до досягнення успіху чи уникнення невдачі, зміни психічних процесів сприйняття і уваги, пам'яті, мовленнєвої діяльності під впливом стресу, стресового мислення, вольових та інтерактивних процесів через емоційні реакції; М. Літт і Д. Тек зауважують: стрес педагога – досвід неприємних емоцій та фізичного болю, який виникає в разі загрози хорошему самопочуттю вчителя чи за перевищення його можливості впоратись із нагальними проблемами; М. Генсон стверджує, що умови, які зумовлюють стресові ситуації, наявні в більшості шкільних систем, бо праця педагога – тривале перебування на роботі, переповнений простір, засмучені батьки, обмежені ресурси – повторення щодня; А. Маркова наполягає, що роботі педагога властивий інформаційний стрес внаслідок інформаційних перевантажень (людина не здатна впоратись із завданням, не встигає приймати правильні рішення у швидкому темпі з високою мірою відповідальності) та емоційний стрес (через небезпеку чи образу виникають емоційні зрушення, зміни в мотивації, характері діяльності, порушення рухової та мовної поведінки).

Отже, поширеною формою прояву підвищеного емоційного стану є стрес, який супроводжує всі види діяльності людини, зокрема професійної роботи освітян. Педагог повинен знати і використовувати засоби саморегуляції поведінки у стані професійного стресу, бо його психічне здоров'я залишається

надважливим для навчального процесу. Аби дослідити гендерні аспекти прояву стресостійкості в освітян за війни, було проведено дослідно-експериментальну роботу на базі трьох закладів:

- 1) Великомолодзьківський ЗДО «Сонечко»;
- 2) Ярунський ліцей;
- 3) Великомолодзьківська гімназія.

Експериментальну вибірку складають 30 освітян (15 жінок та 15 чоловіків різного віку).

За методикою «Дослідження синдрому “вигорання”» (Дж. Грінберг), отримано такі результати серед жінок (Рис.1):

- 27% – високий рівень емоційного вигорання;
- 60% – середній рівень емоційного вигорання;
- 13% – низький рівень емоційного вигорання.

Рисунок 1. Рівень емоційного вигорання у жінок

Чоловіки мають такі результати (Рис.2):

- 13% – високий рівень емоційного вигорання;
- 54% – середній рівень емоційного вигорання;
- 33% – низький рівень емоційного вигорання.

Рисунок 2. Рівень емоційного вигорання у чоловіків

За дослідженням, більшість педагогинь має середній рівень емоційного вигорання (помітні емоційні зміни, внутрішня роздратованість, прояви агресії та відсторонення від робочого кола спілкування); менше половини – високий рівень емоційного вигорання (відстороненість, замкнутість, прояви образливості та злості); менше третини – низький рівень емоційного вигорання (байдужість, приглушення емоцій та поодинокі відчуття незадоволеності собою). Половина педагогів має середній рівень вигорання (помітні емоційні зміни, відсутність активності на роботі, неналежне виконання професійних обов'язків, прояви агресії та роздратування); менше половини – низький рівень емоційного вигорання (приглушення емоцій та власної думки, поодинокі відчуття незадоволенням своїм життям); менше третини – високий рівень емоційного вигорання (втрата психічних ресурсів, домінування злості та смутку).

Можна виснувати (Рис.3), що педагогині та педагоги мають однаковий середній рівень емоційного вигорання (60% та 54% відповідно), високий рівень переважає у жінок (27% та 13%), низький рівень – у чоловіків (13% та 33%).

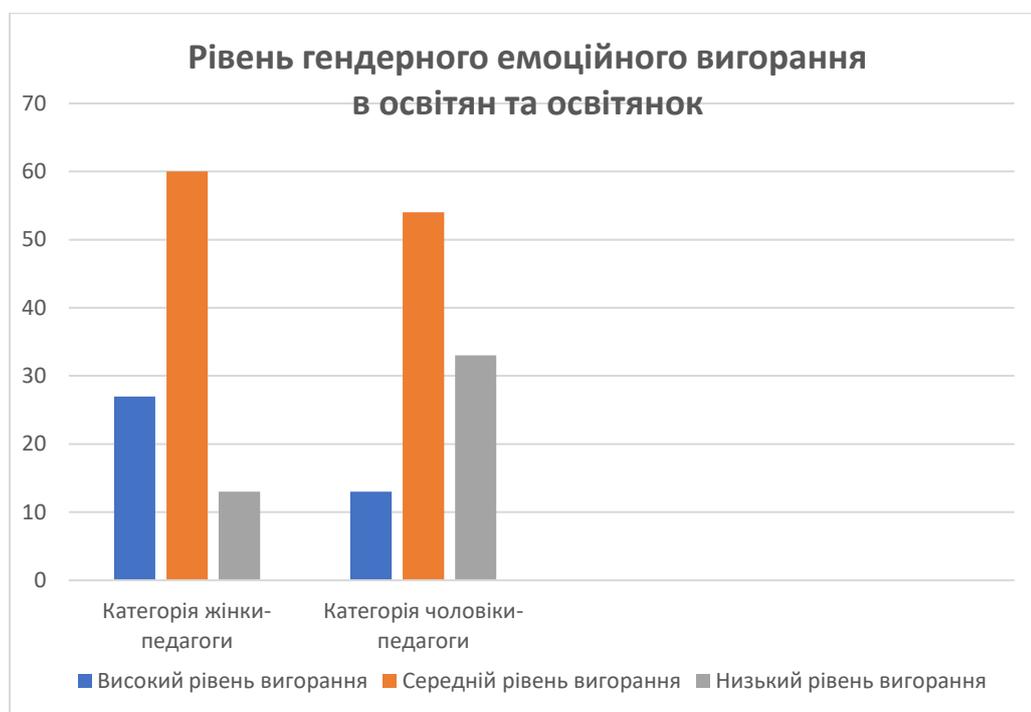

Рисунок 3. Рівень гендерного емоційного вигорання у чоловіків і жінок

За методикою «Визначення рівня самооцінки» (Г. Казанцева), отримано такі результати серед жінок (Рис.4):

20% – завищена самооцінка;

47% – адекватна самооцінка;

33% – занижена самооцінка.

Рисунок 4. Рівень самооцінки у педагогинь

Чоловіки показали такі результати:

13% – завищена самооцінка;

60% – адекватна самооцінка;

27% – занижена самооцінка.

Рисунок 5. Рівень самооцінки у педагогів

Звідси, половина жінок має адекватну самооцінку (логічні дії у трудовій діяльності, доречна самокритика: бачення негативних та позитивних якостей, коректні відповіді на питання); третина – занижену (схильні сумніватися в собі, суб'єктивізувати зауваження, важко приймати рішення і відповідати на питання, уникають комунікації передусім у великих компаніях); чверть – завищену самооцінку (симптоми ідеальності й самовпевненості, переоцінення себе). Більшості чоловіків притаманна адекватна самооцінка (здатність пристосовуватись до різних умов, позитивний погляд на життя і роботу, вміння

чітко коригувати діяльність, уникати викликів); третині – занижена (знижені навички самоконтролю, страх провалу і невпевненість у своїх здібностях, застосування перфекціоністського підходу до життя, негативне ставлення до себе); п'ятій частині – завищена самооцінка (ідеалізують власні дії, вважають, що заслуговують кращої посади чи більшої зарплати).

Тож половина опитаних має адекватну самооцінку (47% жінок та 60% чоловіків); занижену самооцінку – третина (33% освітянок і 27% освітян); завищену самооцінку – чверть педагогинь і п'ята частина педагогів (20% та 13% відповідно). Тобто самооцінка у жінок та чоловіків, які працюють в освітній галузі, демонструє майже однакову пропорцію (Рис. 6).

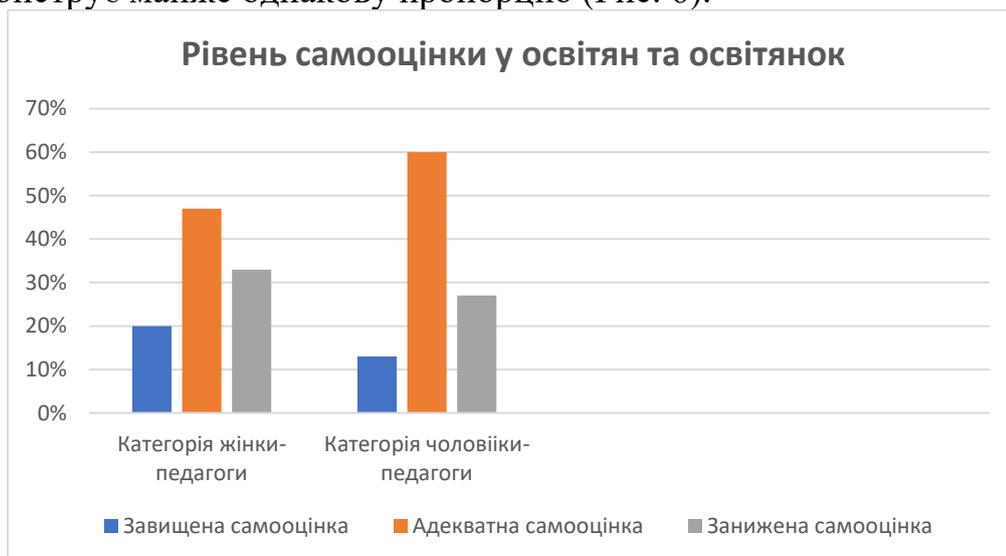

Рисунок 6. Рівень самооцінки у жінок і чоловіків

За даними дослідження «Рівень ситуативної тривожності» (Спілбергер-Ханін), отримано такі результати серед жінок (Рис.7):

- 60% – висока тривожність;
- 27% – помірна тривожність;
- 13% – низька тривожність.

Рисунок 7. Рівень ситуативної тривожності у жінок

Чоловіки мають такі результати (Рис.8):

54% мають високу тривожність;

33% мають помірну тривожність;

13% мають низьку тривожність.

Рисунок 8. Рівень ситуативної тривожності у чоловіків

Більшість жінок має високу тривожність (почуття занепокоєння, проблеми з концентрацією уваги та пам'яті, труднощі з психічним станом і здоров'ям); третина – помірну (проблеми з прийняттям рішень або пригадуванням минулих дій та вчинків, переживання різних ситуативних зображень); п'ята частина – низьку тривожність (імовірні відчуття небезпеки, страху, дратівливості, неспокою та спустошення). Половина чоловіків має високу тривожність (проблеми з концентрацією уваги, неспокій, нетерплячість, очікування гіршого, втрата довіри до життя і людей); третина – помірну (приголомшення від своїх можливих дій, неспроможність розслабитися, насолоджуватися спокоєм); п'ята частина – низьку тривожність (поодинокі відчуття незадоволенням своїм станом, спустошення від власних думок і дій).

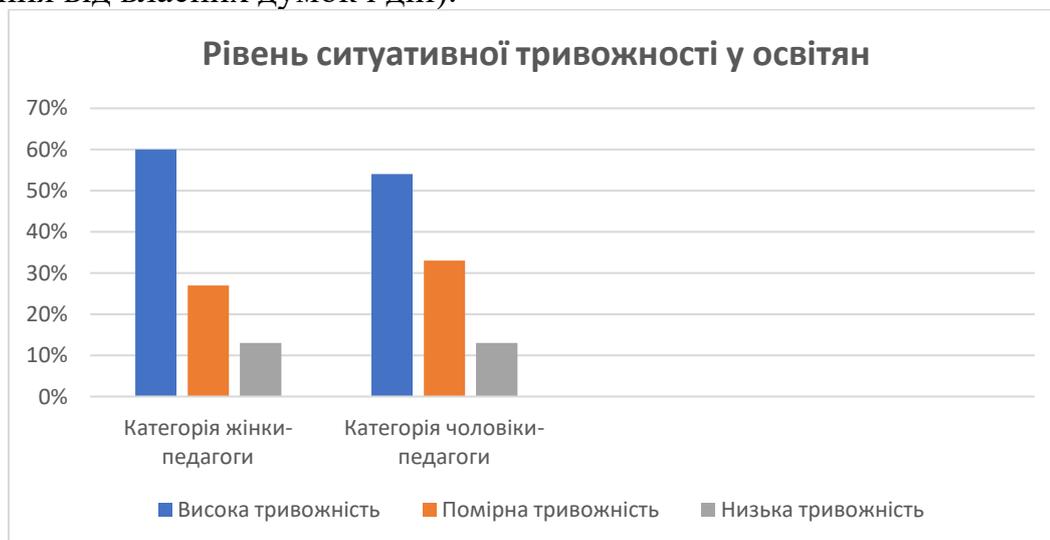

Рисунок 9. Рівень ситуативної тривожності у жінок і чоловіків

Підсумки дослідження такі (Рис.9): жінки та чоловіки, які працюють у галузі освіти, мають однакові показники високої (60% і 54%), помірної (27% і 33%) та низької тривожності (13% і 13%). Тобто показники двох груп демонструють однаковий результат за рівнем тривожності.

Висновок

Студіювання гендерної специфіки стресостійкості в освітян і освітянок в умовах війни є вкрай актуальним, адже через перенасиченість стресогенними факторами, емоційну лабільність, психічну неврівноваженість, підвищену тривожність, роздратованість, деперсоналізацією, невизначеність, витрачанням зусиль і енергії, щоб встановити довірливі стосунки зі здобувачами освіти, колегами та керівництвом, постійні тривоги ця професія належить до найбільш напружених в емоційному аспекті видів праці.

На основі проведеного дослідження отримано важливі результати, а саме: за першою методикою виявлено, що жінки та чоловіки мають однаковий середній рівень емоційного вигорання, високий рівень переважає у жінок, а низький – у чоловіків; за другою методикою встановлено, що половина респондентів обох груп має адекватну самооцінку, третина – занижену, а завищена самооцінка притаманна чверті освітянок і п'ятій частині освітян; за третьою методикою визначено, що представники та представниці освітньої галузі показали однаковий результат за рівнем тривожності.

Отже, гендерні особливості впливають на стан, рівень емоційного вигорання, тривожність і самооцінку. Тому стресостійкість жінок і чоловіків як репрезентантів освітнього процесу має свої принципи та індивідуальність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адаменко, Т. (2018). Питання самооцінки. Наукова думка.
2. Бондаренко, Д. (2015). Самооцінка особистості. Освіта.
3. Гідденс, Є. (2018). Основні поняття в соціології. Вища школа економіки.
4. Дзаурова, Х., Дакієва, Л., Гагієва, Д., Наурбієва, Л. (2015). Дослідження тривожності у студентів в умовах психоемоційного стресу. *Сучасна наука: актуальні проблеми і шляхи їх рішення*, 4 (17). 167-170.
5. Єгорова, Є. (2010). Феномен емоційного вигорання та його прояви в професійній діяльності педагогічних працівників закладів профтехосвіти. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН*, 4. 66-73.
6. Ільєнко, М., Пузіков, Д. (2013). Професійне вигорання фахівців соціальної роботи: фактори, зміст, шляхи запобігання та подолання. *Соціальний захист*, 2. 26-32.
7. Качур, О. (2010). Профілактика професійного вигорання в закладах освіти. *Психолог*, 40. 3-6.
8. Косицький, Г. (2019). Нервова система та «стрес» (Про принцип доміанти в патології). Наука.

9. Лось, О. (2016). Психологічні дисгармонії особистості в особливих умовах професійної діяльності (на прикладі діяльності медичної сестри): монографія. ХДУ.
10. Марусинець, М., Шевченко, Р. (2018). Методи формування стресостійкості жінки-управлінця. *Психологічний часопис*, 10 (20). 143-157
11. Піговська, С. (2011). Профілактика синдрому професійного вигорання. *Психолог*, 14-15. 49-54.
12. Процик, І., Романська, О. (2021). Емоційне вигорання працівників як гальмівний чинник розвитку підприємства в умовах розширення міжнародних економічних відносин. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*, 2 (6). 99-105.
13. Столяренко, Л. (2017). Основи психології. Четверта хвиля.
14. Токарева, Н., Шамне, А. (2017). Вікова та педагогічна психологія. НУБіП.
15. Халік, О. (2014). Тривожність на початкових етапах професійного становлення особистості. *Проблеми сучасної психології*, 33. 663-676.
16. Щербовська, Д. (2014). Дослідження залежності стресостійкості від гендерних особливостей. *Science Time*, 4 (4). 324-331.
17. Cannon, W. (2020). *The wisdom of the body*. W. W. Norton.
18. Contrada, R., Baum, A. (2011). *The handbook of stress science: biology, psychology and health*. Springer.

REFERENCES:

1. Adamenko, T. (2018). Pytannia samoostinky. Naukova dumka. [in Ukrainian]
2. Bondarenko, D. (2015). Samoostinka osobystosti. Osvita. [in Ukrainian]
3. Cannon, W. (2020). *The wisdom of the body*. W. W. Norton.
4. Contrada, R., Baum, A. (2011). *The handbook of stress science: biology, psyshology and health*. Springer.
5. Dzaurova, Kh., Dakiieva, L., Hahiieva, D., Naurbiieva, L. (2015). Doslidzhennia tryvozhnosti u studentiv v umovakh psykhoemotsiinoho stresu. *Suchasna nauka: aktualni problemy i shliakhy yikh rishennia*, 4 (17). 167-170. [in Ukrainian]
6. Hiddens, Ye. (2018). Osnovni poniattia v sotsiologii. Vyshcha shkoly ekonomiky. [in Ukrainian]
7. Iliencko, M., Puzikov, D. (2013). Profesiine vyhorannia fakhivtsiv sotsialnoi roboty: faktory, zmist, shliakhy zapobihannia ta podolannia. *Sotsialnyi zakhyst*, 2. 26-32. [in Ukrainian]
8. Kachur, O. (2010). Profilaktyka profesiinoho vyhorannia v zakladakh osvity. *Psykholog*, 40. 3-6. [in Ukrainian]
9. Khalik, O. (2014). Tryvozhnist na pochatkovykh etapakh profesiinoho stanovlennia osobystosti. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 33. 663-676. [in Ukrainian]
10. Kosytskyi, H. (2019). Nervova systema ta «stres» (Pro pryntsyp dominanty v patolohii). Nauka. [in Ukrainian]

11. Los, O. (2016). Psykholohichni dysharmonii osobystosti v osoblyvykh umovakh profesiinoi diialnosti (na prykladi diialnosti medychnoi sestry): monohrafiia. KhDU. [in Ukrainian]
12. Marusynets, M., Shevchenko, R. (2018). Metody formuvannia stresostiikosti zhinky upravlintsia. *Psykholohichni chasopys*, 10 (20). 143-157. [in Ukrainian]
13. Pihovska, S. (2011). Profilaktyka syndromu profesiinoho vyhorannia. *Psykholoh*, 14-15. 49-54. [in Ukrainian]
14. Protsyk, I., Romanska, O. (2021). Emotsiine vyhorannia pratsivnykiv yak halmivnyi chynnyk rozvytku pidpriemstva v umovakh rozshyrennia mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, 2 (6). 99-105. [in Ukrainian]
15. Shcherbovska, D. (2014). Doslidzhennia zalezhnosti stresostiikosti vid hendernykh osoblyvostei. *Science Time*, 4 (4). 324-331. [in Ukrainian]
16. Stoliarenko, L. (2017). Osnovy psykholohii. Chetverta khvyliia. [in Ukrainian]
17. Tokareva, N., Shamne, A. (2017). Vikova ta pedahohichna psykholohiia. NUBiP. [in Ukrainian]
18. Yehorova, Ye. (2010). Fenomen emotsiinoho vyhorannia ta yoho proiavy v profesiinii diialnosti pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv proftekhosvity. *Pedahohika i psykholohiia. Visnyk APN*, 4. 66-73. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 07.02.25

Прорецензовано / Revised: 19.02.25

Схвалено до друку / Accepted: 26.02.25

Олександр ХЛОНЬ,

кандидат психологічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0001-9733-8531

AlexKhlon@i.ua

Київський університет інтелектуальної

власності та права

м. Київ, Україна

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЮРИСТІВ

У статті простудійовано аспекти професійного спілкування та попередження конфліктів з метою забезпечення безпеки юристів. Актуальність теми обумовлена тим, що серед юристів особливо тих, які працюють у правоохоронній сфері, конфлікти є досить поширеними, супроводжуються стресом і можуть мати низку негативних наслідків. З'ясовано, що при підготовці та перепідготовці працівників правоохоронних органів слід звернути особливу увагу на вдосконалення професійно важливих умінь, акцентуючи не лише на суто професійних, а й комунікативних навичках, специфіці досягнення взаємопорозуміння з громадянами. Тому доцільно проводити тренінги для працівників, сприяти розвитку майстерності спілкування, що допоможе зберегти високий рівень професіоналізму правоохоронців і сформувати їх позитивний імідж серед громадян.

Ключові слова: психологія спілкування, юрист, комунікація, професійна безпека, правоохоронці, взаємопорозуміння.

Oleksandr KHLON,

PhD (Psychol.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0001-9733-8531

AlexKhlon@i.ua,

Kyiv University of Intellectual Property and Law

Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMMUNICATION AND PREVENTION OF CONFLICT TO ENSURE THE SAFETY OF LAWYERS

The article studies aspects of professional communication and conflict prevention in order to ensure the safety of lawyers. The relevance of the topic is due to the fact that among lawyers, especially those working in the law enforcement field, conflicts are quite common, are accompanied by stress and can have a number of negative consequences. Among the factors that cause conflicts, the following stand out: a high level of responsibility, irregular work schedule, lack of time for rest and

psychological stress. Individual characteristics, in particular, high demands on law enforcement officers, can lead to professional burnout and aggressive behavior. An important factor in the formation of safe interaction with different segments of citizens is the ability of law enforcement officers to communicate effectively.

We would like to point out that excellent communication skills contribute to the establishment of trusting relationships between law enforcement officers and citizens. Insufficient communication competence can lead to negative consequences in professional activities and potential dangers. In order to increase the level of trust, the development of communication competence of law enforcement officers is of great importance. This includes improving value-motivational, cognitive and operational skills that determine the effectiveness of interaction in professional activities. To this end, due attention should be paid to the training and retraining of law enforcement officers, focusing not only on purely professional skills, but also on communication skills and establishing relationships of mutual understanding with citizens. To this end, trainings should be actively conducted and other forms of training for employees should be used, and communication skills should be promoted. Appropriate measures will significantly help not only to maintain high professionalism of law enforcement officers, but also to form a positive image of law enforcement officers among citizens.

Keywords: *psychology of communication, lawyer, communication, professional security, law enforcement officers, mutual understanding.*

Вступ

Забезпечення професійної безпеки юристів завжди було серйозною проблемою для вирішення щодо набуття сучасними юристами комунікативних навичок, завдяки яким вони будуть здатні ефективніше виконувати свої професійні обов'язки. Адже робота юриста передусім пов'язана зі спілкуванням: ефективна комунікаційна політика є важливою передумовою діяльності фахівця, оскільки спілкування допомагає якісно виконати переважну більшість професійних завдань і триває від елементарної взаємодії з клієнтом до вирішення його проблем на усіх рівнях.

Зазвичай робота працівника в галузі юриспруденції полягає у тому, що основним завданням юриста постає необхідність не лише надати кваліфіковану юридичну допомогу та роз'яснити певні аспекти права, а й налагодити психологічний контакт із клієнтом задля ефективної співпраці, діалогу, аби він розумів свою участь в юридичному процесі та максимально посприяв, розкривши всю необхідну інформацію за безконфлітного спілкування з юристом.

Методи та матеріали

Доцільно зазначити, що специфіку комунікативних навичок юриста, особливості їх використання у практичній діяльності досліджували такі вітчизняні й зарубіжні вчені: І. Амінов, О. Бандурка, В. Бедь, О. Калита, В. Коновалова, Н. Кудрявцев, О. Марченко, А. Столяренко. Підвищення рівня професіоналізму в галузі налагодження комунікації серед представників різних професій аналізували відомі науковці, а саме: Л. Бондаренко, Д. Годлевська,

Н. Іванова, К. Платонов, І. Візнюк, Б. Ломов, І. Власик, І. Ісаєв, О. Грицанова, В. Сластьонін, Н. Стеценко, Є. Громов, О. Ковальова, С. Єлканов, О. Федорчук, О. Кучерявий (Супрун та ін., 2024).

Мета дослідження – встановити ефективні комунікативні заходи, спрямовані на вироблення способів та інструментів забезпечення професійної діяльності юристів під час виконання своїх професійних обов'язків у сфері комунікації та спілкування.

У процесі дослідження були використані теоретичні й емпіричні методи пізнання: синтез, аналіз, абстрагування, дедукція, індукція, узагальнення, моделювання.

Результати

Комунікативні навички спілкування є важливим фактором досягнення успіху не лише в царині професійного становлення юриста, а й налагодження його комунікативної взаємодії з клієнтом, порозуміння з усіма особами, які контактують на етапі виконання ним своїх професійних обов'язків, забезпечення власної професійної безпеки завдяки умілому вирішенню конфліктів та згладжуванню всіх проблемних ситуацій. Сучасні наукові напрацювання у сфері комунікативної взаємодії та налагодження порозуміння між фахівцями юридичної сфери й особами, з якими вони контактують, мають широкий діапазон застосування, враховуючи специфіку діяльності юристів, характер якої досить різноманітний.

Структура правової системи містить такі складники: суб'єкти права (особи чи організації з правами й обов'язками); правові норми та принципи, що детермінують правила поведінки, правові відносини, поведінку людей, юридичну практику і режим функціонування системи, правову ідеологію, свідомість, погляди та культуру; взаємозв'язки між вказаними елементами, які визначають, чи буде в державі підтримуватися законність і правопорядок. (Скакун, 2006; Білозьоров та ін., 2017).

На першому місці – суб'єкт права, як учасник комунікативної взаємодії, котрий презентує наявність необхідних елементів поведінки та ставлення до права. Суб'єктами права можуть бути громадяни, представники приватних структур, державних громадських / муніципальних органів чи організацій. Особливою темою для розгляду є взаємодія представників державних структур із громадянами в процесі професійної діяльності. Працівники поліції, прокуратури, служби безпеки України, антикорупційних органів, здійснюючи спілкування з громадянами та особами, які через свою залученість до правоохоронної діяльності як свідків, підозрюваних, обвинувачених або інших учасників процесуальних відносин можуть виражати негативні емоційні реакції, повинні всебічно враховувати можливість неадекватної поведінки з їхнього боку. До речі, конфліктне спілкування в правоохоронній сфері досліджували українські та зарубіжні вчені: Е. Борн, М. Бутенко, Г. Гаро, Г. Супрун, Д. Швець, О. Євдокімова, М. Котлова, М. Корнієнко, Н. Мазаракі, О. Варшанський та інші.

Будь-який конфлікт завжди супроводжується стресом, оскільки в ньому виявляється незадоволеність і критика певного періоду чи події в житті людини. Однак такі суперечливі ситуації можуть мати водночас позитивні й негативні наслідки. Проте розмежувати результати, зробити правильний висновок і виокремити важливу роль конкретного конфлікту для визначення його закономірностей, розвитку та вирішення буває досить складно через певні труднощі у формулюванні передумов і чинників, які зумовлюють конфліктні ситуації в роботі та побуті правоохоронців. Після аналізу численних наукових досліджень, судової практики, зокрема справ за участю правоохоронців, законодавчих рекомендацій та концепцій щодо покращення морального стану працівників правоохоронних органів, доцільно виокремити кілька основних передумов виникнення конфліктних, суперечливих і спірних відносин у професійній діяльності та повсякденні правоохоронців.

Оцінюючи характер конфліктів у професійній діяльності працівників правоохоронних органів, доречно припустити, що їх факторами є:

- постійна комунікація з різними віковими, соціальними та професійними групами громадян;
- необхідність вирішення завдань із запобігання різних кримінальних і адміністративних правопорушень.
- детальна правова регламентація професійної діяльності, що викликає психологічну ізоляцію правоохоронців або відчуження від суспільства;
- високий рівень особистої відповідальності за наслідки своєї роботи;
- ненормований робочий графік і брак часу для відпочинку, що викликає постійне психічне та фізичне навантаження;
- високий рівень ризику в професійній діяльності, обґрунтований та необґрунтований ризик;
- неможливість передбачити розвиток подій тощо.

Якщо розглядати чинники виникнення конфліктів через індивідуальні й особистісні риси працівників правоохоронних органів, то слід виокремити:

- невідповідність рівня вимог і завищених очікувань до індивідуальних якостей правоохоронця;
- недостатній рівень професійної підготовленості для виконання завдань;
- характерологічна взаємодія певних важливих професійних якостей особистості правоохоронця;
- професійні вміння і навички, які застосовуються безпосередньо в роботі;
- наявність усталених професійних установок, соціальної та психологічної фрустрації особистості правоохоронця, що інколи проявляється в антагонізмі, схильності до насильства, жорстокості та безжальності при взаємодії з громадянами.

Усе зазначене призводить до професійного вигорання і сумнівів щодо потреби й важливості власної професії.

Правоохоронці звикають до умов навколишнього середовища, вони намагаються «гнучко адаптуватися», іноді не найкраще, до соціальних та економічних змін, які виступають частиною реформування взаємозв'язків.

Втрата віри в ефективність права як засобу гармонізації суспільних взаємин стає психологічним захистом у ситуації віддалення від завдань правоохоронної діяльності та переорієнтації частини правоохоронців на досягнення особистого матеріального благополуччя, що деформує ставлення до професії та вже не відповідає правовому статусу правоохоронних органів (Супрун та ін., 2024).

На цьому етапі важливим є :

- ✓ відновлення довіри до правоохоронної системи у громадян, які сформуvalи до правоохоронців негативні психоемоційні реакції, та чіткі висновки щодо недостатньої компетентності та непрофесіоналізму;
- ✓ налагодження набору на службу лише тих працівників, які не проявляють себе з негативного боку;
- ✓ впровадження ефективного навчання та перекваліфікації працівників.

Разом із формуванням протягом навчання та перекваліфікації суто професійних якостей у працівників правоохоронної сфери цінним постає набуття soft skills. Відповідні навички дозволяють представнику правоохоронної сфери не лише ефективно здійснювати професійні обов'язки, а й сформувати позитивний імідж своєї професії.

Професійний імідж – продукт успішної професійної та комунікативної взаємодії, що дозволяє суттєво спростити виконання професійних завдань завдяки високій вірогідності вироблення довірчих взаємин між працівником правоохоронних органів та представниками громадськості, які не бачать у правоохоронцеві особу, яка може зашкодити, загрожувати життю, здоров'ю чи викликати інші негативні реакції через непрофесіоналізм.

Тому важливим чинником формування позитивного іміджу правоохоронної системи є довіра до працівників правоохоронної сфери. Численні дослідження показали цікаві результати, що розкрили розуміння певних показників крізь призму комплексного усвідомлення можливості підвищення рівня довіри на базі наявних знань, аби покращити імідж правоохоронних органів, гарантувати безпечну діяльність і ефективну взаємодію між працівником та особами, з якими він контактує в процесі професійної діяльності. Ці показники довіри можуть якщо не гарантувати, то принаймні суттєво підвищити ефективність забезпечення особистої безпеки працівника правоохоронних органів.

Під час дослідження рівня довіри до працівників правоохоронних органів Н. Василюк було встановлено низку закономірностей:

1. Найважливішими чинниками довіри серед опитаних громадян стали такі особисті характеристики: миролюбність, зацікавленість, відкритість, інтуїтивність, активність, оптимізм, схожість інтересів, здатність до компромісів, рівень освіти, сміливість, стриманість, авторитетність, ввічливість, охайність, привабливість, скромність, розум, принциповість, обачність, раціональність, щирість, альтернативне сприйняття світу, широкий спектр захоплень, організованість, незалежність, схильність до ризику, терпимість до недоліків інших, гіпервідповідальність, надійність.

2. Зазначені риси визначені критеріями довіри до незнайомих людей для 42% опитаних, до знайомих – понад 65%, до близьких осіб – понад 87%.
3. Найголовнішими при оцінці незнайомої людини стали моральні якості: щирість (54%), справедливість (82%), чесність (68%), ввічливість (79%), принциповість (49%); рівень інтелекту, освіта, авторитет, комунікабельність (до 78%).
4. До загально визнаних моделей довіри додають охайність (72%), зовнішню привабливість (84%), дружелюбність (76%).
5. Важливі ознаки єдності з оцінюваною особою: подібне сприйняття світу (до 62%), схожість інтересів (до 72%) і життєвих цілей (до 65%).

Проте для встановлення зазначених факторів необхідна побудова якісної комунікації, котру не можна вповні досягнути, якщо професійна майстерність працівника правоохоронних органів не охоплює навіть адекватний розвиток комунікативних навичок. Важливим на етапі формування комунікативної компетентності насамперед молодих фахівців є здатність до соціальної адаптації працівників в умовах контактної взаємодії з відмінним від звичного середовищем, коли формуються професійні навички та уміння, спрямовані на уникнення помилок у їхній безпосередній професійній діяльності (Хлонь, 2021).

Уміння і навички успішної комунікативної взаємодії та попередження недоцільних конфліктів у службовій діяльності діючих правоохоронців та майбутніх юристів і претендентів на посади у сфері правоохоронної діяльності – чільний етап становлення особистості фахівця.

Комунікативна компетентність, на думку вчених, поєднує такі елементи:

- ціннісно-мотиваційний (ціннісні орієнтації та мотиваційні фактори);
- когнітивно-змістовий (професійні та інформаційні знання);
- операційно-технологічний (практичні вміння та навички).

У межах цієї компетентності серед майбутніх спеціалістів у соціономічній галузі виокремлюють низку складників, що визначають характер їхньої здатності до ефективної комунікації та професійної діяльності: гносеологічний, праксеологічний, суб'єктний (Рабецька, 2022). Теоретична база формування комунікативної компетентності має всебічно охоплювати важливі питання побудови ефективного спілкування. Тому пріоритетним стає розуміння необхідності сприймати свої професійні обов'язки працівником правоохоронних органів як фактору служіння суспільству, що вимагає не формального ставлення до власних обов'язків, а передбачає залучення у соціальні процеси як представника держави в її найкращому прояві.

Професіоналізм, ввічливе ставлення до громадян, розуміння цінності прав і свобод кожної людини має супроводжуватись постійним самовдосконаленням правоохоронця, зокрема у комунікативній сфері. Варто приділити увагу розробці та впровадженню в практику системи підвищення професійної майстерності працівників правоохоронних органів – тренінгів, спрямованих на покращення комунікативної майстерності, залучення кваліфікованих тренерів, які б могли

- всебічно заглибитись у проблематику набуття правоохоронцями навичок комунікативної майстерності;

- допомогти правоохоронцю не лише отримувати високі показники в сфері вирішення професійних завдань, а й користуватись заслуженим авторитетом з боку громадян;
- бачити у правоохоронці захисника прав та свобод, виховану й ерудовану людину, яка не допускає щодо інших громадян грубості, неповаги чи безвіповідального ставлення.

На цьому етапі варто врахувати суттєвий фактор розуміння теоретичних основ побудови комунікативної майстерності: потрібно не лише засвоїти знання, але й забезпечити можливість їх трансформації у цілком практичні здобутки, відповідні вимогам індивідуальної адаптації таких умінь до конкретних життєвих ситуацій. Ці вміння, знання і навички зменшать психоемоційну напругу під час практичної реалізації працівником правоохоронних органів своїх професійних обов'язків та у разі небезпечних конфліктів, які потребують ефективних і швидких рішень.

Для вироблення стійкої мотивації у питаннях самовдосконалення важливим є сприйняття своїх професійних обов'язків працівником правоохоронних органів добросовісним служінням суспільству. Тоді працівник зможе на підставі критичного самоаналізу виявити власні вади, а особа, яка має супроводжувати цей процес, звертатиме увагу на вимоги не формального виконання обов'язків, а справжнього ставлення до своєї роботи – необхідної та цінної для соціуму. Працівник першим бачить межі власних дій у соціальних процесах на позиціях представника держави та може самостійно визначати вимоги до себе. Однак протягом тренувань юриста загалом і правоохоронця зокрема слід формувати образ зразкового виконавця державних функцій в найкращому прояві. Крім того, на підставі такого усвідомлення доречно вимагати досконалого студіювання та знання законодавчого поля – гарантія зразкового виконання працівником правоохоронних органів обов'язків.

Висновок

Отже, актуальність порушеної теми є безумовною. Сьогодні варто продовжувати виконувати низку завдань:

- ✓ ґрунтовно досліджувати проблематику розуміння психології спілкування під час забезпечення професійної безпеки юристів;
- ✓ ретельно вивчати й аналізувати методи та інструменти налагодження успішної комунікативної взаємодії з клієнтами та іншими учасниками професійної діяльності юриста;
- ✓ розробляти алгоритми, які допоможуть успішно вирішувати конфлікти та проблемні ситуації, що можуть статись у професійній діяльності юриста завдяки вмілому використанню комунікативних навичок, гарантуючи безпеку всім учасникам процесу за дотримання законів і правопорядку;
- ✓ окреслювати спектр виконання юристом своїх професійних обов'язків і діяльності, спрямованих на реалізацію прав та свобод людини і громадянина;
- ✓ дотримуватись беззаперечного виконання законних вимог, прописаних у

законах та нормативно-правових актах, міжнародних угодах, ратифікованих найвищим законодавчим органом України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білозьоров, Є.В., Власенко, В.П., Горова, О.Б., Завальний, А.М., Заяць, Н.В. (2017). Теорія держави та права. НАВС, Освіта України.
2. Рабецька, Н.Л. (2022). Комунікативна компетентність майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Наукові записки: Педагогічні науки*, 107. 276-279.
3. Скакун, О.Ф. (2006). Теорія держави і права. Консум.
4. Супрун, Г., Гаро, Г., Швець, Д., Корнієнко, М., Бурне, Е. (2024). Особливості вирішення конфліктних ситуацій у правоохоронній діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 176.
5. Хлонь, О.М. (2021). Стратегічне значення правової свідомості молоді як важливого чинника правової безпеки. *Педагогіка та психологія: виклики і сьогодення*, 171-174.
6. Швець, Д.В., Кісіль, З.Р. (2023). Професійна деформація співробітників Національної поліції України: юридико-психологічний вимір. *Південноукраїнський правничий часопис*, 3. 301-305.
URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/48.pdf>

REFERENCES:

1. Bilozorov, Ye.V., Vlasenko, V.P., Horova, O.B., Zavalnyi, A.M., Zaiats, N.V. (2017). Teoriia derzhavy ta prava. NAVS, Osvita Ukrainy. [in Ukrainian]
2. Khlon, O.M. (2021). Stratehichne znachennia pravovoi svidomosti molodi yak vazhlyvoho chynnyka pravovoi bezpeky. *Pedahohika ta psykholohiia: vyklyky i sohodennia*, 171-174. [in Ukrainian]
3. Rabetska, N.L. (2022). Komunikatyvna kompetentnist maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery. *Naukovi zapysky: Pedahohichni nauky*, 107. 276-279. [in Ukrainian]
4. Shvets, D.V., Kisil, Z.R. (2023). Profesiina deformatsiia spivrobitnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy: yurydyko-psykholohichni vymir. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*, 3. 301-305.
URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/48.pdf> [in Ukrainian]
5. Skakun, O.F. (2006). Teoriia derzhavy i prava. Konsum. [in Ukrainian]
6. Suprun, H., Haro, H., Shvets, D., Korniienko, M., Burne, E. (2024). Osoblyvosti vyryshennia konfliktnykh situatsii u pravookhoronni diialnosti. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 176. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 07.03.25

Прорецензовано / Revised: 20.03.25

Схвалено до друку / Accepted: 27.03.25

Сергій ЧИМИШЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0002-1904-9125

chimyshenko@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

Олександр ШРАМКО,

доцент

ORCID ID: 0000-0002-9080-7750

alex_shramko@knu.ua

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

Соломія ТОЛМАЧОВА,

курсантка

ORCID ID: 0009-0001-4981-844X

bubasikomars@gmail.com

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

Антон КРИНИЦЬКИЙ,

курсант

ORCID ID: 0009-0002-7028-9666

krynytskyias@gmail.com

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

**ПІДГОТОВКА ПРОФЕСІЙНИХ ВІЙСЬКОВИХ КАДРІВ
ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОСТАЮЧИХ ПОТРЕБ
ОБОРОННОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена аналізу взаємозв'язку між підготовкою професійних військових кадрів і забезпеченням зростаючих потреб оборонної економіки України. Розглянуто еволюцію ОПК, висвітлено систему військової освіти, визначено зусилля держави щодо реформування ОПК за війни та досягнення у виробництві зброї, акцентовано роль міжнародного співробітництва і новаторських рішень. Доведено важливість якісної підготовки

військовослужбовців, адже успішна реалізація оборонної стратегії залежить від поєднання технологічного розвитку та інвестицій у людський капітал.

Ключові слова: *військово-промисловий комплекс, виробництво, військовослужбовці, військова освіта, підготовка кадрів, співробітництво.*

Serhii CHIMYSHENKO,
PhD (Econ.), Associate Professor
ORCID ID:0000-0002-1904-9125
chimyshenko@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

Oleksandr SHRAMKO,
Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-9080-7750
alex_shramko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Solomia TOLMACHOVA,
Student
ORCID ID: 0009-0001-4981-844X
bubasikomars@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Anton KRYNYTSKYI,
Student
ORCID ID: 0009-0002-7028-9666
krynytskyias@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine

**TRAINING OF PROFESSIONAL MILITARY PERSONNEL
AS A FACTOR IN MEETING THE GROWING NEEDS
OF THE DEFENSE ECONOMY OF UKRAINE**

This article explores the interconnection between the training of professional military personnel and the growing needs of Ukraine's defense economy. It reviews the evolution of Ukraine's defense-industrial complex (DIC), highlighting its historical weaknesses, outdated practices, and urgent need for modernization. The authors analyze state efforts to reform the DIC, especially in the context of Russia's full-scale invasion, and emphasize progress in domestic arms production.

In the current conditions of war and global security challenges, the role of professional military personnel is gaining special importance. Their high-quality training is becoming a key factor in the effective functioning of the defense economy of Ukraine, which requires not only technical modernization, but also personnel

strengthening. Given the evolution of the defense-industrial complex, it is relevant to study the relationship between professional military education and the state's ability to meet the growing needs of national security. The Defense Industrial Complex of Ukraine (DIC of Ukraine) is a set of government bodies, enterprises, institutions and organizations of industry and science that develop, produce, modernize and utilize military products, provide services in the interests of defense to equip and materially support security forces and defense forces, provide military services during the implementation of military-technical cooperation measures of Ukraine with other states.

The work focuses on the importance of high-quality military training. It outlines Ukraine's current system of military education, international cooperation (notably the "Interflex" program), and emphasizes the value of innovative battlefield solutions such as FPV drones. The article underscores that the effective implementation of Ukraine's defense strategy relies on a dual focus: technological advancement and substantial investment in human capital.

Keywords: *military-industrial complex, production, military personnel, military education, personnel training, cooperation.*

Вступ

У сучасних умовах війни та глобальних безпекових викликів роль професійних військових кадрів набуває особливого значення. Їхня якісна підготовка стає головним чинником ефективного функціонування оборонної економіки України, яка потребує не лише технічної модернізації, а й кадрового зміцнення. Враховуючи еволюцію оборонно-промислового комплексу, актуальним є дослідження взаємозв'язку між професійною військовою освітою та здатністю держави задовольнити зростаючі потреби національної безпеки. Оборонно-промисловий комплекс (ОПК) України – сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, постачають товари військового призначення та подвійного використання, надають послуги військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами. Специфіка ОПК України полягає в тому, що тільки по невеликій кількості військової продукції він володіє замкнутим циклом виробництва. 1991 р. на території України розташовувалось майже 750 підприємств оборонної промисловості й 1,5 млн працівників галузі. У виконанні оборонних замовлень брали участь 140 науково-технічних і науково-виробничих організацій. Загалом на Україну припадало 30 % всієї оборонної промисловості СРСР. Надалі протягом 25 років оборонно-промисловий комплекс країни функціонував за пострадянською моделлю, що зумовило такі наслідки: неефективне реагування на сучасні виклики, неспроможність задовольнити потреби Збройних Сил України, залежність від бюджетного

фінансування, недостатня прозорість і низька фінансова й виконавча відповідальність (Про національну безпеку України).

У перші роки незалежності ОПК України стикався із численними викликами (від'єднання від радянської системи, втрата частини колишніх ринків збуту, обмеження фінансування). Проте країні вдалося зберегти значний потенціал і високий науковий рівень у галузі виробництва зброї та військово-прикладного обладнання.

Методи та матеріали

До початку воєнної агресії РФ у 2014 р. ситуація в ОПК України характеризувалася значним скороченням або припиненням виробництва важливих для національної безпеки зразків ОВТ, відсутністю замкнених циклів виробництва більшості зразків основних видів ОВТ. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, це супроводжувалося старінням матеріально-технічної бази науково-виробничих структур і розривом відносин між наукою та виробництвом, важким становищем галузевих науково-дослідних інститутів. Здебільшого створення інноваційної продукції закінчувалося на початкових стадіях циклу без серійного виробництва. Продаючи такий продукт іноземним фірмам, його власники мали значні «потенційні» втрати, а відсутність внутрішнього ринку оборонної продукції значно ускладнювало її реалізацію на зовнішньому ринку (Аналітична записка...). Наслідки деградації ОПК України підсилюються недосконалістю національної системи закупівель озброєнь в аспекті державного оборонного замовлення. В середині ОПК діють непрозорі й таємничі, орієнтовані передусім на державний сектор, умови (Чимишенко, Болотіна, 2023).

Відповідно до Указів Президента України від 9.12.2010 №1085 і від 28.12.2010 р. №1245, Постанов Кабінету Міністрів України від 29.12.2010 р. №1221 і від 31.08.2011 р. №993 у 2010 р. створений ДК «Укроборонпром», основним завданням якого стала реструктуризація та корпоратизація більшості оборонних підприємств і організацій. Мета – вирішити питання приватизації оборонних підприємств і залучити в оборонно-промисловий комплекс приватний капітал (Чимишенко, Болотіна, 2023). «Українська оборонна промисловість» – акціонерне товариство, яке об'єднує державні багатопрофільні підприємства різних галузей оборонної промисловості України, що з вересня 2013 р. організовані за п'ятьма основними напрямками діяльності:

- авіаційне виробництво і ремонт;
- виробництво високоточної зброї та боєприпасів;
- виробництво бронетехніки, автомобілів, інженерної, спеціальної техніки;
- суднобудування та виробництво морської техніки;
- розробка радіолокаційних систем, радіозв'язку і систем ППО.

У Концерні діє окрема група підприємств, які мають право займатися зовнішньоекономічною діяльністю в галузі експорту й імпорту військової продукції та товарів, що містять державну таємницю. Ці підприємства відповідають за просування продукції Концерну на міжнародних ринках,

забезпечуючи післяпродажне обслуговування, надають послуги з ремонту і модернізації озброєння та військової техніки.

Більшість оборонних підприємств виживали лише завдяки експортним замовленням, оскільки продукція мала попит на міжнародному ринку (вартість озброєння для споживача), що не стимулювало виробників модернізувати вже наявне чи впроваджувати нові технології, здійснюючи прорив у національному оборонному комплексі. Така система прирікала решту підприємств до боргової прірви. Тож на 2014 р. ОПК України мав мізерний виробничий потенціал через низку факторів: випуск застарілої продукції, відсутність коштів на новітні розробки, стара технологічна база, величезні незадіяні території на утриманні, неефективна управлінська діяльність. Наразі потрібно реформувати державний сектор ОПК, аби підприємства відповідали сучасним вимогам з управління та розвитку, залучали інвестиції, впроваджували нові технології тощо. Наприклад, Харківське державне авіаційне виробниче підприємство (ХДАВП) є дуже великим і має «запущені» проблеми, що складно піддаються реформам, проте без нього Україна мала б обмежені можливості з виробництва літаків, хай не найкращих світових зразків, але з унікальними потужними характеристиками. Втрата потенціалу зазначеного підприємства стала суттєвим регресом для держави. На ХДАВП застарівають і стають непридатними основні фонди. Тому за останні п'ять років, перед початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, не випущено жодного літака, натомість суміжні підприємства не отримують замовлення. Як результат, сумарна заборгованість ХДАВП – 4 млрд грн, а судові засідання знову відтермінувало рішення щодо банкрутства. ХДАВП, фактично припинивши випуск продукції у 2012 р. і не відновивши виробничий процес (Про затвердження Порядку проведення...).

Від набуття незалежності влада України не приділяла достатньої уваги розвитку ОПК, і підприємства банкрутували. Припинив діяльність Миколаївський суднобудівний завод, адже будувався задля створення військових кораблів «океанського класу», які Україні були непотрібні. Отже, українські підприємства – «великі гравці радянської епохи» – переживали величезні труднощі через відсутність конкретних планів їх реабілітації та виходу з кризи й неможливість адаптуватись до нових умов. Лише 2021 р. завдяки положенням законопроекту №3822 «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності», деякі питання вдалось вирішити, хоча це не стало панацеєю. Чільною особливістю законопроекту є стратегічність поставлених завдань – довгострокове планування для державних оборонних підприємств, чого на той час вони були позбавлені. Але тільки 28 підприємств з-поміж 118, що належать Укроборонпрому, генерували 98% загального прибутку, а решта – існували у режимі боргів (Про наукову і науково-технічну діяльність).

Результати

До початку повномасштабної війни ОПК України замість розвитку використовував застарілі матеріали й технології, не впроваджував інновації та був сконцентрований на випуску продукції радянських зразків і продажу її на експорт зацікавленим країнам (танки, бронетранспортери, ракетні комплекси, гелікоптери і літаки). За роки війни на Україна продала за кордон: 2014-15 рр. – 23 танки Т-72 і 12 гаубиць Д-30 Нігерії; 2016 р. – 34 бронетранспортери БТР-3 Таїланду, 25 танків Т64БВ-1 Конго, 108 броньованих машин БРДМ-2 Об'єднаним Арабським Еміратам, 5 БТР-4 Індонезії. Проте в офіційних даних 2017 р. кількість проданої бронетехніки зменшилась – 16 танків «Оплот» купив Таїланд. На початку війни Україна продавала навіть авіацію: 2014 р. – 5 літаків МіГ-21 Хорватії, 1 літак МіГ-29 Чаду, 6 літаків Мі-8 Білорусі; 2015 р. – 5 гелікоптерів Мі-24 Південному Судану. Тепер за кордоном є попит на українські протитанкові ракетні комплекси – «Стугна» і «Корсар». Але будь-який експорт озброєння та військової техніки заборонений, адже підприємства повинні задовольнити потреби державного оборонного замовлення в інтересах Збройних Сил України і можуть експортувати лише надлишкові зразки.

Від початку повномасштабної агресії РФ наша держава розширює свої можливості в оборонному промисловому комплексі на внутрішньому та зовнішньому ринку, що дозволяє забезпечити потрібний запас боєприпасів і зброї, проводити ремонт військової техніки та розробляти нові зразки озброєння. Виробництво зброї в Україні в 2024 р. перевищує показники до повномасштабної агресії 2022 р., незважаючи на спроби Росії знищити український оборонний промисловий потенціал. Зараз наша держава дотримується трьох основних напрямів для розвитку ОПК:

- 1) збільшення вітчизняної оборонно-промислової бази (ОПБ);
- 2) розбудова двостороннього і багатостороннього партнерства з європейськими державами;
- 3) створення спільних промислових підприємств зі Сполученими Штатами й іншими країнами-партнерами для спільного виробництва в Україні оборонної техніки та матеріалів.

27 грудня 2023 р. Президент України Володимир Зеленський заявив, що Україна у 2023 р. виробила втричі більше техніки та зброї, ніж у 2022 р. Укроборонпром – українська державна акціонерна компанія, котра об'єднує підприємства оборонної промисловості України – 2023 р. збільшила виробництво на 62 % порівняно з 2022 р. Сьогодні наша держава виробляє зброю та боєприпаси:

- I. Налагоджено виробництво артилерії та важких боєприпасів. 27 грудня 2023 р. экс-міністр промисловості України Олександр Камишин заявив: 2023 р. Україна збільшила виробництво мінометних снарядів у 42 рази, артилерійських снарядів – у 2,5 рази.
- II. Відновлено виробництво власних реактивних систем залпового вогню «Вільха» у 2022-23 рр. Ракети «Вільха-М» мають більший радіус дії –

до 130 км, і більше корисне навантаження, ніж ракети GMLRS (радіус дії американських M142 HIMARS – 77 км).

III. Розпочалось виробництво 155-мм снарядів невеликими обсягами у вересні 2023 р., які є типом боєприпасів за стандартом НАТО, що використовуються 155-мм гарматами із Заходу, котрі український ОПК ніколи раніше не виробляв.

IV. Продовжується виробництво 155-мм самохідних гаубиць 2С22 «Богдана»: початок розробки – 2018 р., серійне виробництво – січень 2023 р., розгортання на фронті – травень 2023 р.

Тож держава продовжує розвивати ОПК всередині країни та за кордоном. Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль зазначив: ми виробляємо третину необхідної зброї, а мета – принаймні 50%. Трансформація Укроборонпрому забезпечила його місце у ТОП-50 найсильніших оборонних компаній світу. Українська оборонна індустрія взаємодіє зі світовою. Варто висвітлити хронологію розвитку виробництва озброєння від 2013 р. (Табл.1).

Таблиця 1

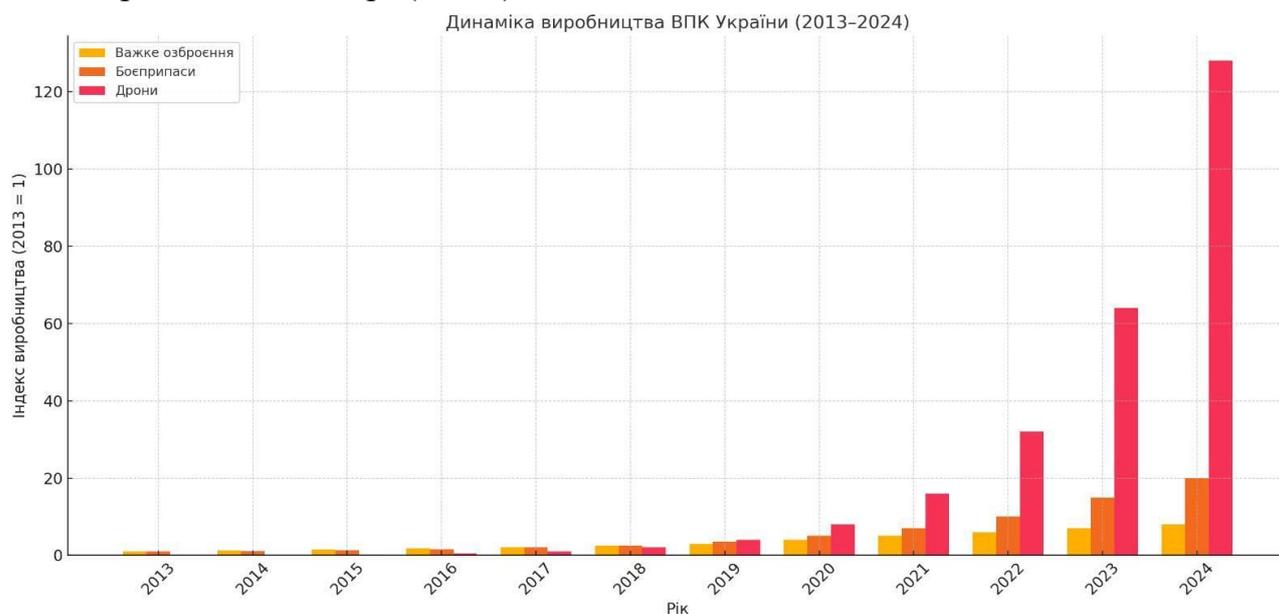
Розвиток виробництва озброєння в Україні

Рік	Важке озброєння	Боєприпаси	Дрони
2013	Низький рівень виробництва; переважно ремонт радянської техніки.	Обмежене виробництво; залежність від імпорту.	Відсутнє
2014-18	Поступове нарощування виробництва; модернізація існуючої техніки.	Початок локального виробництва; зростання потреб через конфлікт на Донбасі.	Розробка перших моделей; обмежене використання.
2019-21	Виробництво САУ «Богдана»; модернізація бронетехніки.	Розширення виробництва; освоєння нових калібрів.	Зростання виробництва розвідувальних дронів.
2022	Початок повномасштабної війни; збільшення виробництва бронетехніки.	Зростання виробництва; освоєння калібрів НАТО.	Масове виробництво FPV-дронів; активне використання на фронті.
2023	Виробництво 6 одиниць САУ «Богдана» на місяць; збільшення виробництва бронетехніки в 3–5 разів.	Виробництво мінометних боєприпасів зросло в 42 рази; артилерійських – у 2,8 рази	Виробництво понад 1 млн FPV-дронів; 96% дронів на фронті – українського виробництва.

2024	Виробництво 10 одиниць САУ «Богдана» на місяць; подальше зростання виробництва бронетехніки.	Виробництво понад 2,5 млн артилерійських та мінометних снарядів; освоєння нових типів боєприпасів	Виробництво до 4 млн дронів; розширення номенклатури, зокрема далекобійні моделі.
------	--	---	---

Розроблено авторами на основі (Свобода Р. Шмигаль)

Доречно представити динаміку виробництва ОПК України у трьох основних напрямках від 2013 р. (Рис.1).

*Рисунок 1. Динаміка виробництва озброєння в Україні
Розроблено авторами на основі (Свобода Р. Шмигаль)*

В умовах прискореного розвитку ОПК України слід зазначити, що такий поступ неможливий без якісної підготовки висококваліфікованих кадрів, які забезпечують розвиток технологій та розробку нових зразків озброєння і військової техніки. Взаємозв'язок між підготовкою кадрів та забезпеченням оборонних потреб визначається кількісними показниками чисельності, якістю військовослужбовців, їхньою професійною компетентністю, технічними навичками та здатністю до інновацій. Підготовка кадрів поєднує навчання, перепідготовку і підвищення кваліфікації особового складу, адаптацію до сучасних умов ведення бойових дій, використання новітніх технологій та зброї, формування професійних навичок, необхідних для ефективної діяльності. Своєчасна та якісна підготовка військовослужбовців, зокрема наукових кадрів, уможливує високий рівень виконання завдань, здатність швидко реагувати на зміни в оборонній політиці та стратегії країни. Тож ефективна підготовка кадрів – ключовий елемент для забезпечення оборонних потреб країни, надійності та стабільності оборонного потенціалу України в умовах сучасних геополітичних

викликів. Новаторські здібності дозволяють військовослужбовцям розробляти нові зразки озброєння і військової техніки на основі модерних технологій.

Саме новаторство постає чільною рушійною силою в цій війні, перебіг якої здатні змінити інновації. Користуючись досвідом Першої та Другої світових війн, можна виснувати: без різнобічного бачення прогрес не є можливим. Наприклад, поява танків і авіації в Першій світовій війні. У противників була схожа тактика – використання піхоти, а техніка виступала підкріпленням через відсутність координації. Розвиток подій різко сповільнився, адже ворожі сторони за відсутності переваг потерпали однаково. Допоки один із полководців не запропонував нову тактику: використовувати передусім авіацію, артилерію, танки й лише після цього піхоту. Таке новаторське рішення змінило хід війни.

Подібні зміни відбулись і в російсько-українській війні. На початку 2022 р. ніхто не сприймав всерйоз використання т.зв. «весільних» FPV-дронів, але вони змінили хід бойових дій. FPV-дрони – швидкісні квадрокоптери, керовані за допомогою спеціальної гарнітури. Українські військові завдяки новітнім технологіям самостійно винайшли зброю, якою зараз користується вся армія. Люди самостійно створювали й тестували нові зразки квадрокоптерів, волонтери проводили збори та закупівлі, військові корегували їх у використанні. Це не замовлення держави, а потреба рядового особового складу в новітній зброї, аби мати перевагу в бою. Новаторство, проявлене особовим складом на початку повномасштабного вторгнення, змінило перебіг війни. Зараз Міністерство оборони України розпочало ліцензоване виробництво FPV-дронів на базі одного із державних підприємств. У межах пілотного проекту, що стартував у грудні 2024 р., держава отримала можливість виробляти кодифіковані FPV-дрони (Про затвердження Порядку проведення...). За тристоронньою угодою, приватний розробник надав ліцензійний дозвіл на виробництво БПЛА на базі одного з держпідприємств, що належать до сфери управління Міноборони. Вироблену продукцію надають підрозділам Сил оборони України.

Отже, інноваційні підходи до ведення бойових дій, управління військами та використання зброї значно підвищують ефективність військових операцій. Впровадження нових технологій, тактик і стратегій надає країні стратегічну перевагу над противниками та є рушійною силою збройних сил.

Сучасні виклики, пов'язані з агресією РФ проти України, висунули на перший план проблему якісної системи підготовки та забезпечення військовослужбовців. Від якості підготовки кадрів, належного матеріального і технічного забезпечення залежать боєздатність Збройних Сил України та спроможність держави ефективно протистояти загрозам. Безумовний пріоритет 2025 р. полягає в значному збільшенні обсягів виробництва вже наявної зброї та військової техніки, підготовки до початку виробництва нових технологічно доступних видів озброєння і техніки, інноваційному розвитку державного оборонно-промислового комплексу, розширенні практичного співробітництва з провідними світовими гравцями у галузі та збільшенні місцевого виробництва. Заступниця міністра з питань стратегічних галузей промисловості Ганна Гвоздяр

повідомила: попри те, що противник перевершує за кількістю та фінансуванням, навіть разом із нашими союзниками важко повністю задовольнити потреби армії, оборонний сектор в Україні за 2023 р. зріс утричі, а 2024 р. індустрія зросла у 6 разів, натомість витрати склали 2,1 трлн грн. У 2025 р. Україна планує витратити на оборону 2,2 трлн грн – 26,3% від прогнозованого ВВП країни (Про затвердження Порядку постачання...). Це рекордний показник у сучасній історії держави. Одним із найважливіших напрямів є закупівля безпілотників (БПЛА) для розвідки та ударних операцій – буде витрачено 46,9 млрд грн (Про національну безпеку України...). Для виконання плану 2025 р. потрібне не лише фінансування та співпраця із закордонними партнерами, а й підготовлені кадри, які здатні реалізувати заплановане.

Кадровий потенціал Збройних Сил України – це сукупність знань, вмінь, здібностей, навичок, досвіду кадрів військових формувань, які здійснюють функції оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності (Про наукову і науково-технічну діяльність...).

Основними принципами військової кадрової політики є:

- верховенство права, демократизм і гуманність, повага до людини, її конституційних прав і свобод;
- ефективність, інноваційність, оперативність, адаптивність, підзвітність і відповідальність;
- послідовність, передбачуваність, компетентність, науковість, системність і єдність підходів у формуванні та реалізації військової кадрової політики за напрямками її розвитку;
- забезпечення неухильного дотримання *меритократичного* принципу управління кар'єрою військовослужбовців та індивідуального підходу в роботі з персоналом;
- спрямованість на забезпечення готовності органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій ЗС України до ефективного виконання завдань за призначенням.

Система підготовки військовослужбовців є багаторівневою та комплексною, покликана здійснити кваліфіковану підготовку особового складу для виконання завдань, визначених законодавством нашої держави. Мета проведення військової підготовки – забезпечити Збройні Сили та інші військові формування, правоохоронні органи спеціального призначення необхідною кількістю військовонавчених громадян для виконання військового обов'язку в запасі, проходження військової служби та проходження служби у військовому резерві. Відповідно до статті 11 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військова підготовка громадян України проводиться:

- ✓ у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу;
- ✓ у військових навчальних підрозділах і вищих військових навчальних закладах для проходження військової служби за контрактом.

Студенти закладів вищої освіти без військових навчальних підрозділів можуть отримати військову підготовку в закладах, які мають такі підрозділи чи

у вищих військових навчальних закладах. Військова підготовка є складником навчальних програм і навчальних планів ЗВО, студенти якого проходять військову підготовку – окремий предмет.

Основними аспектами військової підготовки ЗСУ є:

- Освіта і навчання.
- Фізична підготовка.
- Спеціалізована підготовка.
- Професійний розвиток.
- Матеріально-технічне забезпечення.
- Психологічна підготовка і підтримка.

Від початку повномасштабної агресії росії 2022 р. Україна суттєво реформувала систему підготовки військовослужбовців. Завдяки співпраці з понад 30 країнами-партнерами (Велика Британія, Канада і чимало країн ЄС) більше 100 тис. українських військових пройшли навчання за кордоном. У країнах НАТО військова освіта спрямована на формування інтелектуального і духовного потенціалу офіцерського корпусу: розгалужена мережа військових навчальних закладів, інтеграція з цивільною освітою, використання сучасних інформаційних технологій та міжнародне співробітництво у військово-освітній сфері. Обмін досвіду з країнами-партнерами є лівовою часткою розвитку підготовки особового складу ЗСУ.

Особливо варто відзначити операцію «Interflex» у Великій Британії – програма підготовки українських військових за стандартами Королівських Збройних Сил, організована спільно з країнами-учасницями Об'єднаного експедиційного корпусу, що стала ключовою в підготовці новобранців та молодших командирів. Навчання розраховане на українських рекрутів за зразком підготовки піхотинців британської армії, але адаптоване до умов інтенсивного навчання – скорочено в часі для охоплення більшої кількості учасників та прискорення підготовки. П'ятитижнева програма фокусується на засвоєнні базових бойових умінь, що критично важливі для виживання та ефективної участі в бойових діях: володіння зброєю та ведення вогню, тактична підготовка, патрулювання, бойові дії в сільських і міських умовах, зачистка ворожих позицій, робота з вибуховими пристроями та навички розмінування. Додатково курс містить основи кібербезпеки, медичну допомогу на полі бою, ознайомлення з міжнародним гуманітарним правом і законами війни. Від початку повномасштабного вторгнення у Великобританії підготовлено понад 30 тисяч військовослужбовців.

Висновок

Для успішного виконання оборонних завдань у 2025 р. слід зосередитися на комплексному вирішенні проблем, пов'язаних із кадровим потенціалом Збройних Сил України, а саме:

- ✓ інвестування у системну підготовку фахівців шляхом модернізації військової освіти;

- ✓ впровадження сучасних навчальних програм, що враховують досвід бойових дій та технологічні новації;
- ✓ формування ефективної системи підвищення кваліфікації та перепідготовки військовослужбовців, орієнтованої на практичні навички та управління новітньою технікою;
- ✓ забезпечення належних соціальних гарантій, мотивації та кар'єрних перспектив для військових, щоб залучати й утримувати висококваліфіковані кадри;
- ✓ розширення співпраці з міжнародними навчальними центрами та країнами-партнерами (переймати кращі практики).

Отже, необхідно створити сприятливі умови для професійного зростання, використання інноваційних підходів до управління персоналом і впровадження цифрових рішень, що дозволить сформувати сильне кадрове ядро для реалізації оборонної стратегії держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень «Можливості оборонно-промислового комплексу України в системі національної безпеки» (2010). Національний інститут стратегічних досліджень.
2. Біліченко, В.М. (2022). Формування кадрового потенціалу збройних сил України в системі публічного управління.
3. Міноборони запустило власне виробництво FPV-дронів. URL: <https://texty.org.ua/fragments/114342/minoborony-zapustylo-vlasne-vyrobnytstvo-fpv-droniv/>
4. Новини України – останні новини України сьогодні – УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/weapons/virobnictvo-ukrajinskoji-zbroji-ministr-nazvav-sumu-yaku-vidilit-krajina-nastupnogo-roku-12817854.html>.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. №2469-VIII: станом на 9 серп. 2024 р.
6. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII : станом на 9 квіт. 2025 р.
7. Про затвердження Порядку проведення випробувань зразків озброєння та військової техніки: Постанова Каб. Міністрів України від 17.02.2021. №159: станом на 16 черв. 2022 р.
8. Про затвердження Порядку постачання озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів під час особливого періоду, введення надзвичайного стану, проведення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії та у період проведення антитерористичної операції: Постанова Каб. Міністрів України від 25.02.2015. №345: станом на 15 лют. 2024 р.
9. Свобода Р. Шмигаль: Україна зараз виробляє близько третини необхідної зброї. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vyrobnytstvo-zbroya-ukrayina-shmyhal/33335660>.

10. Чімишенко, С., Болотіна, Є. (2023). Роль оборонно-промислового комплексу в економічному розвитку України. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*, 49 (1-2). 87-97.

REFERENCES:

1. Analytical note of the National Institute for Strategic Studies “Possibilities of the Defense-Industrial Complex of Ukraine in the National Security System” (2010). National Institute for Strategic Studies, 2010 [in Ukrainian]
2. Bilichenko, V.M. (2022). Formation of the personnel potential of the armed forces of Ukraine in the system of public administration. [in Ukrainian]
3. Chimyshenko, S., & Bolotina, Ye. (2023). The role of the defense-industrial complex in the economic development of Ukraine. *Herald of Kyiv Institute of Business and Technology*, 49(1-2), 87-97.
<https://doi.org/10.37203/kibit.2023.49.08> [in Ukrainian]
4. On National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated 06/21/2018. No.2469-VIII: as of Aug. 9, 2024 [in Ukrainian]
5. On Scientific and Scientific-Technical Activities: Law of Ukraine dated 11/26/2015. No.848-VIII: as of Apr. 9, 2025 [in Ukrainian]
6. On Approval of the Procedure for Testing Samples of Arms and Military Equipment: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02/17/2021. No.159: as of Jun. 16, 2022[in Ukrainian]
7. On Approval of the Procedure for Supplying Arms, Military and Special Equipment and Ammunition During a Special Period, the Introduction of a State of Emergency, Taking Measures to Ensure National Security and Defense, Repel and Deter Armed Aggression, and During an Anti-Terrorist Operation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02/25/2015. No. 345: as of Feb. 15, 2024 [in Ukrainian]
8. Svoboda R. Shmyhal: Ukraine now produces about a third of the necessary weapons. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vyrobnytstvo-zbroya-ukrayina-shmyhal/33335660>. [in Ukrainian]
9. The Ministry of Defense launched its own production of FPV drones. URL: <https://texty.org.ua/fragments/114342/minoborony-zapustylo-vlasne-vyrobnytstvo-fpv-droniv/>. [in Ukrainian]
10. Ukrainian News – latest Ukrainian news today – UNIAN. URL: <https://www.unian.ua/weapons/virobnictvo-ukrajinskoji-zbroji-ministr-nazvav-sumu-yaku-vidilit-krajina-nastupnogo-roku-12817854.html>. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 02.05.25

Прорецензовано / Revised: 15.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 21.05.25

УДК 159.9.07

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).12](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).12)

Аліна ШАФОРОСТ,
викладачка, аспірантка
ORCID ID: 0000-0003-1031-8795
shaforost@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Ніна НАУМЧИК,
кандидатка психологічних наук, доцентка
ORCID ID: 0000-0003-2721-0043
naumchik.n@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій
м. Київ, Україна

ЗВ'ЯЗОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ: ЕМПІРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено актуальну проблематику діагностики емоційного інтелекту (EI) особистості як її психологічного ресурсу. Емпірично обґрунтовано передумови для дослідження EI як реабілітаційного ресурсу індивіда. На вибірці з 85 осіб встановлено сильний позитивний зв'язок між рівнем EI та психологічною ресурсністю особистості. Перспективою подальших досліджень визначено розробку валідної методики діагностики емоційного інтелекту.

Ключові слова: емоційний інтелект, психологічні ресурси особистості, статистичні методи, психодіагностичний інструментарій, психологічна діагностика.

Alina SHAFOROST,
Lecture, Graduate Student
ORCID ID: 0000-0003-1031-8795
shaforost@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Hrygorii Skovoroda University in Pereyaslav

Nina NAUMCHYK,
PhD (Psc.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-2721-0043
naumchik.n@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

THE CONNECTION BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND PERSONALITY RESOURCES: AN EMPIRICAL ASPECT

The article explores the current issues in diagnosing emotional intelligence (EI) of an individual as a psychological resource of the personality. The existing problems in the diagnosis of these psychological phenomena are outlined.

The prerequisites for an empirical study of EI as a rehabilitative resource of the personality are substantiated. Using statistical methods (correlation and variance analysis) and psychodiagnostic tools (the "Questionnaire of Psychological Resourcefulness of Personality" by O. Shtepa and the "Methodology for Studying Emotional Intelligence of Personality" by V. Zarytska) on a sample of 85 individuals, a strong positive correlation was established between the level of EI and the psychological resourcefulness of the personality.

There is a connection between emotional intelligence and psychological resources, which can contribute to the development of such psychological resources as self-confidence, kindness, creativity, the desire for wisdom, the ability to update and use one's own resources, self-realization in the profession, and helping others. Emotional intelligence is focused on deep personal and social formations, which leads to the assumption: EI can be considered not as a function, but as a tool for activating, developing, and using psychological resources through psychological counseling and existential psychotherapy, since these resources relate to deep life values. This hypothesis requires further experimental development.

The obtained data prove the existence of a phenomenological connection between psychological resources and emotional intelligence, however, experimental verification has shown the difficulties of diagnosis, which provides grounds for further scientific development of valid diagnostic tools for emotional intelligence.

Keywords: *emotional intelligence, psychological resources of the individual, statistical methods, psychodiagnostic tools, psychological diagnostics.*

Вступ

Аналіз сучасних та класичних наукових джерел свідчить, що для психологічної науки актуальним питанням постає емоційний інтелект (далі – ЕІ), проаналізований Дж. Гілфордом (Hilford, 1967), Г. Гарднером (Gardner, 1993), Дж. Майєром, П. Саловеєм, Х. Вайсбахом, У. Даксом, Р. Бар-Оном, З. Івцевич, М. Брекет, О. Собченко, Л. Ракітянською, М. Шпак, Е. Носенко, В. Зарицькою, Г. Фроловою, О. Лящ, О. Хуртенко, О. Марчук та ін. Теоретичне обґрунтування ресурсного потенціалу ЕІ, специфік і домінант явища представлено в ранніх дослідженнях авторки (Шафорост, 2023; Shaforost, 2024). Наступний крок – емпіричне обґрунтування зв'язку емоційного інтелекту та ресурсів особистості – є метою роботи.

Методи та матеріали

У роботі використано статистичний метод (кореляційний та дисперсійний аналіз, узагальнена одномірна лінійна модель, частотний розподіл), метод

опитування. Психодіагностичний інструментарій – «Опитувальник психологічної ресурсності особистості» О. Штепи (Shtepa, 2018) та «Методика дослідження емоційного інтелекту особистості» В. Зарицької (Zarytska, 2019).

Вибір методик дослідження зумовлений доступністю, новизною, обмеженням варіативності інструментарію для діагностики ЕІ (опитувальник В. Зарицької), змістовою валідністю, надійністю психометричних показників (опитувальник О. Штепи). Зазначені методики – самоопитувальники. У проведеному дистанційно за допомогою Google Form дослідженні (вибірка – випадкова) взяли участь 85 осіб (30 чоловіків та 55 жінок) віком від 14 до 61 року.

Результати

За методиками «Опитувальник психологічної ресурсності особистості» О. Штепи та «Методика дослідження емоційного інтелекту особистості» В. Зарицької, визначено загальні показники. За результатами застосування частотного розподілу (Рис. 1) для методики «Опитувальник психологічної ресурсності особистості» О. Штепи, з'ясовано: із 85 досліджуваних 24,7% (21 особа) мають високий рівень психологічного ресурсу, 60% (51 особа) – середній, 14,1% (12 осіб) – низький, а у 1,2% (1 особа) психологічний ресурс не діагностується.

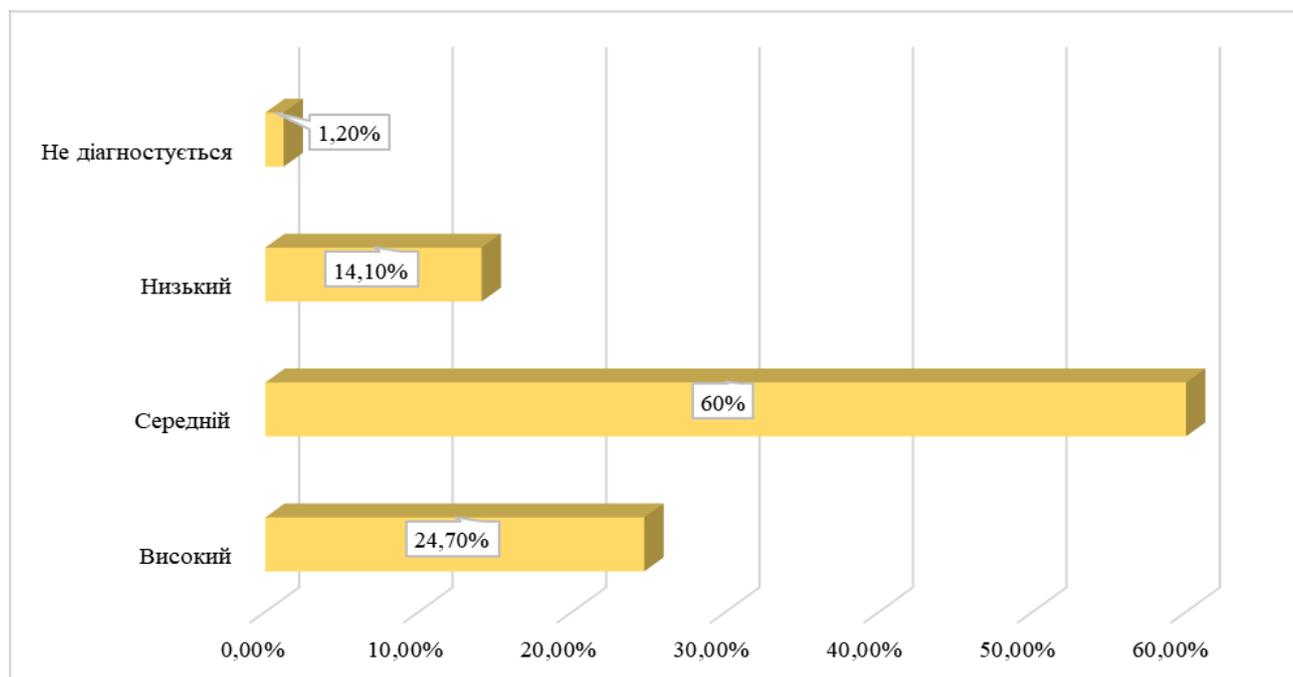

Рисунок 1. Частотний розподіл результатів ПР за коридорами значень

Звідси, методика дослідження є дискримінативною, оскільки значення відповідають параметрам нормального розподілу, а переважна більшість показників припадає на середній коридор значень.

За результатами діагностики ЕІ за «Методикою дослідження емоційного інтелекту особистості» В. Зарицької, визначено: по 46% (39 осіб) припадає на достатній та високий рівні, 9% (7 осіб) – на сумнівні (Рис. 2).

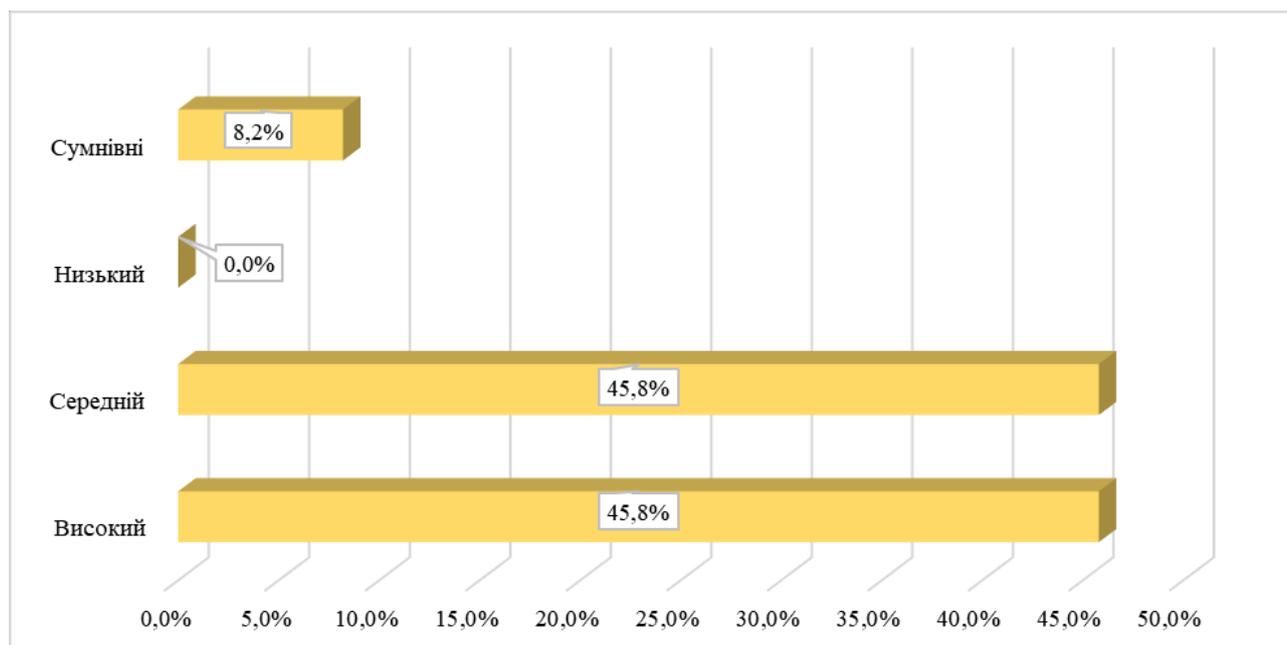

Рисунок 2. Частотний розподіл результатів діагностики EI за В. Зарицькою

Статистична гіпотеза дослідження: існує зв'язок між емоційним інтелектом та психологічним ресурсом. Методом кореляційного аналізу за критерієм Пірсона встановлено сильний позитивний зв'язок між феноменами на рівні 0,611** (Табл.1).

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу між EI та психологічною ресурсністю

		Загальний рівень EI	Загальний рівень психологічної ресурсності
Загальний рівень EI	Pearson Correlation	1	,611**
	Sig. (2-tailed)		<,001
	N	85	85
Загальний рівень психологічної ресурсності	Pearson Correlation	,611**	1
	Sig. (2-tailed)	<,001	
	N	85	85

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Отримані дані свідчать: зі зростанням рівня емоційного інтелекту зростає рівень психологічного ресурсу. За допомогою коефіцієнта детермінації встановлено, що в 37% досліджуваних може проявитися цей зв'язок. Результати аналізу показали сильну позитивну кореляцію між окремими компонентами феноменів (Табл. 2).

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу компонентів

	Самоконтроль	Розуміння власних емоцій	Розуміння емоцій інших	Здатність використовувати емоції
Впевненість у собі	0,426**			0,391**
Допомога іншим	0,381**		0,296**	0,322**
Творчість	0,318**			0,301**
Прагнення до мудрості	0,446*			0,379**
Робота над собою	0,451**	0,395**	0,314**	0,391**
Доброта до людей	0,464**	0,413**	0,363**	0,472**
Самореалізація в професії	0,403**			0,416**
Знання власних ресурсів	0,613**	0,487**	0,327**	
Уміння оновлювати власні ресурси	0,470*	0,345*	0,315**	0,608**
Уміння використовувати власні ресурси	0,383**	0,395**	0,383**	0,435**
Відповідальність		0,296**	0,297**	0,423**

Примітка:

* - наявний позитивний зв'язок на рівні 0,05

** - наявний сильний позитивний зв'язок на рівні 0,01

Отже, ЕІ може сприяти зняттю напруги завдяки творчості, впевненості в собі (докладання і вибір необхідних зусиль для досягнення результату), самоаналізу (прагнення до мудрості, прояви почуття доброти та емпатії до інших), допомозі оточенню, побудові доброзичливих стосунків, рефлексіям щодо наявних власних ресурсів та шляхів їх розвитку і використання, здатності розподіляти відповідальність і розуміти її межі, рефлексувати над впливом чужого емоційного стану на власний, обирати ефективні способи відновлення свого ресурсного потенціалу в професійній діяльності. Чим більше особистість розуміється на власних емоціях та емоціях інших людей, чим більше володіє навичками регуляції та використання емоцій, тим ефективніше вона зможе використовувати свої психологічні ресурси (Рис. 3).

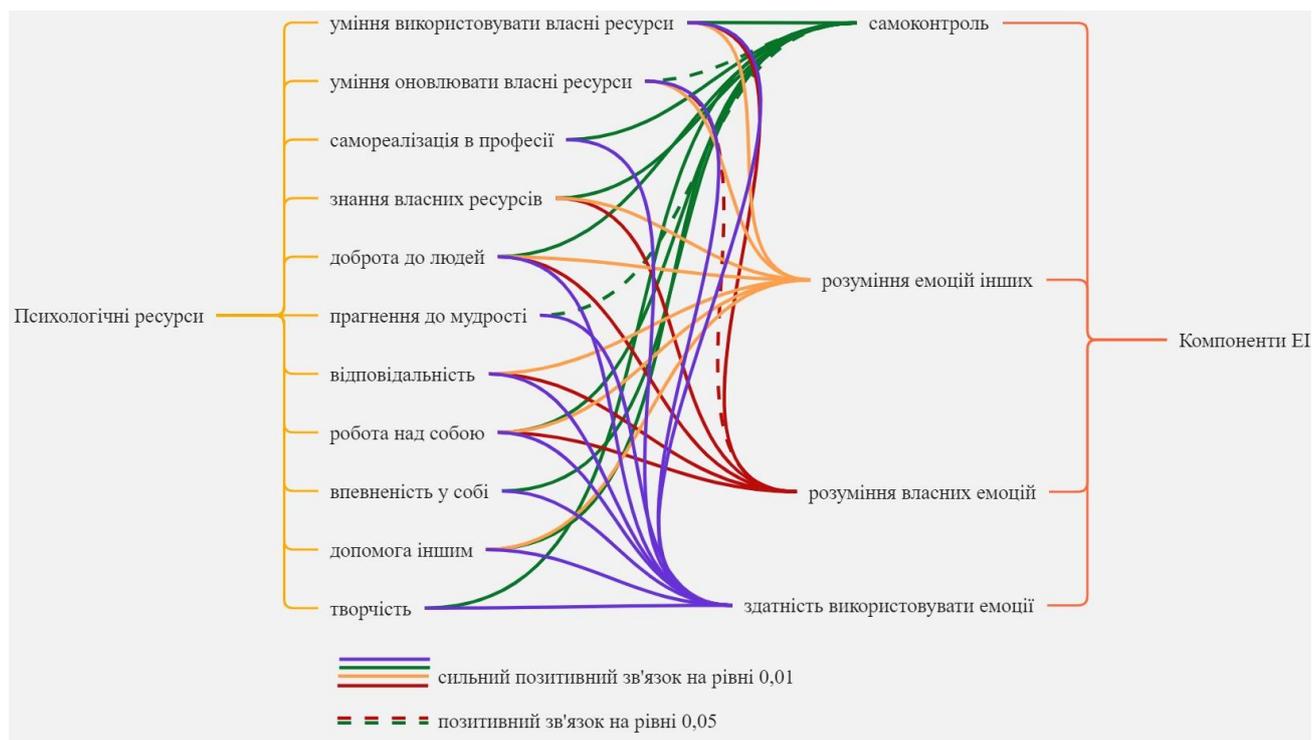

Рисунок 3. Графічне зображення зв'язків EI та психологічного ресурсу

Тож найбільше точок перетину спостерігається між такими компонентами EI:

- ✓ самоконтролем та здатністю використовувати емоції в діяльності;
- ✓ спілкуванні із такими компонентами психологічних ресурсів, як їх знання, уміння їх вдосконалювати та використовувати.

Цей зв'язок може проявлятися у тому, що особистість із розвиненим EI здатна ефективніше використовувати, аналізувати та реалізовувати власний ресурсний потенціал. Зазначені компоненти EI можуть сприяти розвитку ресурсного потенціалу особистості. Звідси, доцільно розглядати EI як терапевтичний інструмент.

Ресурсність не є системоутворюючою, натомість цим виступає EI. Застосування однофакторного дисперсійного аналізу дозволило встановити значимість впливу EI на психологічний ресурс і навпаки (Табл. 3).

Таблиця 3

Результати однофакторного дисперсійного аналізу для психологічного ресурсу

	Eta	Eta Squared
Загальний рівень EI *	,816	,666
Загальний рівень психологічної ресурсності		
Загальний рівень психологічної ресурсності	,923	,852
* Загальний рівень EI		

За результатами, спостерігається більш значимий вплив емоційного інтелекту на психологічний ресурс, оскільки саме ЕІ визначає 85% дисперсії ресурсності, а ресурсність – 65% дисперсії ЕІ. Тобто більшу детермінацію (первинність) бере на себе емоційний інтелект, а залежною змінною стає психологічний ресурс особистості.

Застосувавши метод багатofакторного дисперсійного аналізу, встановлено: загальний рівень значимості для ЕІ високий, проте впливу кожного із членів не спостерігаємо. Тому діагностичний інструментарій зумовлює статистичну похибку, внаслідок чого інтерпретувати дані неможливо, хоча теоретично передбачено на рівні достовірності $p=0.05$, але сама модель взаємодетермінації порожня.

Отримані дані доводять: теоретично є феноменологічний зв'язок між психологічним ресурсом та емоційним інтелектом, проте статистичного підтвердження поки немає.

Висновок

Існує зв'язок емоційного інтелекту із психологічним ресурсом, що може сприяти розвитку таких психологічних ресурсів, як впевненість у собі, доброта, творчість, прагнення до мудрості, вміння оновлювати та використовувати власні ресурси, самореалізація в професії, допомога іншим. Емоційний інтелект орієнтований на глибинні особистісні та на соціальні утворення, що зумовлює припущення: ЕІ можливо розглядати не функцією, а інструментом для активації, розвитку та використання психологічних ресурсів через психологічне консультування, екзистенційну психотерапію, оскільки зазначені ресурси стосуються глибинних життєвих цінностей. Ця гіпотеза потребує подальшої експериментальної розробки.

Отримані дані доводять існування феноменологічного зв'язку між психологічними ресурсами та емоційним інтелектом, однак експериментальна перевірка засвідчила складнощі діагностики, що дає підстави для подальшої наукової розробки валідних інструментів діагностики емоційного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gardner, H. (1993). *Frames of mind*. Fontana Press.
2. Guilford, J.P. (1967). *The nature of human intelligence*. McGraw-Hill.
3. Ivcevic, Z., Brackett, M.A., & Mayer, J.D. (2007). Emotional intelligence and emotional creativity. *Journal of Personality*, 75(2). 199-236. doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00437.
4. Liashch, O., Khurtenko, O., & Marchuk, S. (2023). Емоційний інтелект як засіб розвитку резильєнтності особистості. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Oborony Ukrainy*, 74(4). 79-86. doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-79-86
5. Shaforost, A. (2024). Специфіка та доміанти діагностики емоційного інтелекту як реабілітаційного ресурсу особистості. *Herald of Kiev Institute of Business and Technology*, 50(1). 88-108. doi.org/10.37203/kibit.2024.50.08

6. Shaforost, A.V. (2023). Емоційний інтелект як особистісний ресурс. *Сучасні вектори відновлення та розвитку України на засадах сталості та безпеки*. doi.org/10.54929/conf_21_11_2023-18-08
7. Shtepa, O.S. (2018). The questionnaire of a personality's psychological resourcefulness: The results of development and approbation of the author's method. *Problems of Modern Psychology*, 39. 380-399. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399>
8. Zarytska, V.V. (2019). Method of determining the level of development of emotional intelligence of the individual. *Theory and Practice of Modern Psychology*, 3(2). 37-41. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.7>.

REFERENCES:

1. Gardner, H. (1993). *Frames of mind*. Fontana Press.
2. Guilford, J.P. (1967). *The nature of human intelligence*. McGraw-Hill.
3. Ivcevic, Z., Brackett, M.A., & Mayer, J.D. (2007). Emotional intelligence and emotional creativity. *Journal of Personality*, 75(2). 199-236. doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00437.
4. Liashch, O., Khurtenko, O., & Marchuk, S. (2023). Emotional intelligence as a means of developing personal resilience. *Visnyk Natsionalnoho Universytetu Oborony Ukrainy*, 74(4). 79-86. doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-79-86[in Ukrainian]
5. Shaforost, A. (2024). Specificity and dominants of diagnostics of emotional intelligence as a rehabilitation resource of personality. *Herald of Kiev Institute of Business and Technology*, 50(1). 88-108. doi.org/10.37203/kibit.2024.50.08[in Ukrainian]
6. Shaforost, A.V. (2023). Emotional intelligence as a personal resource. *Suchasni vektory vidnovlennia ta rozvytku Ukrainy na zasadakh stalosti ta bezpeky*. doi.org/10.54929/conf_21_11_2023-18-08[in Ukrainian]
7. Shtepa, O.S. (2018). The questionnaire of a personality's psychological resourcefulness: The results of development and approbation of the author's method. *Problems of Modern Psychology*, 39. 380-399. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399>
8. Zarytska, V.V. (2019). Method of determining the level of development of emotional intelligence of the individual. *Theory and Practice of Modern Psychology*, 3(2). 37-41. <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.3-2.7>.

Отримано редакцією / Received: 01.05.25

Прорецензовано / Revised: 15.05.25

Схвалено до друку / Accepted: 21.05.25

УДК 373.2.035.6

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52\(1\).13](https://doi.org/10.37203/kibit.2025.52(1).13)

Людмила ШКРЕБТІЄНКО,

кандидатка педагогічних наук

ORCID ID: 0000-0001-8106-0088

shkrebtienko@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

Карина ОВДІЄНКО,

студентка

ovdiienko.k@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ДІТЕЙ ПІСЛЯ ПЕРЕЖИТИХ ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ

Перипетії, що відбуваються в Україні на тлі збройного конфлікту, вплинули на психоемоційне благополуччя дітей, що може викликати серйозні психологічні травми, які без своєчасної та фахової підтримки матимуть довготривалі негативні наслідки для психічного здоров'я дитини.

У статті проаналізовано ключові підходи до реабілітації дітей, виокремлено ефективні методи психокорекції, простудійовано значення інформаційно-комунікаційних технологій у процесі надання психологічної допомоги. Висвітлено головні причини дитячої травматизації в контексті сучасних подій та варіанти фахової підтримки, спрямованої на поступове повернення дитини до емоційної рівноваги.

***Ключові слова:** психологічна реабілітація, психоемоційне благополуччя, здоров'я дитини, травматичні події, емоційна рівновага.*

Liudmyla SHKREBTIENKO,

PhD (Pedag.)

ORCID ID: 0000-0001-8106-0088

shkrebtienko@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Karina OVDIENKO,

Student

ovdiienko.k@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN AFTER EXPERIENCED TRAUMATIC EVENTS

At the present stage, the problem of psychological rehabilitation of children after traumatic events is extremely relevant. The recent events taking place in Ukraine against the backdrop of the armed conflict have significantly affected the psycho-emotional well-being of children - one of the most vulnerable categories of the population. Such circumstances can cause serious psychological trauma, which without timely and professional support can have long-term negative consequences for the child's mental health.

Somatic manifestations of psychotrauma include frequent complaints of headache, abdominal pain, nausea, which have no organic basis. Such manifestations indicate the psychosomatic nature of the symptoms and require a comprehensive approach to diagnosis. Children also experience decreased immunity, frequent colds, and general exhaustion. Sleep and eating disorders are also typical signs: children are afraid to fall asleep, see horrors, or, conversely, sleep excessively long. Appetite can either decrease to the point of complete refusal of food, or, conversely, manifest itself in the form of compulsive overeating.

A comprehensive understanding of the signs of trauma allows you to provide the child with appropriate psychological support in a timely manner, adapted to their age, emotional state, and needs. Early intervention is a key factor in preventing long-term negative consequences.

This article analyzes key approaches to the rehabilitation of children, effective methods of psychocorrection, and the importance of information and communication technologies in the process of providing psychological assistance. Let's consider the main causes of childhood trauma, particularly in the context of current events, and options for professional support aimed at gradually returning the child to emotional balance.

Keywords: *psychological rehabilitation, psycho-emotional well-being, child health, traumatic events, emotional balance.*

Вступ

У сучасних умовах надання якісної психологічної допомоги є не просто важливим, а життєво необхідним, оскільки ефективність такої підтримки визначає здатність дитини адаптуватися до нових реалій, поновити навчальний процес, відновити навички соціальної взаємодії та сформувати відчуття внутрішньої безпеки у зміненому світі.

Особливості психічного розвитку дітей, зокрема їх підвищена сприйнятливність до стресових факторів, вікова чутливість і емоційна нестабільність, ускладнюють процес самостійного подолання пережитих травматичних ситуацій. Без належної професійної допомоги існує значний ризик розвитку тривалих психологічних порушень, а саме: тривожні стани, фобії, порушення сну, депресивні реакції та інші розлади (Бондаренко, 2020).

Згідно з дослідженням В.Є. Петренка (2013), дитяча тривожність має яскраво виражений віковий характер і здатна серйозно позначатися на поведінці та на якості міжособистісних взаємин, загальному емоційному самопочутті дитини. Тому виникає нагальна потреба у глибокому вивченні специфіки надання психологічної підтримки дітям, які зазнали впливу травматичних подій у воєнних умовах.

Методи та матеріали

Доцільно проаналізувати причини травматизації дітей – складного багатофакторного процесу, що виникає внаслідок дії інтенсивного або тривалого стресу, до якого психіка дитини виявляється неготовою. Особливо уразливими до психотравм стають діти дошкільного та молодшого шкільного віку, чия нервова система ще недостатньо сформована для ефективного подолання сильних емоційних навантажень.

Наймасштабніша причина травматизації українських дітей – повномасштабна війна. За статистикою ЮНІСЕФ, понад 4,3 мільйона дітей були змушені покинути домівки, втратили доступ до нормального освітнього процесу та пережили численні психотравмуючі події (бомбардування, загибель рідних, евакуація, життя в укриттях).

Розлучення, втрата батьків або їх емоційна відстороненість – одна з найпоширеніших причин емоційної травми. Діти в таких умовах часто втрачають почуття безпеки й довіри до світу. За даними психологічних досліджень, майже 65% дітей, які пережили розлучення батьків чи смерть близької людини, потребують професійної допомоги психолога.

Результати

Ознаками травматизації у дітей є те, що виникає у відповідь на події за межами звичайного досвіду дитини та сприймається нею загрозою для життя, безпеки або цілісності її особистості. Прояви подібної травми виступають явними і латентними, відображаються на всіх рівнях функціонування дитини: поведінковому, емоційному, соматичному та когнітивному. Виявлення ознак травми постає надзвичайно важливим етапом у процесі діагностики й подальшої психологічної реабілітації.

Одна з характерних реакцій – поведінкові зміни. У дітей молодшого віку часто спостерігається регресія в розвитку: повернення до раніше подоланих стадій (наприклад, повторна поява енурезу, смоктання пальця, страх залишатися на самоті; Лісіна, 2017). Старші діти проявляють агресивність, дратівливість або, навпаки, надмірну замкнутість, уникнення соціальних контактів. Характерною стає втрата інтересу до улюблених занять чи ігор, що сигналізує про зниження життєвої енергії та мотивації. На емоційному рівні дитина переживає посттравматичні стани, що можуть проявлятися у хронічній тривожності, плаксивості, емоційній нестабільності. Часто діти не усвідомлюють чи вербалізують свої переживання, що призводить до внутрішнього напруження та

почуття безпорадності. Поширеним симптомом є відчуття провини або сорому, навіть якщо об'єктивно дитина не відповідальна за подію (Ainsworth, 1978).

До соматичних проявів психотравми належать скарги на головний біль, біль у животі, нудоту, що не мають органічного підґрунтя. У дітей спостерігається зниження імунітету, часті застуди та загальне виснаження. Такі прояви вказують на психосоматичну природу симптомів і потребують комплексного підходу до діагностики.

Порушення сну та харчової поведінки також є типовими ознаками: діти бояться засинати, бачити жахіття, чи, навпаки, сплять надмірно довго. Апетит може або знижуватися до повної відмови від їжі, або проявлятися у формі компульсивного переїдання. Не менш важливі когнітивні зміни: зниження концентрації уваги, труднощі у навчанні, порушення пам'яті, що може призвести до зниження академічної успішності та проблем у спілкуванні з однолітками.

Комплексне розуміння ознак травматизації дозволяє вчасно надати дитині відповідну психологічну підтримку, адаптовану до її віку, емоційного стану та потреб. Раннє втручання є ключовим чинником у профілактиці довготривалих негативних наслідків.

Варто виокремити принципи психологічної реабілітації дітей після травматичних подій – складного і багатоетапного процесу, що вимагає системного, індивідуалізованого й науково обґрунтованого підходу. Основна мета реабілітаційної роботи полягає у відновленні емоційної рівноваги дитини, формуванні навичок подолання стресу, зміцненні психологічної стійкості та відновленні її соціального функціонування. Ефективна допомога ґрунтується на принципах, дотримання яких є критично важливим для позитивного результату.

1. *Принцип безпеки.* Реабілітаційний процес повинен забезпечувати фізичну та емоційну безпеку дитини; створити умови, в яких дитина не відчуватиме загроз, зможе вільно висловлювати почуття, бути почутою та зрозумілою.
2. *Принцип індивідуального підходу.* Кожна дитина унікальна, має власний досвід переживання травми. Тому методи реабілітації повинні адаптуватися до її віку, типу травматичної події, рівня розвитку, особистісних рис і сімейного оточення.
3. *Принцип конфіденційності та довіри.* Створення довірливих стосунків між дитиною та психологом – основа ефективної реабілітації. Дотримання конфіденційності сприяє розкриттю внутрішнього світу дитини та зниженню рівня тривожності.
4. *Принцип поетапності та системності.* Реабілітаційна робота має проходити поступово: від стабілізації емоційного стану до опрацювання травматичних переживань і формування нових адаптивних стратегій. Системний підхід передбачає комплексність методів: індивідуальні консультації, групова терапія, арт-терапія, робота з родиною тощо.
5. *Принцип активного залучення сім'ї.* Родина – важливий ресурс підтримки дитини. Робота з батьками чи опікунами допомагає відновити безпечне

емоційне середовище, навчити дорослих правильно реагувати на поведінкові прояви травми в дитини.

6. *Принцип міждисциплінарної взаємодії.* У процесі реабілітації доцільна співпраця психологів, психіатрів, педагогів, соціальних працівників, що забезпечує комплексну оцінку стану дитини і визначає оптимальну програму допомоги.
7. *Принцип ресурсності.* Важливо фокусувати увагу не лише на травмі, а й на внутрішніх і зовнішніх ресурсах дитини: сильних якостях, попередньому досвіді подолання труднощів, позитивних соціальних зв'язках (Кошова, 2021).

Дотримання вищезазначених принципів сприяє формуванню адаптивних механізмів у дитини, відновленню її відчуття контролю над власним життям та покращенню загального психоемоційного стану.

Психологічна реабілітація дітей, які пережили травматичні події, є завданням не лише фахівців-психологів чи сім'ї, а й усього соціального середовища, в якому дитина розвивається. У цьому контексті особливу роль відіграють школа (освітньо-виховна інституція) та суспільство загалом. Завдяки взаємодії з освітніми закладами, громадськими організаціями та державними структурами дитина повертається до звичного способу життя, відновлює почуття безпеки, довіри до дорослих і світу. Школа забезпечує стабільність, структуру та рутину – важливі умови для подолання посттравматичного стресового розладу. Педагогічний колектив може виступати агентом підтримки, своєчасно помічати зміни у поведінці й емоційному стані учнів, спрямовуючи їх до фахівців шкільної психологічної служби. Інклюзивне середовище, вільне від стигматизації, сприяє швидшому відновленню постраждалих дітей. Значення мають навчальні програми із соціально-емоційного навчання, що формують навички саморегуляції, емпатії та комунікації. Тут важлива роль належить шкільному психологу, який здійснює діагностику, консультування і психокорекційну роботу з учнями, педагогами та батьками.

Доречно проаналізувати роль суспільства, яке виконує функцію соціального контексту, що може як сприяти, так і гальмувати процес реабілітації:

- ✓ *Формування культури психологічної підтримки:* популяризація ідеї важливості ментального здоров'я, створення простору для відкритого обговорення психотравматичних досвідів.
- ✓ *Діяльність громадських організацій та волонтерських рухів:* реалізація програм соціальної підтримки, таборів психологічного відновлення, арт- та ігротерапевтичних заходів.
- ✓ *ЗМІ та інформаційна політика:* вплив на сприйняття теми травми, сприяння зменшенню стигми навколо психічного здоров'я.
- ✓ *Державна підтримка:* впровадження політик, які гарантують доступ до психологічної допомоги в освітніх і медичних установах.

Комплексний підхід, що поєднує ресурси школи, сім'ї та суспільства, створює сприятливі умови для повноцінної психологічної реабілітації дітей,

ресоціалізації та подальшого гармонійного розвитку. Тож варто висвітлити техніки психологічної реабілітації дітей після травматичних подій.

Психологічна реабілітація дітей, які пережили психотравмуючі події, потребує використання ефективних методів і технік, спрямованих на зменшення симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР), формування механізмів адаптації та відновлення емоційної рівноваги. У практиці роботи з травмованими дітьми застосовуються класичні психотерапевтичні підходи та спеціалізовані методики, адаптовані до дитячого віку (Гарбузюк, 2020; Корнієнко, 2019; Пірожкова, 2018).

1. *Арт-терапія* – один з найефективніших методів роботи з дітьми. У малюванні, ліпленні, аплікації дитина може безпечно виразити свої емоції, страхи, гнів, які складно сформулювати словами; сприяє зменшенню внутрішнього напруження, покращує настрій та підвищує відчуття контролю.

2. *Пісочна терапія* – проєктивна методика, що дозволяє дитині створювати сцени в пісочниці за допомогою фігурок; сприяє м'якому пропрацюванню травматичних переживань, знижує рівень тривоги й активізує здатність до саморегуляції.

3. *Казкотерапія*: дозволяє через знайомі дітям образи (герої, тварини, магичні істоти) створити безпечний простір для вивчення складних емоцій та досвіду; допомагає дитині ідентифікувати себе з персонажем, який долає труднощі, тим самим зміцнюючи віру в свої сили.

4. *Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ)*, адаптована до дитячого віку, допомагає дітям розпізнавати негативні думки, що виникають внаслідок травми, та змінювати їх на більш конструктивні; ефективно використовується для роботи із симптомами тривожності, депресії та ПТСР.

5. *Тілесно-орієнтовані техніки*: робота з тілом – дихальні вправи, релаксаційні методики, вправи на заземлення – дозволяє зменшити соматичні прояви травми (наприклад, м'язове напруження, головний біль), покращити загальний психофізичний стан дитини.

6. *Ігрова терапія*: через гру дитина відтворює свої страхи, фантазії, конфлікти. Під керівництвом психолога гра стає терапевтичним інструментом, який дозволяє переробити травматичний досвід у безпечному середовищі.

7. *Групова терапія*: діти, які пережили схожі події, у груповому форматі отримують підтримку, вчаться виражати емоції, розвивають навички комунікації; зустрічі підвищують відчуття належності, знижують ізоляцію та самотність.

8. *Психоосвітні заходи*: важливо не лише надавати емоційну підтримку, а й навчати дитину (та її батьків) розумінню психотравми, нормальності реакцій на неї, способам збереження психічного здоров'я у складних умовах.

Ефективність технік залежить насамперед від індивідуальних особливостей дитини, характеру травматичної події та готовності до взаємодії. Тому вибір методів має здійснюватися лише фахівцем з урахуванням клінічної оцінки стану.

Висновок

Психологічна реабілітація дітей, які пережили травматичні події, постає складним і багаторівневим процесом, що потребує глибокого розуміння дитячої психіки, високого професіоналізму фахівців і тісної взаємодії між сім'єю, школою та соціальним середовищем. Дитяча психіка вразлива, однак за належної підтримки здатна до відновлення і розвитку.

Протягом дослідження було встановлено, що ознаки психотравми у дітей проявляються на різних рівнях: емоційному, поведінковому, когнітивному та соматичному. Ефективна психологічна допомога повинна базуватися на принципах безпеки, індивідуального підходу, довіри, поетапності та ресурсності. Важливу роль у цьому процесі відіграють школа і суспільство, які створюють підтримувальне середовище для дитини.

Застосування таких реабілітаційних технік, як арт-терапія, ігрова терапія, пісочна терапія, когнітивно-поведінковий підхід і казкотерапія, демонструє високу ефективність у подоланні наслідків травматичного досвіду. Головним чинником успішної реабілітації стає не лише фахова допомога, а й формування в суспільстві чутливого ставлення до потреб психічного здоров'я дітей.

Отже, системна, міждисциплінарна і гуманістично орієнтована модель реабілітації дозволяє створити умови для повноцінного розвитку дитини, відновлення її психологічної цілісності та сприяє формуванню стійкості перед викликами життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бастун, Н.А. (2010). Можливості нейропсихологічного підходу. *Горизонти науки*, 2 (30). 88-94.
2. Белінська, Г.В. (2020). Психологічна допомога дітям, які пережили травматичні події. Центр практичної психології і соціальної роботи.
3. Гарбузюк, Н. (2020). Психологічна реабілітація дітей після травматичних подій. Освіта України.
4. Дуб, В. (2017). Реабілітаційна психологія: методичні матеріали. ДДПУ імені Івана Франка.
5. Корнієнко, С. (2019). Методики арт-терапії в роботі з дітьми. Ранок.
6. Кошова, І.В. (2021). Основи психологічної реабілітації. НДУ ім. М. Гоголя.
7. Лебедева, Л.М. (2020). Арт-терапія в роботі з травмованими дітьми. Основа.
8. Мартиненко, І.В. (2019). Основи психологічної підтримки дітей після травмуючих подій. Освіта України.
9. Мельник, І.В. (2021). Психологічна служба школи: теорія і практика. Основа.
10. Перрі, Б., & Шаловіц, М. (2021). Що з тобою сталося? Розмова про травму, стійкість і зцілення. Наш Формат.
11. Петренко, Л.О. (2019). Психологічна підтримка дітей після травматичних подій. Генеза.
12. Пірождкова, Л. (2018). Психотерапевтичні підходи в роботі з дітьми, які зазнали психотравми. Світ.

13. Савченко, О.Я. (2018). Соціально-педагогічні аспекти підтримки дітей у кризових ситуаціях. Либідь.
14. Терещенко, Л.М. (2018). Психологічна травма: механізми впливу на психіку дитини. Видавництво ЛНУ.
15. Царенко, Л., Вебер, Т., Войтович, М., Гриценко, Л., Кочубей, В., Гридковець, Л. (2018). Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Центр учбової літератури.
16. American Psychological Association. (2023). Guidelines on trauma and children. <https://www.apa.org/pubs/journals/features/rep-rep0000082.pdf>
17. Edwards, D.W. (2003). Personality assessment in neuropsychology: The nonspecificity of MMPI-2 neurocorrection methods. *Comparative Study*, 10. doi: 10.1177/1073191103254491.
18. National Child Traumatic Stress Network. (2022). Child trauma toolkit for educators. <https://www.nctsn.org/resources/child-trauma-toolkit-educators>
19. National Child Traumatic Stress Network. (2022). Trauma-informed schools: Supporting students with trauma histories. <https://www.nctsn.org/resources/trauma-informed-schools-supporting-students-trauma-histories>
20. Oaklander, V. (2006). *Windows to our children: A Gestalt therapy approach to children and adolescents*. New York: The Gestalt Journal Press.
21. UNICEF. (2023). Education in emergencies: Supporting resilience in children. <https://www.unicef.org/education/emergencies>
22. Vasylychenko, H. (2017). Psychological assistance to children who have experienced traumatic events. Institute of Psychology named after H.S. Kostiuk.

REFERENCES:

1. American Psychological Association. (2023). Guidelines on trauma and children. <https://www.apa.org/pubs/journals/features/rep-rep0000082.pdf>
2. Bastun, N.A. (2010). Mzhlyvosti neiropsykhologichnoho pidkhodu. *Horyzonty nauky*, 2 (30). 88-94. [in Ukrainian]
3. Bielinska, H.V. (2020). Psykhologichna dopomoha ditiam, yaki perezhlyly travmatychni podii. *Tsentr praktychnoi psykhologii i sotsialnoi roboty*. [in Ukrainian]
4. Dub, V. (2017). *Reabilitatsiina psykhologhiia: metodychni materialy*. DDPU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian]
5. Edwards, D.W. (2003). Personality assessment in neuropsychology: The nonspecificity of MMPI-2 neurocorrection methods. *Comparative Study*, 10. doi: 10.1177/1073191103254491.
6. Harbuziuk, N. (2020). Psykhologichna reabilitatsiia ditei pislia travmatychnykh podii. *Osvita Ukrainy*. [in Ukrainian]
7. Koshova, I.V. (2021). *Osnovy psykhologichnoi reabilitatsii*. NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian]
8. Korniienko, S. (2019). *Metodyky art-terapii v roboti z ditmy*. *Ranok*. [in Ukrainian]

9. Lebedieva, L.M. (2020). Art-terapiia v roboti z travmovanymy ditmy. Osnova. [in Ukrainian]
10. Martynenko, I.V. (2019). Osnovy psikhologichnoi pidtrymky ditei pislia travmuiuchykh podii. Osvita Ukrainy. [in Ukrainian]
11. Melnyk, I.V. (2021). Psikhologichna sluzhba shkoly: teoriia i praktyka. Osnova. [in Ukrainian]
12. National Child Traumatic Stress Network. (2022). Child trauma toolkit for educators. <https://www.nctsn.org/resources/child-trauma-toolkit-educators>
13. National Child Traumatic Stress Network. (2022). Trauma-informed schools: Supporting students with trauma histories. <https://www.nctsn.org/resources/trauma-informed-schools-supporting-students-trauma-histories>
14. Oaklander, V. (2006). Windows to our children: A Gestalt therapy approach to children and adolescents. New York: The Gestalt Journal Press.
15. Perri, B., & Shalovits, M. (2021). Shcho z toboiu stalosia? Rozмова pro travmu, stiikist i ztsilennia. Nash Format. [in Ukrainian]
16. Petrenko, L.O. (2019). Psikhologichna pidtrymka ditei pislia travmatychnykh podii. Heneza. [in Ukrainian]
17. Pirozhkova, L. (2018). Psykhoterapevtychni pidkhody v roboti z ditmy, yaki zaznaly psykhotravmy. Svit. [in Ukrainian]
18. Savchenko, O.Ia. (2018). Sotsialno-pedahohichni aspekty pidtrymky ditei u kryzovykh sytuatsiiakh. Lybid. [in Ukrainian]
19. Tereshchenko, L.M. (2018). Psikhologichna travma: mekhanizmy vplyvu na psykhiku dytyny. Vydavnytstvo LNU. [in Ukrainian]
20. Tsarenko, L., Veber, T., Voitovych, M., Hrytsenok, L., Kochubei, V., Hrydkovets, L. (2018). Osnovy reabilitatsiinoi psikhologii: podolannia naslidkiv kryzy. Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
21. UNICEF. (2023). Education in emergencies: Supporting resilience in children. <https://www.unicef.org/education/emergencies>
22. Vasylchenko, H. (2017). Psychological assistance to children who have experienced traumatic events. Institute of Psychology named after H.S. Kostiuk.

Отримано редакцією / Received: 04.04.25

Прорецензовано / Revised: 17.04.25

Схвалено до друку / Accepted: 24.04.25

Головний редактор:

НИКИФОРУК О. І., д-р екон. наук, с.н.с.,
Інститут економіки та прогнозування НАН
України, Україна

Видавець:

Київський інститут бізнесу та технологій
Адреса редакції: 04078, м. Київ, пров. Зоряний 1/5
Телефон для довідок: +38 (044) 331 61 90
e-mail: visnyk@kibit.edu.ua, herald@kibit.edu.ua

Підписано до друку 23.05.2025. Тираж 500

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за достовірність поданих відомостей.

Editor-in-Chief:

NYKYFORUK O. I. DSc, Research fellow, The
National Academy of Sciences of Ukraine, The
Institute of Economics and Forecasting,
Ukraine

Publisher:

Kyiv Institute of Business and Technology
Address: 1/5 Zorianuy lane, 04078, Kyiv, Ukraine
Phone: +38 (044) 331 61 90
e-mail: herald@kibit.edu.ua, visnyk@kibit.edu.ua

500 examples.

www.herald.kibit.edu.ua